

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ - СКОПЈЕ
ЈАЗИКОТ НАШ ДЕНЕШЕН, КН. 20

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ОД НАУЧНИОТ СОБИР
СТАНДАРДНОЈАЗИЧНАТА НОРМА
И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ЈАЗИКОТ И ИДЕНТИТЕТОТ

одржан на 15 април 2010

Скопје 2011

ЕДИЦИЈА ВО ЧЕСТ НА БЛАГОЈА КОРУБИН
ЈАЗИКОТ НАШ ДЕНЕШЕН
Редактор на едицијата: Снежана Велковска

Редакциски одбор:

д-р Снежана Велковска
д-р Снежана Веновска-Антевска
д-р Олгица Додевска-Михајловска
д-р Елена Јованова-Грујовска
м-р Катица Топлиска-Евроска
м-р Фани Стефановска-Ристеска

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3'373.45(062)

811(497)'373.42(062)

СТАНДАРДНОЈАЗИЧНАТА норма и македонскиот јазик, Јазикот и идентитетот : зборник на трудови од Научниот собир одржан на 15 април 2011 / [редакциски одбор Снежана Велковска, Снежана Веновска-Антевска, Олгица Додевска-Михајловска, Елена Јованова-Грујовска, м-р Катица Топлиска-Евроска, Фани Стефановска-Ристеска]. - Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2011. - 180 стр. ; 24 см. - (Едиција во чест на Благоја Корубин Јазикот наш денешен)

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-220-014-9

а) Македонски јазик - Собири б) Балкански јазици - Лексика - Собири
COBISS.MK-ID 87983626

Финансирано од Министерството за култура на Република Македонија

Манифестацијата *Денови на Блаџоја Корубин* се одржа на 15 април 2010 година во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. И оваа година Научниот собир *Балкански јазичен светпоглед* се одвиваше во два дела. Во првиот дел беше промовиран Зборникот од минатогодишниот собир *Балкански јазичен светпоглед*, промотор д-р Елена Јовановска-Грујовска. Во вториот дел се одвиваше на две теми: *Стандарднојазичнаа норма и македонскиот јазик* и *Јазикот и идентитетот*. По двете теми беа презентирани вкупно 21 реферат. На сите учесници срдечно им благодариме.

ОСНОВНИОТ ЛЕКСИЧКИ ФОНД НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ИДЕНТИТЕТОТ

Темата **Јазикот и идентитетот** произлезе од последниот научен собир кога сосема спонтано, колегите Спасов со соработниците и Миронска настапија со реферати во кои се третираше темата за идентитетот. Дискусијата по овие два реферата се закануваше во сосема нов симпозиум, па така спонтано решивме да ја префрлиме за денешниот научен собир како втора тема, покрај веќе предложената.

Се ограничивме само на поттемата *Јазикот и идентитетот* од причини што ни се чини, се јасни на прв поглед. Темата за идентитетот вклучува многу повеќе аспекти. Ќе наброиме само неколку: историски, политички, социолошки, фолклорен, литературен, културолошки итн. Тоа секако бара поопстојни подготовки и пред сè поинаков пристап кон темата и кон учесниците. Сепак, решивме да дадеме свој мал придонес кон темата многу актуелна последниве години, а особено во контекст со актуелното прашање во врска со името на државата Македонија, пречките што ни ги прави Грција по тој повод барајќи да го смениме името. Тука доаѓа и прашањето за т.н. антиквизација, појава што се наметна последниве години барајќи антички корени, контроверзно прашање за кое имаме коментари и надвор од државата, а во врска со нашиот прием во ЕУ. Прашањето кој од каде дошол, каде бил, што правел и сл. пред повеќе од две илјади години е повеќе од апсурдно. Но, работата отиде дотаму што надвор ни се смеат со коментар дека не знаеме што сме, т.е. кој е нашиот идентитет, до репликите од некои скечеви актуелни во последно време во кое главната реплика е: **Словену низаеден!** Треба ли ние да се срамиме од словенските корени? Во 2008 година Република Македонија преку својот Славистички комитет беше домаќин на 14 Меѓународен славистички конгрес, првпат во својата историја. Тоа беше огромно признание за македонскиот јазик од страна на сите земји-учеснички. Пречекавме околу 700 гости од целиот свет. На Конгресот службени беа сите словенски јазици, значи и македонскиот. И

како на сите славистички средби сите учесници зборуваат на својот јазик и со малку помош добро се разбираат меѓу себе. Како е можно тоа?

Како одговор треба да следат сите објаснувања за заедничките корени, почнувајќи од старословенскиот јазик, промените што настанале со вековите, сè до денешната состојба. Сето тоа го проучува споредбената граматика на словенските јазици, предмет што се изучува на Филолошкиот факултет кај нас, а и секаде во светот каде што се изучува славистиката. Но, тоа не е предмет на нашето излагање.

Целта ни е да го покажеме словенскиот карактер на македонскиот јазик преку анализа на основниот лексички фонд. Подетално за основниот лексички фонд на македонскиот јазик сме пишувале на други места (Велковска 2008; Велковска 2009). Тука само ќе дадеме неколку основни податоци за карактерот на основниот лексички фонд и зошто е тој толку важен за секој јазик, па и за македонскиот.

Во секој јазик постои определен фонд зборови што го разбираат сите негови говорители, што го употребуваат сите независно од односот активен - пасивен речник и кој се нарекува **основен лексички фонд (ОЛФ)**. ОЛФ ги опфаќа најнужните зборови во еден јазик (не на поими, а уште помалку на предмети). Тоа се зборови што се задржуваат во јазикот во долга низа години, што се употребуваат на целата јазична територија, во речиси сите дијалекти и кај сите слоеви на народот. Лексемите од ОЛФ припаѓаат на неутралниот речник, т.е. со исто значење се употребуваат во сите случаи и во усна и во писмена форма, со истото значење доаѓаат во кој и да е контекст. Тој е помал од вкупниот број на лексеми во еден јазик. ОЛФ со сите свои специфики, заедно со граматичкиот и гласовниот систем, го сочинува јадрото на секој јазик, преку кој се читува стабилноста и можностите за развој на секој еден јазик поодделно. Измените во лексичкиот систем се ограничени и детерминирани, во прв ред од ОЛФ. Во ОЛФ по правило постојат продуктивни елементи кои во согласност со нормата можат да образуваат зборови, тој е стожер на кој се темели лексичката семантика на еден јазик. И ОЛФ се менува во согласност со другите елементи на јазикот, но се менува бавно и ограничено.

Проучувањето на ОЛФ е од голема важност за еден јазик бидејќи преку него се гледа, може да се определи стабилноста на системот, влијанијата во текот на историскиот развој, блискоста или оддалеченоста со конкретни јазици, на пример за македонскиот јазик, со соседните словенски и несловенски јазици итн. Се разбира сите овие констатции треба да се земат условно, а не како апсолутни вредности. За да ја нагласиме важноста на проучувањата на ОЛФ, ќе дадеме една споредба со проучувањата на ОЛФ во романскиот јазик. Во ситуација кога до

крајот на 18-от и почетокот на 19-от век, Романците пишувале со кирилица, па дури и се воделе дискусии за карактерот на романскиот јазик, тие прават радикална промена, поминуваат на латица, специфична, карактеристична за романскиот јазик. До средината на 20-от век, тие прават опсежни проучувања на речникот и токму разгледувајќи го ОЛФ утврдуваат дека околу 60% од романската лексика е од латинско потекло, од кои Русу izdelува листа од 160 автохтони, трако-дакиски зборови, од кои 90 не се наоѓаат ниту во грчкиот, ниту во албанскиот јазик. Се разбира не ја одрекуваат ни огромната маса на словенски зборови или други зборобразувачки (суфикси, префикси) и други јазични елементи итн. Сето тоа се толкува преку долговековниот билингвизам, балканскиот јазичен сојуз, проторомана, субстрат, адстрат итн. поткрепено со етимолошки проучувања претставени и лексикографски.

За жал кај нас такви (етимолошки) проучувања не се правени, бар не систематски. Најмногу со оваа проблематика се занимаваат ономастичарите и дијалектолозите и тоа во рамките на нивните проучувања. Во недостаток на пишани извори од јазиците што се говореле на Балканот пред 2000 години, ваквиот тип проучувања се единствено можни и валидни во врска со потеклото на зборовите, а со тоа и на карактерот на јазикот во целина.

Сега ќе поминеме на конкретната анализа по семантички полиња, се разбира оние што се од најголема важност за ОЛФ.

Неизбежна е констатацијата дека самите семантички полиња што влегуваат во ОЛФ се комплексни појави и секое од нив претставува сложено семантичко поле и бара обемно проучување. Во македонскиот јазик некои од семантичките полиња што влегуваат во ОЛФ се добро проучени како што ќе видиме подолу од конкретниот приказ. Други пак се помалку изучувани или воопшто не биле предмет на анализа. Добро е во иднина овие празнини да се пополнат, па и заклучоците да бидат попрецизни. Анализата е правена врз основа на досегашната литература по ова прашање, и секако на Толковниот речник на македонскиот јази 1-4, и на Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања 1-3.

Прашањето кои семантички полиња треба да влезат во ОЛФ е сложено и доста дискутирано во науката. Секако тоа се семантичките полиња во кои влегуваат егзистенцијалните човекови потреби.

Ќе се задржиме тука само на некои од семантичките полиња што влегуваат во ОЛФ, и се разбира не целосно, бидејќи тоа ги надминува границите на ова обраќање.

1. Дејства и процеси на човекот:

Ова семантичко поле ја опфаќа основната глаголска лексика, онаа што ги опфаќа секојдневните суштински процеси и дејства, што ги покрива егзистенцијалните човекови потреби.

1.1. мак. *слуша, ѝрисиџа, џледа, ѝие, бара, ѝее, ѝосиџа, жнее, ише, лежи, даде, облече, соблече, ѝрави, сум (е), беџа, собуе, мрзне, ѝраша, разбере, учи, работи, оди, умре, одговара, се смее*. Најголемиот дел од глаголската лексика се лексеми од словенско потекло.

1.2.1. туѓо потекло: гл. на **-(из)ира**: *ајсолзира, асоцира, балансира, брошира, џравира, дикџира, евоцира, емџира, илусџира, имџира, инџира, масира, маџурира, конкурира, нумерира, оџерира, ѝаркира, ѝломбира, сабоџира, симулира, реџулира, џелефонира, фризира* итн. итн. Според **Обратниот речник на македонскиот јазик** има негде околу 750 глаголи од овој тип. Глаголите на **-(из)ира** во најголем дел се двовидски, отстапуваат од третосложното акцентирање. Понекаде тие се заменуваат / адаптираат со суфиксот **-ува** (боксира : боксува), но тоа е незначително.

1.2.2. Од туѓо потекло имаме уште заемки од турскиот јазик кои се незначителни и се главно во употреба во разговорниот јазик: *аздиса, бендиса, далдиса, се инаеџи, кандиса* и др. (Ол. Јашар-Настева, 2001: 111).

Од грчкиот јазик: *ареса, киниса, диџли, здиџли, арниса* и др. (М. Аргировски, 1998). Нивната употреба во голем дел е ограничена на религиозниот живот или е карактеристика на разговорниот јазик.

2. Делови на човечкото тело:

2.1. мак: *џава, рака, ноџа, џрб, образ, ѝрси* и др. Во најголем дел тоа е општо словенска лексика.

2.2. туѓо потекло:

сосема мал дел од тур.: *џиџер, буџи, далак, џабан* и сл.

гр.: *кокал, мусџаќ, сџомак* и сл.

од други јаз.: *кориз, мускул, нерв* и сл.

ОЛФ во ова семантичко поле е од словенски карактер (В. Дрвошанов, 2005: 189). Таму каде што има заемки од други јазици (турски, грчки, латински) се работи за стар процес чијашто адаптација е наполно завршена, така што тие не се чувствуваат како туѓи елементи.

3. Роднинска терминологија: Ова семантичко поле, како и претходното е монографски обработено од д-р Еленка Стоевска-Денчова. Тоа се лексемите што ги определуваат односите во семејството како на пр.: *соџруџ, соџруџа, невесиџа, зеџи, баба, дедо, вуџко, вуџна, чичко, сџрина, девер иџин*. - сите од словенско потекло, со мали исклучоци (*балдаза, баџанак, соџ* од турскиот јазик; *нунко, кум* од грчкиот односно

аромаснскиот јазик); со мали отстапувања во периферните дијалекти што биле повеќе изложени на туѓо влијание; нови заемки нема.

4. Називи на луѓе: *маж, девојка, мома, жена* итн.

4.1. арх. Промена во именувањата на професиите: еден дел се архаизираат, како на пример од старите занаети: *акчија, ајсанџија, арабаџија, бакал (бакалин), дограмаџија, дунџерин, казанџија, тирџија* и др.

4.2. иновации: *бармен, беби-сиџер(ка), билдер, бодибилдер, спонзор, сиријитизеџа, шинејџер, шоумен,*

5. Феномени поврзани со природата:

5.1. домашни називи: *земја, месечина, вејер, сонце, звезда, поле, планина, река, облак* итн.

5.2. туѓо потекло: *торнадо, цунами, џејзер, ураган, фен, тајфун, фјорд, тасати, оркан, монсун, тундра, тајга, савана, џечер, лава* итн. Поголемиот дел се т.н. егзотизми, кои во својата севкупна пројава, со сите семантички полиња каде што навлегуваат не заземаат повеќе од 2% во вкупната лексичка маса.

6. Време: Во најголемиот дел тоа е словенска лексика: *ден, ноќ, вечер, утрово, џладне, џолноќ, месец, недела, џролеј, лејџо, есен, зима, денови на неделаџа (џонеделник, виџорник, среда, чејврџок, џејџок, сабоџа, недела), денес.*

7. Имиња на бои: Во најголемиот дел тоа е словенска лексика со извесен број заемки, особено од турскиот јазик: *бел, црн, црвен, син, зелен, жолиј.*

Како заклучок можеме да кажеме дека ОЛФ во македонскиот јазик е повеќе од 80% (по релативно слободна процена) е од словенско потекло наспроти силно балканизираната граматика, граматичка структура која во многу елементи се доближува до балканските несловенски јазици.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аргировски, М., Грцизмите во македонскиот јазик, Посебни изданија кн. 29 ИМЈ, 1998.
2. Велковска Сн., Лексичкиот фонд на македонскиот јазик на прагот на 21 век, Предавање на XLI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 11- 28 август 2008., Скопје 2009, стр. 105-114.
3. Дрвошанов В., Анатомската лексика за човекот во македонските говори, ИМЈ, Посебни изданија кн. 46, 2005.
4. Јашар-Настева, Ол. 2001: Турските лексички елементи во македонскиот јазик, ИМЈ, Посебни изданија кн. 31.
5. Конески К., Македонски јазик, Ополски универзитет, Ополе, Р. Полска, 1998, (со група автори, гл. редактор Л. Минова-Ѓуркова).
6. Марков, Б., Состојбата на општословенската лексика во македонскиот јазик, Предавања на XX семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 7-27 август 1987 г., стр. 75-89.
7. Мургоски З., Речник на македонскиот јазик, Филолошки факултет „Бл. Конески“ Скопје 2005.
8. Обратен речник на македонскиот јазик (сосатвувач: В. Миличиќ; редактори: К.Конески и А. Џукески), ИМЈ 1967.
9. Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, (составувачи: Бл. Корубин, Т. Димитровски, Т. Стаматоски под редакција на Бл. Конески) том 1 А-Н (1961), том 2 О-П (1965) и том 3 Р-Ш (1966), ИМЈ.
10. Ел. Стоева-Денчова, Именување на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканситички аспект, Филолошки факултет „Бл. Конески“ Скопје, докторска дисертација, 2007 година.
11. Толоковен речник на македонскиот јазик, (под раководство на Сн. Велковска, гл. редактор К. Конески, редакција: К. Конески, Ж. Цветковски и Сн. Велковска, група автори), ИМЈ: том 1 А-Ж (2003); том 2 З-К (2005), том 3 Л-О (2006); том 4 П (2008).

398(=163.3)

323.1(=163.3)

Ленка ТАТАРОВСКА

СВЕТОТ КАКО ИМЕ **- Јазикот, Името, Идентитетот -**

„Во името е средиштето на сите
физиолошки, психички, феноменолошки,
логички, дијалектички, онтолошки сфери.
Во него е згусната и концентрирана
квинтасенцијата како на човечки-умното,
така и на секое друго човечко и нечовечко,
на умното и неумното битие и на животот”.

А. Лосев, Филозофија на името, стр. 43.

Воведов на истражувањево го насочуваме кон една споредбена теза на творечки изблик и активно изразена самосвест, земена од просторно - временското општење со фолклорот, а тоа е следната: ако Марко Крале¹ се дрзнува да бара мегдан со Бога, тогаш апсолутната сила

¹ Најубавата народна епска песна со мотив побуна против Бога - „Марко Крале ја губи силата” потекнува од ресенскиот крај и ние овде цитираме дел од неа. Таа е запис на Трајко Китанчев, малку познат во нашата литературна историја, но за своето време, „надежен македонски интелектуалец од втората половина на деветнаесетиот век” (види: Гане Тодоровски, Трактати за сонцелубивите. Скопје, 1974, стр. 86; Валентина Миронска-Христовска, Трајко Китанчев - литерат и револуционер. Спектар. Институт за македонска литература. Скопје, 2008, бр. 51, стр. 33-45). Овој преспански мечтател и вљубеник во филозофијата на духовната слобода на бестрашниот и безнадежен трагач - скитник, витезот од Ламанча „Дон Кихот” на Сервантес, успеал да даде „највеличествен и поетски најиздржан“ опис на митскиот лик на „Марко Прилепчанец” кој „ми пријавнал коња шаренаго; / шаренаго коња дебелаго, / дебелаго коња, кршигоро; / ми наложил самура калпака, / на калпакот до три огледала, / а над ними перја паунови; / ми засукал мрка мустачина, еден мустак до три руна црни; / ми намуртил очи соколови / и над ними вежди пијавици, / како црни крилја ластовички”. Така натокмен „ми спотнал от велика сила” та ја прашува свезда Вечерница: „дали има јунак спроти мене? Убеден дека таков јунак „спроти себе” нема да најде, тој во својата луничава дионизиско разорна екстаза „ке рече дума неразумна...”: „Да ми слезит Господ од небеси / и со него на мејдан

го казнува овој наш митски јунак. Ако пак Болен Дојчин² одлучува раскостен да излезе на мегдан со Црна Арапина, кој го запоседнал Солуна града, Бог тој исчекор го смета за повеќе од нужност и тогаш по пат на чудо, давајќи му сила и волја на болниот го крева од постела и наградува, та така во бојот со злото митскиот јунак победува. Но, ако ние денес под притисок на определени импресариа кои виорно водат едно разбранувано светско оролиште во кое постојано одсунува ехото на високите звучни тенори, се дрземе да се збогуваме со своето *јас*, притоа заборавајќи и уништувајќи го сопствениот идентитет (овде пред сè мислиме на нашиот македонски јазик, на името и на сè друго што е поврзано и оригинално со нив), тогаш неразумно самите влегуваме во стапица од нескротливи противречности за што следува уште пострашна казна за нас Македонците од онаа изречена на Марко Крале, кој неразумно ја губи силата, односно својата јунаштина, и тој повеќе не е ниту таа „сила“ што бил ниту пак таа позната „алетина“, та затоа „одит кротко и полека“³. Така стојат работите во македонскиот фолклор,

излегвам“. Види: Марко Крале легенда и стварност. Приредил Кирил Пенушлиски. Скопје, 1983, стр. 15, 301 - 303.

² Циклусот од песни за Болен Дојчин, симбол на народната колективна сила и свест, претставува национална митска матрица неповторлива од овој тип во епското усно творештво на Македонците. Овде цитираме мал вовед од една варијанта на овој мотив: „Попаднала Црна Арпина, / попаднала солунски ливаѓе, / ми удрила белана чадара; / таин сакат од Солуна града, / леб им сакат по две фурни леба, / и им сакат крава јалоица, / и им сакат по бочка ракиа, / и им сакат по две бочки вино; / на ден сакат п’убаа нееста, / на ноќ љубит п’ една малка мома, / ми ‘ љубит и ми ‘ загубит.“Види: Кирил Пенушлиски, Болен Дојчин. Скопје, 1986, стр.107; За овој проблем види: Вера Стојчевска Антиќ, Трансформацијата на мотивот за Болен Дојчин. Библиотека „Современост“, кн. 54, Скопје, 1979; Ванчо Тушевски, Митот за Болен Дојчин и Скендербег. Во: Истражувања на македонскиот фолклор. Скопје, 2009, стр. 99 – 104.

³ Марко Крале легенда и стварност... стр. 307. Средбата на Марко со Бога, кој се престорил во „стари дедо“ седнат на крстопат со една „торба малечкава“, по тежина еднаква на сета „мајка црна – земја“, е пресудна за губење на силата кај овој митски јунак. Молбата на „старецот“ смислено упатена за помош: „поткрени ми торба малечкава“, предизвикува смев кај Марко. Но, ваков „зафат“ божествата не предвиделе за човекот; та затоа Марко откако едвај „ми поткрена торба до две педи“ изненаден прашува: „што ќе бидит ова вельо чудо / што тежина имат во торбата? –“ Набрзо сфаќа дека мегдан со Бога за човекот не е предодреден и дека тој однапред е изгубен. Оттогаш нашиот Марко повторно со божји благослов останува „јунак над јунаци“, но сега станува нужно тој да има и „појунак“ од него. Во иднина приоритет нема да биде повеќе неговата јунаштина туку овој јунак победите ќе ги добива „со помош на итрини и измамвање!...“. Истото, стр. 304-307. Така, по судбоносната средба со големата сила, лоцирана „во полето, по бели друмови“, одлучува божеството за чија мудрост псалмите пеат дека „неизмерлива е“. Псалми,146; 5. За овој проблем види: Кралот Марко во историјата и традицијата. (Прилози од научниот собир одржан по повод 600-годишнината од смртта на Кралот Марко. Прилеп, 23-25 јуни 1995 година). Прилеп, 1977; Душко Наневски, Митот за Крале Марко. Во: Раѓање на метафората. Толкување на тајниот говор. Скопје, 1982; Кирил Пенушлиски, Митот и фолклорот. Скопје, 1996; Танас Вражиновски, Митски претстави

според кој „сила Бога не моли, а Бог сила не сака”.⁴ Имено, од страна на Создателот ние ќе бидеме засекогаш незгрижено изгубени, бидејќи ќе се покажеме дека сме недостојни да го зачуваме создаденото кон кое стреми секоја цивилизација, создаденото од нашите предци кои биле исто како и ние мисловни битија. Нас ни останува да избираме меѓу следните можности: или во име на предците и во име на идните поколенија вековно да се сплотиме и постигнеме единство, притоа мудро насочувајќи ја сопствената свест, та така со сета волја и енергија неограничено да умумваме на *меѓданоти* или ќе ја прегрнеме рамнодушноста, притоа станувајќи плен на големото *нишито* во космосот кое е бесчувствително и бездушно, кое не знае за лирски вибрации и бранување на чувствата, ами како ламја непомирливо шмука сè пред себе и секоја неорганизираност ја дроби до бесвест мелејќи ја.

Зошто во моево излагање инсистирам на концептот на оваа теза, особено на последниов став. Според нашите македонски народни преданија и легенди ние, луѓето, сме божји созданија, а самиот свет библискиот мит го разбира најнапред како создавање од типот на *ex nihilo*, или креација од *нишито*. Но, токму тоа *нишито* во науката се сфаќа првенствено како јазик, односно како осмислен збор, зашто знаеме во почетокот беше јазикот. Овој чин на создавање преку зборот етнологот, кој љубеше да биде антрополог, Клод Леви-Строс го коментира на следниов начин: „само јазикот можеше да се роди одеднаш“ и, тогаш според него, „целиот Космос одеднаш доби значење”.⁵ Креирањето на Светот со помош на јазикот многу мислители меѓу кои и Сергеј Николаевич Булгаков го поистоветуваат со Логосот, тој битен и незаобиколен „принцип на универзумот и прв принцип на човечкото познание.”⁶ Инаку, сè било создадено од страна на Бога само за шест дена, седмиот бил за одмор, но кога настапил осмиот, токму тој осми ден Бог го подарил на луѓето, определувајќи го како продолжение на создаденото и вечно творење на човекот во кое се содржи целта и смислата на животот. На тој начин „човекот е повикан кон царската и

за народни јунаци и историски личности. Во: Народна митологија на Македонците. Книга I. Соработници: Љупчо Ристески... Скопје-Прилеп, 1998, стр. 255-264; Марко Китевски, Марко Крале во македонските народни умотворби. Во: Трудови за македонскиот фолклор. Скопје, 2009, стр. 126-146.

⁴ Славољуб Обрадовиќ, Митска и магијска симболика мотива Болани Дојчин. Во: Српско – македонске културне и книжевне везе. Зборник реферата са меѓународне научне конференции одржане у Нишу од 15. до 17. новембра 2007. Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Одсек за књижевност. Ниш, 2008, стр. 133-159, стр. 135.

⁵ Albert Kuk, Mit i jezik. Prevod s engleskog Dušan Puhalo. Beograd, 1986, str. 44.

⁶ Ернст Касирер, Есеј за човекот. Увод во философијата на човечката култура. Скопје, 1998, стр. 166.

творечка улога во светот, кон продолжување на творењето”.⁷ Овој бескраен осми ден за нас луѓето во светот се поима како меѓусебен творечки натпревар. Но, при создавањето мора да важат воспоставените космички правила, востановениот ред и отсуство на хаосот. Имено, знаеме дека човекот е создаден слободен и затоа тој слободно може да избира и да твори. Самото спознание кај човекот се раѓа токму од таа слобода; патем да се потсетиме на дрвото на спознавањето на доброто и злото во рајот и првиот сторен грев на човекот, или неговата прва непослушност пред Бога разбрана колку во негативна толку и во позитивна смисла. Преку дрзнувањето да се скине забранетата овошка човекот ја отфрла рајската пасивност, тоа е начин тој да се одвои од рајската невиност и несвесност, односно од рајската стихијност. Изедениот плод претставува чин на исечок во спознавањето на доброто и злото. Или, овде го даваме уште поинтересното толкување дека самото спознавање не е грев и отпадништво од Бога, туку спознанието е добро за човекот, тоа ја открива смислата на постоењето, инаку зошто Бог не би се замешал!

Смислата на побунета гордост, во случајов смислата на опстанокот на македонскиот идентитет, е присутна и денес и се одвива како на индивидуален така и на општ план. Свесни за антиномијата на слободата и нужноста овде го распознаваме стариот концепт: волјата на најсилниот поиман како тип да владее над послабите, притоа последниве од страна на најмоќниот се посматраат како принудена личност без обележја. Не е тешко да се насети цинизмот на обезличувањето чие начело на немоќ на личноста се очекува да отстапи пред начелото на типот. Каква „рајска” драма на човечкото божествено достоинство! Сопствениот пат човекот и воопшто луѓето а со тоа и општествата го избираат самите, и честопати тој пат води преку бездни и неизвесности та затоа е страдалнички. Во таа смисла најголемиот руски метафизичар Достоевски,⁸ народњак и словенофил, чии дела „главно припаѓаат” на т.н. „демотичка уметност”,⁹ тој Достоевски кој не случајно пророчки веруваше дека убавината ќе го спаси светот, го делеше мислењето:

⁷ Николай Бердяев, Смисълът на творчеството. Опит за оправдание на човека. Превод от руски Наталия Занева. София, 1994, стр. 68.

⁸ Истото, стр. 26.

⁹ Vjačeslav Ivanov, Predosećanja i predskazanja. Prevela E. Uspenski. Beograd, 2001, str. 115. Иванов го разгледува претходно споменатиот модел за отпапка на начелото на немоќ на личноста пред она на типот. Истото, стр. 26. Овде токму за силата на моќните наведуваме еден псалм: За В. Иванов (1866-1949) се вели дека добро ја познавал школата на германските мистичари, а во Русија најголем учител му бил Владимир Сергеевич Соловјов (1853-1900).

„страдањето е единствената причина за свеста”.¹⁰ Затоа митот за паѓањето во грев потресувачки сјајно ја издигнува свеста кај човекот; во него е вткаено преданието за „генезата на свеста на патиштата на духот”.¹¹ Драмата за плодот на спознанието е драма по „исконската слобода”¹² и таа го гради човечкиот идентитет не понижувајќи го, односно тоа е митот за човечката големина. Оттаму целта на животот на човекот како возвишено битие е вечната љубов кон творештво и тоа творештво во природата добива космогониско значење.

Македонскиот род со својата посебност и идентитет е потполно рамноправен со другите во заедницата на светот кога е во прашање космогониското создавање со помош на јазикот. И во неговото творештво, слично на творештвото кај другите народи, постои „божествената искра”¹³ која го извишува кон вечноста; и сè што е со неа и преку неа создавано не смее малодушно да се отстапи. Религиската антропологија не учи дека човечкото суштество е божествено суштество, создадено по лик и форма на Бога; токму затоа Берѓаев, во чија личност гледаме „едно од руските лица на Керкегоровиот егзистенцијализам”,¹⁴ зборувајќи за смислата на творештвото ќе рече: „Светот е божествен по својата природа”, но паралелно на тоа ќе потенцира дека и „Човекот е божествен по својата природа,” што значи дека човекот се изедначува со вселената и дека тој е доволно „способен да ја вклучи” неа т.е. да ја „асимилира” во себе. На тој начин човекот станува „мала вселена” или „микрокосмос”,¹⁵ рамен по своите квалитети на светот кој го спознава

¹⁰ Николај Берѓаев, О човековом позвању. Оглед из парадоксалне етике. Превела са руског Мирјана Грбић. Београд, 2000, стр. 45.

¹¹ Истото. За ставот на Достоевски и релацијата убавина – свет види: Vjačeslav Ivanov, Predosečanja i predskazanja...str.180,228. Интересен е ставот на Достоевски и по однос на уредувањата на општествата внесен во своите белешки пред смртта: „Ние сè уште не сме виделе не само апсолутна, туку ни помалку ни повеќе завршена држава; сè се тоа ембриони. Истото, стр. 27.

¹² Николај Берѓаев, О човековом позвању... стр.47.

¹³ Исак Паси, Персоналистическата философија на Николай Бердяев. Во: Николай Бердяев, Смисълът на творчеството... стр. 16.

¹⁴ Истото, стр. 13. Серен Абе Керкегор – дански писател (1813-1855) својата филозофија ја нарекува егзистенцијална, а неговото филозофирање се базира врз основа на сопственото искуство. Шестов зборувајќи за Керкегор и егзистенцијалната филозофија ќе истакне: „наспроти теориската филозофија” овде станува збор за „филозофија на библиското откровение. Уште може да се рече дека егзистенцијалната филозофија е „борба на верата против умот околу можното или, подобро, неможното”. Со егзистенцијалното мислење се симнуваат бариерите подигнати од умот и преку мислата се инсистира да се дофати слободата „во која неможното станува стварност”. Види: Фредерик Коплстон, Руска религиозна филозофија. Избрани аспекти. Превела с англиског Софија Мојсић, Београд, 2003, стр. 129, 130.

¹⁵ Николай Бердяев, Смисълът на творчеството... стр. 39, 74, 75.

преку себеси. Создадениот свет е творечки а создавањето поимано како слобода само по себе подразбира динамичност и воопшто движење; на таа основа се случува и творечкиот „апсолутен прираст“ на различието во светот во кој „човекот е повикан да го збогати самиот божествен живот“¹⁶ на планетава.

Големиот мислител и аристократ на духот прогнат во егзил¹⁷ Николај Берѓаев, за кого според Исак Паси „еден и единствен бог е слободата“,¹⁸ објаснувајќи ја тајната на творештвото истакнува „Низ творештвото на човекот конечно се раскрива Бог во светот“.¹⁹ Овде ние под творештво мислиме првенствено на создавањето и надградувањето на сопствениот јазик, зашто ние луѓето се раѓаме „во јазикот, во светлината на логосот“, основен принцип „што го просветува секој човек што доаѓа на овој свет“.²⁰ Следејќи го низ историските процеси искуството на светот ние меморираме првенствено процес на именување на нештата во него на сите можни рамништа. Тоа првенствено е процесот на филозофското оригинално промислување, граден врз моделот на божествената промисла и сеопфатно залегнат во традицијата на народите. Тој процес, пред сè, подразбира именување насочено против заборавот на цивилизациите, а со цел издигнување на достоинството на човекот. Нас на ова нужно нè учи народниот „демиург“ чие македонско творештво, заедно со она на другите народи, го збогатува светот и кое е митско, а знаеме дека токму на „митот му припаѓа владеењето над светот“.²¹ Овде најнапред го посочуваме митот за хиерогамијата, потоа следат митовите за сончевите јунаци кои одважно заминуваат во поход по златните јаболка, митовите за сончевите небесно - земни девојки и невести, митот за тајната на сончевиот логос, митовите за чудното раѓање и бестрашните деца јунаци, за необичните машки рожби со златен перчин во косата, за девојките со свезда на челото и месечина на градите, творбите во кои е одразен копнежот по вечноста и бесмртноста, митовите поврзани со повеќеслојноста на симболите чија моќ се состои

¹⁶ Истото, стр. 132, 133.

¹⁷ Фредерик Коплстон, Руска религиозна филозофија... стр. 40. Во 1922 год од Русија се изгонети напредните филозофски мислители: Николај Александрович Берѓаев (1874-1948), Сејмон Франк (1877-1950), Владимир Н. Лоски (1903-1958), Лав Платонович Карсавин (1882-1952) и Сергеј Николаевич Булгаков (1871-1944). Сите тие на различни начини го застапувале религиозниот хуманизам. Нивните теоретски трудови придонеле да се збогати воопшто научната мисла во Европа и Америка. Истото, стр. 44.

¹⁸ Исак Паси, Персоналистическата философија... Во: Николай Бердяев, Смишлът на творчеството... стр.16.

¹⁹ Истото, стр. 292.

²⁰ Пол Рикер, Херменевтика: обновување на значењето или редукција на илузијата. „Lettre internationale“, октомври – декември 1997, година I I, стр. 17.

²¹ Vjačeslav Ivanov, Predosećanja i predskazanja... стр. 112.

во растајнување на полнотата на светот; патем ќе ја споменеме само потрагата на јунаците по бесмртната вода во која се меморира историјата на светот, односно митот за „исконската влага, која во себе ги содржи сите идни бои, сите праликови на идните светови”²². Овде не можеме да го изоставиме нити митот за Прометејскиот божествен оган; исто така тука е една од светските обредни реткости – митот за огнените свадби, за самовилите, феноменот на многузначноста на играта и обредните танци, чудесните и таинствени метаморфози кои при читањето влеваат одредена стравопочит, митот за навите, за немуштиот јазик како спој на човекот со природата, митот за птицата Феникс, митот за змејовите младоженци и змејските свадбари, митот за неповторливиот Силјан штркот, или митот за човекот чаплок; потоа создавањето на религиозните народни умотворби, народните приспивни песни полутивки како шепот на свездено небо, антологиските староградски песни; потоа големите циклуси на незаборавните архаични обреди и обичаи како симболични форми на духот на еден народ, и нивните кодови на вечното враќање, што во себе од памтивек ја носеле кружната порака.

Исто така, да го споменеме и феноменот на етимонот, односно коренот на македонските зборови во кој се содржи првобитниот ‘ркулец на бесконечната сила; не помалку интересни се „звучните обвивки” со истанчена одмереност на мелодијата на зборовите, нивниот своевиден акцент и ритам, т. е. нивната музикалност и т. н. „живост”, и воопшто чувствувањето на енергијата на играта и на тонот низ кои се доловува недореченото. Усната поезија има посебна метрика и пауза внатре во стихот на што збунето замолчуваат исчудувајќи се светските умови; тоа дава устрем на свезден здив и топла душа во која се крие логосот. Стихот знае да биде и кус и долг, во него нема ништо одвишно, тука сè е хармонично, небаре слушаме развиорен танц на свона. Истиот најчесто се движи во распон од четири до петнаесет слога, од чие таласесто слевање однедопица како надојдена река екстатично згрғорува синфониската еруптивност на македонскиот дух. Тука е и специфичниот десетерец на јуначкиот епос како и подоцнежниот или „осмосложниот” стих за кој уште Константин Миладинов, во Предговорот кон Зборникот на струшките браќа, ќе истакне: „особено кога ударението е на вториот слог, је лек и бистр како секавица и силен како рофја (гром)”.²³

²² Истото, стр. 206.

²³ Димитрија и Константин Миладиновци, Зборник на народни песни. Под редакција на Харалампие Поленаковиќ и Тодор Димитровски. Скопје, 1983, стр. 11. За овие прашања види ги следните истражувања на Ванчо Тушевски: Редакторските белешки на Константин Миладинов во Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци; Естетскиот критериум во предговорот на Константин Миладинов кон Зборникот од

Специфика на македонскиот јазик претставуваат и изразите со својата полнотија, тие исто така се енергија, односно суштина; потоа истовремено ние мислиме на создавањето преку пишаниот збор како посебна творечка сила и воопшто на градењето на целокупноста на културниот идентитет на еден народ и држава. И, сето тоа разбрано во недогледноста на широчините на еден севкупен творечки акт кои во Берѓаевска смисла се поима како своевиден „излез од времето”.²⁴

Дел од наведените одредени и нецелосни пројави на наше тло, изразени преку народните умотворби, зборуваат за големото присуство на митското во јазикот македонски, тие ја претставуваат древната форма на јазичното освојување на светот. Низ раскошноста на идеите на творците митот македонски добивал „душа”, на тој начин митот се материјализирал и преобразувал во „жива плот”, односно првичното јадро–идеја станувала „живо суштество”.²⁵ Процесот на митската реализација на праидејата се движел најнапред во форма на митски симбол и затоа Вјачеслав Иванов, еден од учителите на познатиот Лосев, ќе истакне дека: „ние одиме по патеката на симболот спрема митот. Големата уметност е митотворечка уметност. Од симболот израснува од искони постоечкиот можен мит, тоа е разоткривање на иманентната вистина на духовното самопотврдување, народно и вселенско”.²⁶ Во симболот како метафизичка вистина била збиена самата и најважна срж, т. е. есенцијата на внатрешната одразност на митот. Подоцна сета оваа идеја еволуира во митска личност.²⁷ Таков е, на пример, во народната традиција ликот на Марко Крале и најголемиот циклус на песни испеан за него кај нас, потоа митскиот јунак Болен Дојчин насликан во своевидниот и неповторлив циклус на македонската народна поезија, подоцна митот за браќата Миладиновци како и оној за јунаците на илинденската епопеја, меѓу кои ќе го споменеме Гоце Делчев и уште многу други, притоа имајќи го предвид и вториот Илинден. Посебна издеференцирана специфичност при појавувањето на митот во личноста е тоа што во тој случај самиот мит задолжително се пројавува и се осознава себеси во името. На тој начин митот се обзнанува! Митот во случајов „е самиот живот” или, уште според неговиот иследувач Лосев, „митот е самото битие, самата реалност, самата конкретност на битието” и истиот преку зборовите станува „личносна историја”. Имено, се

народни песни на браќата Миладиновци; Од автографот на Зборникот на народни песни од браќата Миладиновци. Во: Истражувања на македонскиот фолклор. Скопје, 2009.

²⁴ Николај Берѓајев, О човековом позвању... стр.160.

²⁵ Аза Тахо-Годи, Лосев, Москва, 1997, стр. 99.

²⁶ Vjačeslav Ivanov, Predosećanja i predskazanja... str. 111.

²⁷ Аза Тахо-Годи, Лосев... стр. 99,100.

испоставува дека: „Тој е чудо” и, поимано според тоа, „како чудо и мит се појавува сиот свет”.²⁸

Македонецот создавајќи во епохите на историјата низ посочените творечки вредности, од кои овде е изнесен само еден мал дел, го оформил и насликал „цветот”²⁹ на сопствената култура. Затоа некои мислителци го потенцираат ставот дека „Луѓето се раѓаат во светот, да го прослават Бога, тие коишто се мислечка суштина и разумни суштества”.³⁰ На тој начин создавајќи и чувајќи го створеното и сопственото, човекот е повикан да го разубави и усоврши животот на планетава, а со тоа да го разубави и светот. Преку зборот кој „е моќен подвижник на мислењето и животот”³¹ и посебно преку *името*, мислата на еден народ го „достигнува својот интензитет и значење”³² и без нив воопшто нема умно битие. Во зборот, односно јазикот и „посебно во името е сето наше културно богатство, кое е собирано со векови”.³³

Инаку самата умност, т.е. мудроста и етичкото (каде спаѓаат и скоро сите категории на идентитетот) не се врзани за верата, тие си постоеле пред времето и тоа многу добро го знаеле „неверниците” пагани, оттаму и констатацијата дека: „Бог создал сè, ама моралот и умот си постоеле пред сè, пред Бога, постоеле секогаш. Тие не се створени, тие се – предвечни”.³⁴ Затоа во своето учење Сократ истакнува дека над

²⁸ Истото, стр. 100.

²⁹ Истото, стр. 109.

³⁰ Николай Бердяев, Смислът на творчеството... стр. 98.

³¹ Алексеј Ф. Лосев, Философија имена. Превео с руског Небојша Ковачевић. Београд, 1996, стр. 42. Учењето на Лосев (1893-1988) од аспект на филозофијата на јазикот во неговата средина е првично и непознато за тогашните лингвистички и филозофски кругови. Таа осаменост ја надополнува и фактот што неговиот близок пријател Павле Александрович Флоренски (1882-1937) веќе е оддалечен од јазичните проблеми, а Булгаков бил во емиграција. Но, самиот Лосев упорно настојува во своите научни сфаќање да се ограда од „модерната европска филозофија во целина”, така што неговите истражувања и покрај изолацијата успеале да опстојат. Денес германскиот Марбушки универзитет има отворено посебен семинар за проучување на неговото дело, особено за „Филозофија на името”. Истото, стр. 289, 230.

³² Истото, стр. 40.

³³ Истото, стр. 43.

³⁴ Лав Шестов, Кјеркегор и егзистенцијална филозофија. (Глас вапијућег у пустињи). Превела с руског Мирјана Грбић, Београд 2002, стр. 102, 106. Лав Шестов всушност е познат псевдоним за Лев Исакович Шварцман (1866-1938) кој емигрира од Русија во 1919 год и се настанува во Париз. Шестов драмата во рајот ја подразбира како „легенда” чие соопштување е следната вистина: „знаењето не е извор на животот туку на смртта, не е слобода туку ропство”. Тој верувал дека библиската приказна за настанокот ни открива вистина и дека создадениот свет во целост е зависен и подреден на божествената волја. Според него Барух Спиноза „сигурно греша” мислејќи дека „Библијата не ја содржи и не ја изразува вистината.” Но, Библијата од научна гледна точка не треба да се сфаќа како авторитет во поглед на научните хипотези за космичкиот развој, или воопшто во научната област. Во неа е изразена сосем друга вистина. Фредерик Коплстон, Руска

етичкото „и боговите немаат власт“³⁵; а ние негови должници чувајќи го сопствениот идентитет, на светско ниво, паралелно истиот е неопходно да го поистоветуваме со феноменот на светото. Во него на свој начин егзистира „чувствувањето на таинственото“,³⁶ поради што можеби светото го сакаат и боговите. На тој начин ние придонесуваме да опстане не само даденоста на светот туку и тајната и смислата на светот,³⁷ преку спознавање и егзистирање на различието на Светот како Добро, на слободата на творењето како божествен и дијалектички процес во него, со еден збор придонесуваме „за растот на битието“.³⁸ Во тој контекст светот колку наш толку и на Другиот совршено се преобразува низ дејството на Љубовта и низ создавањето или, како што вели Бергаев, преку *homo creator*, односно преку дејствувањето на *творечкиот човек*,³⁹ во една апсолутна хармонизирана духовна целина.

религиозна филозофија... стр. 132. Стариот метафизичар Спиноза, како го нарекуваше Бергаев (Смисълът на творчеството... стр. 43-44), познат по својот математичко-геометриски метод отворено и без страв изјавуваше дека „на природата на умот својствено и е нештата да ги толкува не како случајни туку како нужни“ (Лав Шестов, *Potestas clavium*. Власт клучева. Превео Мирко Ђорђевић. Београд, 2002, стр. 6). Истиот тој Спиноза научно ја критикуваше Библијата и затоа од страна на христијанските теолози му беше префрлувано за атеизам, поим кој според него беше разбран како одреден вид на „бунтовништво“. Овој голем ум иако не сакаше да биде атеист, односно „бунтовник“ од овој вид, со своите филозофски сфаќања, ставови, концепција за светот и дејствување, тој „тоа бил *par excellence* во полно значење на зборот!“ (Milan Kangrga, *Racionalistička filozofija i odbrani tekstovi filozofa*. Treće izdanje. Zagreb, 1982, str. 97-98.) Наспроти поимот Бог на Спиноза, или Иприфаќање на универзалното владеење на нужноста“, Лав Шестов пак дејствуваше против идејата дека сè во светот и е потчинето на глупата и кон сè рамнодушна нужност. Исклучокот се однесуваше на нагласување на човечката слобода, подоцна поместена кон нагласување на неограничената Божја слобода. Шестов кој инсистираше на неопходноста од „библиската филозофија“ ќе истакне дека големиот „рационалист“ Спиноза „лажеше (...) дека во неговиот систем на Бог му е дадено исто почесно место како и во другите системи“. За него божеството на Спиноза „очигледно не беше Бог кому имало било каква смисла да се моли“; Бог на Спиноза беше немоќен и „не можеше да стори ништо за човекот“. И тој и човекот, т. е. и двајцата несреќно „биле фатени во железната клопка на нужноста“ (За ова види: Фредерик Коплстон, *Руска религиозна филозофија...* стр. 115, 118, 121, 123, 128, 135). Против тој „трон на нужноста“, или т. н. големо „чудовиште“ (Истото, стр. 131), толку силно се спротивставуваше и генијалниот мислител Ниче, подигајќи го залудно „свирепо разјарениот“ чекан чија тврдост беше, како што велеше самиот тој, „дионизиска задача“. Види: *Fridrih Niče, Ecce homo*. Како постајемо оно што јесмо. S nemačkog preveo Jovica Aćin. Beograd, 1988, str. 92.

³⁵ Лав Шестов, *Кјеркегор и егзистенцијална филозофија...* стр. 116.

³⁶ Albert Kuk, *Mit i jezik...* стр. 32.

³⁷ Николай Бердяев, *Смисълът на творчеството...* стр. 49, 73.

³⁸ Лешек Колаковски, *Метафизички ужас*. Превод од англиски Дејан Георгиев. Скопје, 2001, стр. 97.

³⁹ Николай Бердяев, *Смисълът на творчеството...* стр. 16.

Во продолжение на текстов сакаме да се задржеме уште еднаш на именувањето претходно спомнато при истражувањето. Рековме дека зборот и името претставуваат „нужен резултат на мислењето“⁴⁰ и без нив не постои воопшто мислење. Исто така, од преданието знаеме дека шестиот ден demiургот пристапил кон создавање на луѓето, се разбира откако претходно го создал светот, или како што пее еден псалм величејќи ги неговите дела, тој: „го определува бројот на ѕвездите и на сите им дава име“ (Псалми, 146; 4). Од луѓето најнапред бил создаден Адам и него творецот „го нарекол чоек (чело на векот)“, ⁴¹ или според староеврејскиот јазик Адам значи „човек“, ⁴² создаден од земјината прав или од *adamah* – т. е. од мајката земја. И да не би бил првиот човек сам Бог се погрижил да му најде друштво, и така била создадена Ева од Адамовото ребро, со што започнува редоследот на генерациите. Народното предание со неколку реченици го одбележува важниот настан: „Си легнал Адам и заспал. Зел Господ и ја напраил Ева испраена наспored него, на неколку чекори скраја, дал вик по неа: - Ела, ела, ела вамо. (Ево, Ево, Ева тука), оти ти си ми за срцево“.⁴³ Така Адам барајќи таа да дојде поблиску до него низ вик ѝ го дал името на својата придружничка. Но, освен луѓе големиот demiург во светот создал и животни, но чинот на нивното именување му го доверил на никој друг ами на првиот човек: „и му ѝ принесол на Адама да му клаит на секое името. – Адаме, Адаме, еве ти ѝ пренесов сите животинки што сум ѝ создал на земјава, да му клаиш на секое името и презимето – му рекол Господин Бог“, ⁴⁴ ни раскажува генијалниот Цепенков. Од изложеново се подразбира дека македонската народна култура, под влијание на библискиот текст, го претставува Бог како моќна сила чија енергија непрестајно пулсира и се чувствува преку неговите зборови и постапки. Интелигентниот Цепенков пред да го наслика чинот на именувањето, т.е. осмислувањето, не заборава да го нагласи божествениот логос велејќи: „при сè што знаеше Господ кое животинче како го викаат, пак беше му сторил една чес на деда Адама и му ѝ принесол сите животинки... да му

⁴⁰ Алексеј Ф. Лосев, Философија имена... стр. 42.

⁴¹ Марко К. Цепенков. Книга седма. Преданија. Редактирал Д-р Кирил Пенушлиски, соработник Блаже Петровски. Скопје, 1972, пред. 544, стр.31.

⁴² Genadij Georgijevič Majorov, Formiranje srednjovekovne filozofije. Latinska patristika. Preveo Petar Vujičić. Beograd, 1982, str. 41.

⁴³ Марко К. Цепенков. Книга седма. Преданија... пред. 543, стр. 31.

⁴⁴ Истото, пред. 543, стр. 30, 31. Создавањето на Ева од Адамовото ребро Керкегор го поима како „нешто изведено“. Тоа изведено, истакнува тој, „никогаш не е така совршено како тоа што е изворно“. Серен Кјеркегор, Појам стрепње. Обично, психолошки усмерено разматрање у правцу догматичког проблема о наследном греху. Превод с данског Глигорије Ерњаковић. Београд, 2002, стр.57.

клаа... име”.⁴⁵ Ние би додале дека создаденото и истовремено именуваното, преку кое мисловно општине, е подредено на Логосот, кој според синот на Н. О. Лоски - Владимир Лоски е виден како „божествен центар”.⁴⁶ Преку именувањето зборовите ја фиксираат енергијата на суштината со што јазикот станува прва суштина.

Во македонската народна култура именувањето претставува битен обреден чин на иницијација на личноста. Без јазикот и без името човекот е „антисоцијален, некомуникативен, несоборен... не индивидуален”, но и недостоинствен⁴⁷. Дури и самиот божји син Исус е крстен во реката Јордан, а ние Христовото Крштевање го славиме како еден од најсвечените и највеличествени празници, бидејќи низ таа свеченост имаме прелевање на божествените и човечките енергии, со што „управувањето на светот станува богочовечно”.⁴⁸ Оттука произлегува дека сето културно богатство на еден народ е собрано токму во јазикот, т. е. во зборовите и името. Во нив се содржат сите можни ‘ркулци на „сознанието, на волјата, на длабоките чувствувања” и на сиот „титански порив”⁴⁹. Без онтолошкото поимање на јазикот и на името „светот би бил глуф и нем”, но светот како божествен проект не е таков, бидејќи како што се изјаснува големиот логичар и дијалектичар Лосев „Името е животот”.⁵⁰ Затоа тој зборува за Возвишената химна на името и за химната на јазикот како за космички демиургски категории. Во нив се сретнуваат „сите можни и мисловни слоеви на битието”⁵¹, преку јазикот и името се осмислува бесмисленото. Самата дадена суштина е име и самиот збор е „суштина за себе”. Од ова произлегува следнава логична констатација: доколку „суштината е име и збор, тогаш значи” според Лосев „и целиот свет, космосот, е име и збор, или имиња и зборови. (...) Сè постои /живее/ низ зборот и сведочи за него”.⁵² Или, кажано малку поинаку, и со јазикот на отец Ава Исаак Сириец, „светот е собирателно име, кое во себе ги опфаќа страстите”⁵³. Но, тој богочовечки свет во кој

⁴⁵ Марко К. Цепенков. Книга седма. Преданија... пред. 543, стр. 31.

⁴⁶ Владимир Лоски, Мистична теологија на Црквата од Исток. Превод Отец Јован Таковски. Скопје, стр. 119. Таткото на В. Лоски, Николај Онуфријевич Лоски (1870-1965), е исто така славен руски филозоф и заедно со синот ја продолжуваат традицијата на Петроградскиот универзитет од каде изнедриле познати византолози и солидни познавачи на Западното Средновековие. Види: Отец Стефан Санџакоски, Вовед. Во: Владимир Лоски, Мистична теологија на Црквата... стр.10.

⁴⁷ Аза Тахо-Годи, Лосев... стр. 85.

⁴⁸ Николј Вегдјев, Смислът на творчеството... стр. 139.

⁴⁹ Аза Тахо-Годи, Лосев... стр. 85.; Алексј Ф. Лосев, Философија имена... стр. 43.

⁵⁰ Аза Тахо-Годи, стр. 84, 85.

⁵¹ Алексј Ф. Лосев, Философија имена... стр. 43.

⁵² Истото, стр. 155.

⁵³ Николай Бердяев, Смислът на творчеството, стр. 328.

се чувствува големата жед да се живее низ болката и љубовта, низ радоста и тагата, тој свет светува исклучиво само преку динамичната поврзаност на комплексот на Јазикот и Името. Оттаму произлегува и ставот дека самата „природа на името е, значи, магиска”⁵⁴. Во таа смисла на изразност сиот бескраен космос е победен од вечниот и еросен порив на јазикот и името, та затоа и мислителот кој за себе велеше „во филозофијата јас сум логичар и дијалектичар”,⁵⁵ исклучителниот Лосев, умно резимира: „Името го победи Светот”.⁵⁶

⁵⁴ Алексеј Ф. Лосев, Филозофија имена... стр. 183.

⁵⁵ Аза Тахо-Годи, Лосев... стр 85.

⁵⁶ Истото.

Људмил СПАСОВ, Александар Љ. СПАСОВ, Борче АРСОВ

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ

1. Модел на идеален идентитет

Во литературата се среќаваме со најразлични дефиниции на поимот „народен / национален идентитет“, сп.: *The depiction of a country as a whole, encompassing its culture, traditions, language, and politics (Dictionary.com's 21st Century Lexicon*. Retrieved March 22, 2011, from Dictionary.com website: [http://dictionary.reference.com/browse/national identity](http://dictionary.reference.com/browse/national+identity)); A nation is a grouping of people who share real or imagined common history, culture, language or ethnic origin, often possessing or seeking its own government... (URL: [en.wikipedia.org/wiki/National identity](http://en.wikipedia.org/wiki/National_identity), 22.3.2011). Веднаш се гледа дека дефиницијата на идентитетот тргнува од неколку хиерархизирани чинители, од кои ги издвојуваме: заеднички јазик, заедничка култура и етничко потекло. Чинителот „една територија / една држава“ е последен во хиерархијата.

Јасно е дека дефинициите од различните извори пред себе го имаат моделот на идеалниот идентитет што во денешната европска стварност, всушност и не постои во практика. Митот за идеалниот идентитет е создаден во текот на 19-от в., во времето кога веќе создадените нации почнаа да создаваат еднонационални држави.

Овој модел ја има следната шема:

1. еден етнос (народ) (едно генетско потекло)
2. една нација
3. еден јазик
4. една религија
5. една територија
6. една држава (Brozović 1985: 37).

Мошне интересно е размислувањето на А. Пети-Стантиќ (Peti-Stantić, 2008: 63-65) во врска со јазичната заедница, како замислена заедница. Таа таму зборува дека многу заедници веруваат во преданието дека „на почетокот на

светот постоел само еден јазик“. Ова гледиште е антропоцентристичко и тргнува од еден претпоставен дуализам, односно од поделбата на доброто и злото, ден и ноќ, бело и црно итн. Такво предание наоѓаме и во старозаветниот библиски текст во книгата за настанокот 11,1, каде што пишува дека целата земја имала само еден јазик и исти зборови, но Јахве рекол дека ако еден народ има еден јазик, тогаш ништо не може да биде неосстварливо, па предложил да им се измешаат јазиците за да не можат еден со друг да се разберат и луѓето да се растураат по целата земја. Библиската приказна и нејзината поука можеме да ја разбереме како зла коб, од една страна, но, од друга, и како ослободување на креативната јазична способност која единствена овозможува човечки живот во постојано непредвидени ситуации. Идеалниот модел, претставен погоре, во текот на 19-от в., во Европа се пресретнал со три големи мултиетнички царства: руското, турското и австро(унгарското), кои според својата природа биле и мултијазични.

Значи, во времето на создавањето на нациите и современите држави што ги среќаваме во 20-от в., моделот на идеалниот идентитет се судрил со моделот на постоечкиот државен суверенитет на големите царства. Овој судир довел до борби на национален/културен план, сп.: Сите овие (народи што не создале држава, заб. наша) народи со својата борба за ослободување од странското ропство ја покажаа егзистенцијата на својата нација, но тие продолжуваат да бидат заборавени од светот најмногу затоа што со нивната борба за национално ослободување ја немаа таа среќа да создат свои сопствени национални држави (Драган Богдановски, „Македонска нација“, 1971, URL: <http://www.mn.mk/istorija/669>, 22.3.2011).

Се разбира, секое од споменатите царства имало свои посебности во однос на прифаќањето на јазичната и културната различност. Се чини, со сите огради, во овој поглед најлиберално било Турското Царство. На другата страна се нашло Руското Царство, додека во средина се местело Австро(унгарското) Царство. Германското царство било во формирање, иако и тоа не можело да ги избегне опасностите од различноста, сфатени како такви во она време (Историја на македонскиот народ, 3 2003). Така, на пример, Австроунгарија не била ништо друго освен голема мултикултурна држава во која секој народ работел против другиот и против централниот систем за на крај таквите превирања да доведат до целосна дезинтеграција на државата.

2. Последици од доследната примена на моделот

Се разбира идеалниот модел за една нација и една држава во европски услови не можел да се примени во 19-от в., па ниту подоцна, во почетокот (или првата половина) на 20-от в. без последици за другоетничкото (другојазичното) население. Тогаш дошло до војни кои, всушност, значеле освојување на

територии населени со другоетничко (другојазично) население. Да споменеме некои од нив, без намера за хронологија: Кримските војни- изгон на кримските Татари и/или Турци, финско-руските војни, кои како последица го имале изгонот на финското население од областа Карелија, војните за Истра - изгон(и) на хрватското, словенечкото (словенското) и/или италијанското население, хитлеризмот кој како последица го имал изгонот/уништувањето на еврејското население, насилното покрстување на Евреите на територијата на Полска итн., и, за нас, исклучително важно, изгонот на негрчкото население од територијата на Македонија...

За нас особено интересно треба да биде и запознавањето со ситуацијата во Турското Царство и со Турската Република како негов наследник.

Турскиот автор Исма Ил Ајдинг (Il Aiding) ја истакнува важноста на улогата на јазикот за процесот на создавањето на турскиот национален идентитет во времето на преминот на Отоманската Империја во турска национална држава, почнувајќи од 1839 г., во текот на создавањето на држава од западен тип, според горниот модел.

Авторот истакнува: „In fact, in constructing the new Turkish nation-state, the founders of the republic focused on three important elements: secularism, language, and history. They defined the nation based on these elements.” (Aiding 2004: 417).

Она што е успешно во турскиот модел на обликување на современиот јазичен идентитет и новиот стандарден/литературен јазик е следново:

1. се напушта веќе неразбирливиот, застарен, османскотурски јазик и неговата писмена варијанта со арапска азбука;
2. се прифаќа истанбулскиот жив говор и се комбинира со живиот зборуван јазик пошироко во Турција; се врши стандардизација и интелектуализација на тој јазик и се приспособува латиничното писмо, та се создава нова азбука и соодветен правопис;
3. се афирмира новата турска култура врз секуларна основа;
4. се создава современа западноориентирана секуларна турска држава - без прифаќање на западниот либерален модел на општество.

Она што не е добро во прифатениот модел, помалку или повеќе до ден денешен, е фактот дека надвор од решението остануваат, од различни причини, неколку мнозински заедници со друг национален/религиски и јазичен идентитет: еврејската, ерменската, курдската, грчката.

3. Модели прифатени на националниот и јазичниот идентитет во државите настанати по распаѓањето на Турското Царство

Општо треба да се истакне дека државите, кои настануваат по распаѓањето на Турското Царство, помалку или повеќе, се трудат да го прифатат погоре прикажаниот турски модел.

Словенските народи се повикуваат на пансловенизмот, албанскиот народ се повикува на илирското наследство, романскиот народ се повикува на романското наследство, додека грчкиот народ се повикува на античкото грчко наследство.

Она што не е добро е дека сите новоформираните држави народносно и јазично се измешани, иако насекаде надвладуваат мнозинските заедници. На мнозинските заедници „великодушно“ им е понудувана акултурација, односно јазична асимилација. Повторно доаѓа до насилни преселби на населенијата и до создавање на нови хегемонизми/национализми (в. и Friedman 2000-2001).

4. Крсте Мисирков и македонскиот национален и јазичен идентитет

Крсте Мисирков (1903), со својата идеологија, излегува многу понапред од владејачките принципи на формирањето на еднонационални и еднојазични држави, па за Македонците, тргнувајќи од објективната ситуација, предлага формирање на современ македонски национален идентитет, тргнувајќи од словенското наследство, но и исклучително почитувајќи ја современата состојба на македонскиот јазик. Во однос на државата на Македонците, Мисирков се изјаснува во прилог на културна и јазична автономија на Македонците во рамките на осовременото Турско Царство. Оттука можеме да го извлечеме заклучокот дека Мисирков бил свесен дека на територијата на Македонија македонскиот народ е мнозински, но и дека со него живеат и други заедници со свои јазици и идентитети. (в. и Спасов 2006, Brozović 1976)

5. Идентитетот и идеологијата на мултикултурализмот

Космополитизмот како особен пристап во поимањето на општествените процеси, вклучително и државата и правото, е концепт кој е и идеалистички и реалистички. Неговата идеалистичка варијанта, како што веќе споменавме, можеме да ја најдеме во антиката, поточно во циничката филозофија на Диоген кој се спротивставувал на разликувањето на Хелените и „варварите“. Неговата реченица: „Јас сум граѓанин на целиот свет“, го

одбележува како прв космополит во светската историја. Во таа смисла, космополитизмот е преднационален концепт.

Современиот космополитизам е реален космополитизам. Тој поаѓа од општествената реалност, вклучително и од принципите на реалната политика (Realpolitik) и реалното функционирање на правните поредоци, како националните, така и меѓународно-правниот поредок. Сепак, космополитизмот се разликува од традиционалниот конзервативизам во поимањето на општествените процеси, а посебно државноста, преку признавањето на фактот дека ерата на, таканаречената, прва модерна, односно ерата на националните држави, го доживува својот залез. Во таа смисла, космополитизмот е и постационален концепт. Но, космополитизмот се разликува и од универзализмот кој инсистира на изградба на единствен, универзален поредок (универзални норми) преку кои ќе се надминат разликите. Космополитизмот не ја негира државноста, туку гради систем со чија помош повторно се обмислува државноста во светло на новата глобална реалност. Космополитизмот ја проектира државата на, таканаречената, втора модерна – ера во која не се укинува државата, туку постепено се модернизира и повторно позиционира во однос на другите актери.

Првенствено, космополитизмот се разликува од сите облици на општествено диференцирање, при што општествените разлики се сместуваат во хиерархиски однос на надреденост и подреденост. Надреденоста на „сопствената држава“ во однос на сите други е предмодерен концепт на високодиференцираните сталешки општества во кои сталешката супериорност внатре во феудалните заедници се рефлектира и кон надворешниот свет. Тој концепт се среќава и во времето на европскиот колонијализам (односот на „мајката држава“ кон колониите), но и кај сите модерни концепти кои светот го објаснуваат преку дискурсот на цивилизациско-културно-религиски кругови (Семјуел Хантингтон) (Beck, Grande, 2006:26-27).

Укинувањето на хиерархиското третирање на различностите го среќаваме и кај други блиски, но суштествено различни концепти, како што е универзализмот (класичниот политички либерализам). Универзализмот, или класичниот либерализам, настојува да го елиминира различното третирање на ДРУГИТЕ, преку изградба на универзален поредок на вредности и норми. Според тоа, разликуваме супстанцијален универзализам, односно стремеж кон универзални вредности за сите и еднаков третман на сите, без оглед на надворешната различност. Вториот вид е процедурален универзализам кој инсистира на праведни правила во постапувањето со другите, како и формална еднаквост на сите (Beck, Grande, 2006:27). Супстанцијалниот и процедуралниот универзализам, всушност, се основата на либералниот поим на суверенитетот.

Спротивен на универзализмот е современиот национализам кој, истовремено, ги изедначува и нагласува разликите, во зависност од тоа дали се однесува кон ВНАТРЕ, или кон НАДВОР. Кон внатре, национализмот инсистира на укинување на разликите, со нагласена одбивност кон други идентитети (на пр., регионални идентитети). Кон надвор, спротивно на претходното, ги нагласува разликите, особено диференцијацијата по етничка, или религиозна основа. За разлика од универзализмот кој, генерално, настојува да ги укине разликите на глобално рамниште преку универзалниот поредок, национализмот е силно територијално ограничен во рамките на националната држава. Национализмот е модерен концепт врзан со умереното класично сфаќање на поимот на државноста и државниот суверенитет, но не е и постационален концепт (Habermas, 2008).

„Космополитизмот, за разлика од другите споменати концепти, се разликува по тоа што во мислењето, соживотот и дејствувањето, признавањето на различноста станува максима и тоа како кон внатре, така и кон надвор. Разликите не се определуваат хиерархиски, ниту се укинуваат, туку како такви се прифаќаат, па и позитивно се оценуваат“ (Beck, Grande, 2006:28).

Признавање на разликите кај космополитизмот се јавува и на колективно, и на индивидуално ниво. Во таа смисла, космополитизмот е близок со концептот на мултикултурализмот. Мултикултурализмот е состојба и концепт кој е во директна опозиција на национализмот, но донекаде, е спротивен и на класичниот либерализам (универзализмот), кој ги признава разликите единствено на индивидуално ниво. (в. и Спасов А. Љ. 2011, Brozović 1999, Samardžija 2002).

6. Модел на 21-от век

Како модел на 21-от в. може да послужи следново: Културата на секој посебен народ треба да биде дел од заедничката/општата култура. На тој начин комплицираната дистинкција меѓу „народ“ и „нација“ ќе се избегне и секој поединичен квалитет и карактеристика на еден народ, ќе стане дел од културолошкиот и идентитетскиот багаж на сите народи во една нација.

Плурализмот е тој што создава квалитет од различноста, затоа што ја фаворизира различноста, односно, различноста базирана на побратимување и припадност кои се вкрстуваат, кои се зависни меѓу себе и меѓусебно се дополнуваат.

Современата нација не се поклопува целосно со државната територија (за разлика од класичниот т.н. француски модел на културна нација, која се поклопуваше со границите на Р. Франција и нејзините колонии).

Нацијата во себе ги вклучува претставниците на мнозинскиот народ (мнозинското население), како и претставниците на етничките јазични и

религиозни малцинства. Дополнително таа е проширена со претставниците на мнозинскиот народ, кои се етнички малцинства на друг државно-национален простор (на пр., Македонците надвор од Р. Македонија во државите каде имаат признат или непризнат статус на национално малцинство, но и Македонците-иселеници од Р. Македонија и македонскиот етнички простор низ целиот свет).

Во насока на вака дефинираната нација, на пр. Македонците во Р. Грција се припадници и на грчката и на македонската нација, а Албанците во Р. Македонија се припадници и на македонската и на албанската нација.

Современите општества не се поклопуваат со границите на државниот простор, туку се преклопуваат во зависност од специфичните интереси на секоја нација, а во согласност со концептот на плурализам на европскиот државно-политички простор. (пример: македонското општество не завршува со границите на Р. Македонија, туку се простира и во соседните држави. Македонското општество е поим кој е поширок дури и од географскиот простор и се простира во виртуелниот простор - како поинаку да ги сфатиме дискусионите групи и форумите од типот „Да се собереме сите од Македонија во една група на Фејсбук“).

7. Македонскиот јазик - важна алка за македонскиот државен идентитет

Формирањето на македонска нација е општествен идеал. Наша реалност е мултикултурализмот како облик на етно-лингвистичко-религиозен модел на соживот. Мултикултурализмот е појдовна основа за создавање на државен идентитет, кој пак би бил јадрот во создавањето на идниот идентитет на македонската нација. Државниот идентитет во себе вклучува мало, но цврсто јадро на заеднички општествени вредности, кои се минимален стандард во посебните идентитети на заедниците во Македонија.

Македонскиот јазик е составен дел на државниот идентитет. Историското искуство ни покажува дека, за жал, македонскиот јазик е доживуван како принуда за дел од мнозинските заедници (пр. Албанците). Другиот дел, напротив, беше комплетно исклучен од културната интеграција со мнозинскиот македонски народ (пр. Ромите). Политиката на промоција на македонскиот јазик како интегрален дел на државниот идентитет и, се разбира, на идниот идентитет на македонската нација, треба да биде преку политика на атракција, постепено, но без пренагласена употреба на административни средства и особено не преку политика на отворена или прикриена акултурација и асимилација. (в. и Спасов 2003, Brozović 1998)

Литература:

1. Ayding, Ul, "The role of language in the formation turkish national identity and turkishness", во: *Nationalism and Ethnic Politics*, 10, Taylor & Francis Inc., Ankara, стр. 415–432, 2004.
2. Beck U., Grande E., *Kozmopolitska Europa - društvo i politika u drugoj moderni*, Školska kniga, Zagreb, 2006.
3. Битовски, Крсте (редакција), *Историја на македонскиот народ*, 3, ИНИ, Скопје, 2003.
4. Brozović, Dalibor, „Knjiga "Za makedonskite raboti" i suvremena sociolingvistička shvaćanja (južno)slavenske jezične problematike“, во: *Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 1976, стр. 23-42.
5. Брозовиќ, Далибор, Поговор кон книгата „За македонскиот јазик“, во Литературен збор, 32, Скопје, 1985, книга 4, стр. 37-55.
6. Brozović, Dalibor, „Etničnost i jezik“, во: *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa*, Institut za migracije i narodnosti, Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 1998, str. 171-180, 298-299.
7. Brozović, Dalibor, *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, МН, Zagreb, 1999. О опćим jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnonovoštokavske pravopisne norme sa stanovišta njezina historijata i suvremenoga stanja, стр. 127-139
8. Мисирков, Крсте, *За македонцките работи*, Либералний клуб, Софија, 1903.
9. Peti-Stantić, Anita, *Jezik naš i/ili njihov*, Srednja Europa, Zagreb, 2008.
10. Samardžija, Marko, *Hrvatski standardni jezik u devedesetim godinama XX. stoljeća // Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slawischer Schriftsprachen in der Gegenwart* /Gutschmidt, Karl (редакција). Dresden : Thelem, 2002. 181-188
11. Спасов, Александар Љ., *Државниот суверенитет и глобализацијата*, Фондација „Фридрих Еберт“, канцеларија Скопје, Скопје, 2011.
12. Спасов, Људмил (редакција), *Две американски граматики на современиот македонски стандарден јазик од Хораст Г. Лант и Виктор А. Фридман*, МАНУ, Скопје, 2003.
13. Спасов, Људмил, *Избрани поглавја од историјата на македонскиот писмен јазик – Бојата на јазикот 2*, Култура, Скопје, 2006.
14. Спасов, Људмил; Арсов, Борче, „Јазикот на другиот“ - за почит или за омраза?“, Утрински весник, 2009, бр. 3095 .

15. Friedman, Victor, "Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994, Macedonian Census and Beyond" во New Balkan Politics, Issue 3, 2000-2001, URL: http://www.newbalkanpolitics.org.mk/OldSite/Issue_3/friedman.eng.asp, 22.3.2011.
16. Habermas J.: Eseji o Europi: S priložima Dietera Grimma i Hansa Vorländera, Školska knjiga – Biblioteka Globalizacija i identitet, Zagreb, 2008.

Васил ДРВОШАНОВ

МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ НА ГОРАНИТЕ ИЗРАЗЕН ПРЕКУ ЈАЗИКОТ

1.0. Проучувачите на македонските народни говори, врз основа на главните фонетско-фонолошки и граматичко-структурни особености, ја делат македонската јазична територија на три наречја: на западно, на југоисточно и на северно македонско наречје. Во рамките на западното наречје се изделуваат две групи говори: централна група и периферна група говори.

Централната група говори, во која спаѓаат: прилепско-битолските, кичевско-поречките и скопско-велешките говори, во определен период од развојот на македонскиот јазик, се издиференцирала во однос на другите македонски говори. Тоа се должи, меѓу другото, на „фактот што западномакедонските говори, кои се развивале подалеку од центрите на соседните словенски јазици, излачиле во себе најголем број типично македонски црти, врз чија основа може да се изгради еден јазик со наполно самостојно обележје“ (Б. Конески, 1967: 75)¹. Како што е познато изградбата на македонскиот стандарден јазик е токму врз основа на централната група говори.

1.1. Во периферната група говори од западното наречје влегуваат следните говори: преспанските, охридско-струшките, дебарските говори, гостиварскиот (горнополошкиот) и горанскиот говор (Видоески, 1998: 311). Горанскиот говор се наоѓа во областа Гора на крајниот северозападен дел од македонската јазична територија. Областа Гора ја сочинуваат тринаесет села, од кои само две села (Јеловјане и Урвич) се во Република Македонија, а другите села, за жал, се наоѓаат надвор од границите на нашата земја, и тоа: деветнаесет села (Баќка, Брод, Враништа, Глобочица, Диканце, Драгаш, Зли Поток, Голем Крстец, Мал Крстец, Крушево, Кукаљане, Лештане, Љубовиште, Млике, Орќуша, Радеша, Рапче, Рестелица и Шајновец) се наоѓаат во Косово, а девет села (Борје, Запот, Кошаришта, Ново Село, Оргошта, Орешек, Пакиш,

¹ Види: Наведувана литература.

Црнолево и Шиштевец) се наоѓаат во Албанија. Горанскиот говор, независно од фактот што е поделен во три држави, „по неговиот фонолошки систем и по граматичката структура во целина и на синхронски и на дијахронски план влегува во составот на македонскиот дијасистем“ (Видоески, 1998: 312).

Според бројот и карактерот на главните говорни карактеристики горанскиот говор е македонски западен перифериски говор. Како перифериски говор, тој зачувал доста архаични црти во однос на другите македонски говори, следствено и во однос на македонскиот стандарден јазик.

1.3. Со оглед на фактот што македонскиот јазик долго време бил изложен на туѓи влијанија од балканскиот латинитет, од грчкиот јазик и од други јазици, а, особено од турскиот јазик, има траги од нив дури и во фонетскиот и во морфолошкиот систем на македонскиот јазик. Треба да нагласиме дека туѓото влијание е најизразено во областа на лексиката, затоа што таа е најотворен систем за влез на странски зборови.

Како се рефлектира туѓото јазично влијание во горанскиот говор во областа на лексиката? Уште поконкретно: како се одразиле туѓите јазични влијанија во областа на роднинската терминологија?

Ако тргнеме од премисата дека роднинските односи имаат длабоки историски корени, треба да очекуваме дека лексемите од таа област на синхронски план ќе ја одразуваат старата етапа од развојот на македонскиот лексички состав. Токму затоа се определивме за оваа тематска област од македонската лексика, надевајќи се дека ќе ја потврдиме исконската поврзаност на горанскиот говор со македонскиот дијасистем. Во овој прилог приведуваме само дел од лексемите од областа на роднинската терминологија, релевантни од дијалектолошки аспект: *мајка* (*мајчица*, *маја*, *маји*, *мајере*, *мама*), *нана* (*наница*), *дада* (*даде*, *дадица*), *ојец*, *рулек*, *деј* (*дечица*), *челеш*, *син*, *ќерка*, *брај* (*брајец*, *брајче*, *брајенце*, *бај*, *бајо*), *сестра* (*сестрица*), *девојка* (*девојче*, *девојчица*), *дејка* (*дејче*, *дејчиши*), *мома* (*момиче*), *новожена*, (*новожења*), *невесџа* (*несџа*, *млајнесџа*, *мајнесџа*, *манесџа*), *даденица* (*дејка даденица*, *дејка дадена*), *девојка извадена*, *дејка извадена*, *сџарчиши*, *луѓе*, *довица*, *дава* (*удаде*), *фамилија*, *рода* (*роднина*), *џобрајим*, *снаа*, *зеј*, *дедо*, *девер* (*деверче*) *јејрва*, *свај*, *сџројник*, *домаќин*, *домаќинка*, *џрудна*, *роди*, *целуни*, *к’вне*, *џосџин*, *џосџилка* и др.

1.4. Во написов, врз основа на дел од ексцерпираниот материјал во врска со роднинските односи во горанскиот говор, ќе се обидеме да ја докажеме органската поврзаност на горанскиот говор со македонскиот дијалектен систем. Овој пат нашето внимание ќе го задржиме на називот за *маж* и на изведенките од него: *машки*, *мажов*, *машишина*, *мажи*,

омажи, ѓремажи, немажена и ѓремажена, односно на називот за жената и на изведенките од него: женски, (се) ожени, се зажени, се ижени, женей и неженей.

Со оглед на фактот што е отежнато теренското истражување на роднинската терминологија во горанскиот говор, бидејќи 28 населени места се надвор од државните граници на Република Македонија, го користевме фолклорниот материјал од прилогот „Горански народни песни“, застапен во делото на академик Ристовски: *Македонскиот фолклор и националната свесност*², и од книгите: *Народната песна на Горани*³ и *Горански народни песни : песни, ѓачке и иѓрачке ѓорске*⁴, при што даваме извесни етимолошки толкувања за односните називи.

2.0. Маж. – Овој назив во горанскиот говор се јавува со две значење: 1. 'Возрасно лице од машки пол'. 2. 'Сопруг, брачен другар' (ТРМЈ, III, 79).

Со значењето 'возрасно лице од машки пол' овој назив го нотиравме само во една песна, сп. Врба дрво ли је,/ Џигерица, месо ли је,/ Пакишанин, *муж*⁵ ли је,/ Кошаришта село ли је? Борје (ДГНП, 203–204).

Со значењето 'сопруг, брачен другар' од називот *маж* се среќаваат голем број потврдувања, сп. во формата за обраќање: Врати се, *муже*,/ Врати се Борје (ДГНП, 6); – Ох море *муже*, што ти сом бовна!/ – Ох мори жено, жалба ми пана,/ Кажи ми што ти се једе? Борје (ДГНП, 115); Врати се, *муже*,/ Врати се,/ Шило накопи,/ Вратило Борје (ДГНП, 200).

Називот *маж* со споменатото значење е нотран и во дативната форма, сп. Му се пофалила Мамут-пашинаца *мужу* во постела:/ – Сом родила, море Мамут-паша, три златне јабука Љубовиште (ГНП, 246); Му се пофалила Мамут пашинаца,/ *мужу* во постела, Мамут пашинаца,/ *мужу* во постела Љубовиште (НПГ, 150).

Многу почесто овој назив е забележан во акузативната форма, сп. Ори Рујмено, бела кајмено,/ ке си го зела таквото *мужа*,/ таквото *мужа*

² Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот фолклор и националната свесност. Истражувања и записи*, II, 241–330 „Студентски збор“, Скопје, 1987.

³ *Народната песна на Горани*. Избор и редакција: Трпко Бицевски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Македонско народно творештво, Народни песни, кн. 15, Скопје, 2001.

⁴ Назиф Докле, *Горански народни песни : песни, ѓачке и иѓрачке ѓорске*. Редакција: д-р Блаже Петровски – д-р Татјана Каличанин, Патриа, Скопје, 2000.

⁵ Со рефлексот /y/ место *q во еден број лексеми, сп. *врукина*, *ѓолуби*, *јуже*, *јужица*, *кукол*, *муш* – *мужи*, *се мучи*, *муино*, *обруч*, *рука*, *шуиан*, *шуѓа* и удица горанскиот говор се поврзува со долнополошките говори на македонска страна и со призренските на српската јазична територија со кои непосредно граничи (Видоески, 1998: 313).

недомаќина,/ недомаќина, невртикуќа Крушево (ГНП, 269); Ори Рујмено, бела кајмено,/ ке си го нашла таквoгo мужа? Крушево (ГНП, 269); – Ој Вилено мори, свилено,/ ке си га нашла ваквoгo мужа,/ ваквoгo мужа невртиќа,/ невртикуќ, недомаќина,/ тутун ми пије, а гора не купује? Зли Поток (НПГ, 87); Бабо и нана збореја,/ кај ќе ме мене турале,/ во рода ќе ме праќаје,/ од мужа ќе ме двоите! Глобочица (НПГ, 190); – Ја сом била на пазар,/ Чудно чудо видела./ Жена мужа продала/ За два дупни ораси,/ За три гниле коштана Шиштевец (ДГНП, 199); Мори вилено,/ Мори свилено,/ кеде го најде/ Ваквoгo мужа/ Не врти куќа,/ Не домаќина?! Борје (ДГНП, 210–211). Сп. уште: Оздола ми идет нане,/ Седом осом жене./ Не се познаваје, нане,/ Куа је довица,/ Куа је со мужа Борје (ДГНП, 90); Дури ме мати чешлаше –/ руси ми коси растеа,/ кога отидо на мужа –/ руси ми коси не расте;/ дури ме мати к'пеше –/ права ми става растеше,/ кога отидо на мужа –/ права ми става не расте Крушево (ГНП, 272).

Називот *маж* е општослов. и праслов. (*mąžь) без балтички паралели (ERHSJ II, 492–493).

2.1. Машки. – Повеќе потврдувања во горанскиот говор, исто така, се јавуваат од придавката *машки* 'што се однесува на маж, што е карактеристично за маж; спрот. женски' (ТРМЈ, III, 107), изведена од називот *маж*, сп. *машки* // *мушки*: Ти ка ќе дојдеш од аскер/ ја ќе ти тебе излезем/ со сантин терлик на рамо,/ со *машки* рулек во руке,/ ти да ми дете дарујеш/ со петстотинка Титова Орќуша (ГНП, 292); Во Жупа ќе се премужим,/ Да бидем жупска гостиљка,/ Со жупјанина прет себе,/ Јахната на белогa кона,/ Со *мушки* рулек на руке Орешек (ДГНП, 158); „Дали во село да седи,/ Ели во Жупа да иде,/ Да биде жупска гостиљка,/ Белогa кона јахната,/ Со *мушки* рулек во руке?!“ Шиштевец (ДГНП, 158); Ме дале за жупјанина,/ Да бидем жупска гостиљка,/ Со жупјанина прет себе,/ Со *мужки* рулек прет себе Борје (ДГНП, 84); „Ќе се двојиш, новожена, от бабета,/ Ќе се двојиш, новожена, от матере,/ Ќе се двојиш, новожена, от све свује,/ Ќе се двојиш, новожена, от другари,/ Ќе се двојиш, новожена, в' *мушки* тефтеф“ Борје (ДГНП, 131); – *мужка*: Не ми је муа вергија,/ Таја је *мужка* вергија Борје (ДГНП, 57); – *мушко*: Играјте, момичича, и пујте/ дури сте млади и зелене,/ дур не сте терлик јоблекле,.../ *мушко* је гајле големо Крушево (ГНП, 272); – Мланесто, лична калешо,/ Девет године, десета,/ Ниќа ка си га пишала,/ *Мужко* ти дете не створи Орешек (ДГНП, 184–185).

Од називот *маж* во една песна од горанскиот говор го сретнавме изведен и прилогот *машки*, сп. – Хај верна љубо,/ Да ми право кажеш,/ Кољко пут си млада удавала?/ – Хај п'рви пут за бекрију била,/ Ај у

бекрију нигде, ништо нема,/ Аман само има севдали тамбура,/ Јунак беше *мужки* миловаше Шиштевец (ДГНП, 77).

2.2. Мажов. – Со значењето 'што се однесува на маж, што е карактеристично за маж; спрот. женски' во една песна од горанскиот говор е регистрирана придавката *мажов*, изведена од називот *маж*, сп. *Мужово* је гајле големо./ *Мужово* је гајле големо,/ Сака да рано станујеш Борје (ДГНП, 164).

2.3. Маштина. – Мошне интересна е лексемата *машиџина*, со значење 'машкост, тоа што му дава обележја, природата на машкиот пол' (ТРМЈ, III, 108), изведена од називот *маж*, сп. Мустава, хе, деликанлија,/ Халаф да ти је *мушиџина*,/ Ка ги застрами ц'рнлевци/ На тија Б'рдце високо!/ Далиф, хе, борски капетан,/ Халаф да ти је *мушиџина*,/ Ка му га пушка изкрши/ На таја црешна висока!/ Хамзо, хе, кападаија,/ Халаф да ти је *мушиџина*,/ Ка не ги остај ц'рнлевци,/ На таја свадба голема!/ На тија Б'рдце високо./ Незир, хе, млад новожена,/ Харам да ти је *мушиџина*,/ Ке ти је к'рпче светнарче,/ Што ти го дала мланеста?!/ Хисметче, петле приштинско,/ Харам да ти је *мушиџина*,/ Ке ти га пушка скршиха,/ Во таја црешна висока?! Борје (ДГНП, 174).

2.4. Од називот *маж* во горанскиот говор се употребуваат и глаголските образувања: *мажи*, *омажи*, *премажи*.

2.4.1. Мажи. – Глаголското образување *мажи*, со значење 'направи, прави женско лице да стапи, стапува во брак' (ТРМЈ, III, 79), е нотирано во 3 лице еднина на идното време, сп. Сви путници млади издојдоа,/ а наш путник, даде, нема ни го,/ ми останал, даде, да летује,/ да летује – паре да *карује*,/ Ке ни дојде, даде, по Ѓурѓовден,/ по Ѓурѓовден, даде, две недели,/ *ке* ми купи, даде, тој ситарче,/ тој ситарче, даде, млајнестешко,/ *ке* ме *мужи*, даде, по Ѓурѓовден,/ по Ѓурѓовден, даде, пет недели,/ со тупани, даде, и сватоје,/ испраќаќи, даде, сви беќари,/ сви беќари, даде, радешани Радеша (ГНП, 306–307).

2.4.2. Омажи. – Со значење 'даде некому за жена (ќерка, сестра, роднина)' (ТРМЈ, III, 510), во горанскиот говор се јавува глаголското образување *омажи*, нотирано во 3 лице еднина на минатото определено свршено време, сп. Ка ме *јомужи* јако далеку,/ јако далеку – туѓа туѓина,/ мила ле нане, преку црно море? Крушево (ГНП, 283).

2.4.3. Премажи. – Со значење 'направи жена повторно да стапи во брак' (ТРМЈ, IV, 489), се среќава глаголското образување *премажи*, регистрирано во 3 лице множина на минатото неопределено свршено време, сп. Јахај коња, Имер-аго, бегај дома – / куќа ти га, Имер-аго, бастисале,/ жена ти га, Имер-аго, *премужиле*,/ ќерке ти *ће*, Имер-аго, издавале,/ деца ти *ће*, Имер-аго, истепале Зли Поток (ГНП, 288).

2.5. Од оваа семантичко поле се и глаголските придавки *немажена* и *премажена*.

2.5.1. Немажена. – Глаголската придавка *немажена*, со значење 'што не е омажена' (ТРМЈ, III, 350), е забележана во две песни од горанскиот говор, сп. – Сви другари, Али-аго, ти се ижениле,/ челеш ти јучиниле,/ а ја, сирота, Али-аго, останав *немужена*,/ тужна, ражелена... Глобочица (ГНП, 299) – Останале дејке даденице,/ останале дејке *немужене*,/ останале нусе телосане Рапче (ГНП, 293).

2.5.2. Премажена. – Во една песна од горанскиот говор, со значење 'што е омажена повторно', е регистрирана глаголската придавка *премажена*, сп. Ако не дојде дели Амзо пред Ѓурѓовден – / ќе га најде кара Фатма *премужена* Крушево (ГНП, 301).

3.0. Жена. – Називот *жена* во горанскиот говор се употребува со две значења: 1. 'Лице според полот спротивно на мажот; женско лице во зрела возраст'. 2. 'Брачен другар од женски пол; сопруга' (ТРМЈ, I, 621).

Називот *жена* со значењето 'лице според полот спротивно на мажот; женско лице во зрела возраст' е нотиран во две песни од горанскиот говор, сп. – Не сом *жена* хороспија,/ Ток сом *жена* от почина Борје (ДГНП, 165); Жими Тахир,/ Антахир./ Жими леска,/ Црнелеска./ Жими *жена*,/ Оргошка Борје (ДГНП, 203).

Овој назив со истото значење во една песна го сретнавме во вокативната форма, сп. – Ори дејчице, голубице,/ слушај да ти испујеме:/ ри папири растурене, Агимове,/ ри чафулје начешлане, Алиине,/ ри дејчице, голубице, Алиинице,/ бела капа накривена, Рамадану,/ бела капа по дворови, Сафетова,/ беле книги растурене, Мустафине,/ ри чекмеце, нашарено, Расимово,/ ри Феријо, *жено* аро,/ и теб' ќе ти успујемо Крушево (НПГ, 61).

Со соодветното значење називот *жена* почесто го наоѓаме во множинска форма, сп. *жене*: – Нејќем, маје, не сом гладен,/ много ли ме анка наситила:/ ми јотвори стари икаина,/ ќе сом шетав, маје, по сокаци,/ по сокаци, по туѓе дворои,/ ќе сом гледав, маје, туѓе *жене*,/ туѓе *жене* и дејке дадене Рестелица (ГНП, 265); – Нејќу ти ги, не сом гладен,/ много ли ме наситила,/ ми отвори икаина:/ ка сум шетал по сокаци,/ ка сом гледал туѓе *жене*,/ туѓе *жене* и манесте,/ ка сум гледал гледаница Враништа (НПГ, 191); – Неќум маје, не сом гладен,/ много Ата ме насити:/ ми отвори старе икаина,/ ка сом шетав по сокаци,/ ка сом гледав туѓе *жене*,/ туѓе *жене* све манесте Глобочица (НПГ, 272); Оздола ми идет нане,/ Седом осом *жене*./ Не се познаваје, нане,/ Куа је довица,/ Куа је со мужа Борје (ДГНП, 90); – *жени* (?): Тангер, тангер, котличе,/ Чија беше пустинче?/ - Јени *жени* сироти,/ Арифиди хоџински Борје (ДГНП, 206).

Голем број потврдувања од називот *жена* во горанскиот говор се јавуваат со значењето 'брачен другар од женски пол; сопруга', сп. Јахај коња, Имер-аго, бегај дома – / кука ти га, Имер-аго, бастисале, / *жена* ти га, Имер-аго, премужиле, / ќерке ти ќе, Имер-аго, издавале, / деца ти ќе, Имер-аго, истепале Зли Поток (ГНП, 288); – Јани коња, бегај дома, / кука ти га бастисале, / *жена* ти га премужиле, / ќерке ти ги издавале, / деца ти ги истепале! Зли Поток (НПГ, 93); Запуало, мор' пилемце / на вратиче дилберово: / – Стани, дилбер, млади дилбер, / *жена* ти га ољубеа Крушево (ГНП, 254); – Вино вилцано Имлија-аго, / слушај да ти море испујеме: / Домаш аришче, чацаво петлишче, / дома седиш благо кафе пијеш, / па га слушаш *жена* шо ќе рече Крушево (НПГ, 50); Треќи вика: Пуштај мене, / пуштај мене пут да одим, / имам *жена* да ме жали, / *жена* жали ден до пладно Крушево (НПГ, 183); – Јани којна, бегај дома, / кука ти га сардисале, / *жена* ти га утепале, / деца ти ги исзаклале, / ќерке ти ги омужиле! Глобочица (НПГ, 91); – Јани којна, бегај дома, / кука ти га бастисале, / деца ти ги обесиле, / *жена* ти ги омужиле! Глобочица (НПГ, 93); Ајде дома доста си летуал, / Емин-аго *жена* ти је болна, / ти умрела, деца ти остаила Кукаљане (НПГ, 134); Други вика: Пуштај мене, / пуштај мене Шар Планино, / имам *жена* да ме жали, / *жена* жали ден до пладне Рапче (НПГ, 183); Трети овчар ги се моли: / – Пуштај мене Шар Плајнино, / имам *жена* што ме жали Враништа (НПГ, 184); Проговара Шар Планина: / – Мајка жали дур до гроба, / сестра жали дур с' омужи, / *жена* жали ден до пладне Враништа (НПГ, 184); Иди да го прашаш, / путои да му кажеш, / дома го *жена* чека, / вечера је готова, / постела послана, / неста променета Оркуша (НПГ, 195); Ако је женето, / дома да го пратиш, / *жена* си го чека, / *жена* променета, / руво манестичко Диканце (НПГ, 196); *Жена* ти га, Омер ага, премужиле, / Ој, Омер ага, премужиле Борје (ДГНП, 25); П'рви офчар, / Перви офчар, хој се моли: / „Пуштај мене, / Пуштај мене, Шар Планино, / Имам *жена*, / Имам *жена* што ме жали“ / „*Жена* жали, / *Жена* жали дур ден пладно“ Борје (ДГНП, 32); – *Жена* ми умрела, Дудо Калино, деца ми остајла, / Дудо Калино, деца ми остајла Борје (ДГНП, 70); Ели з'би, море Исо, ти панале, / И море Исо, ти панале, / Ели *жена*, море Исо, те карала, / И море Исо, те карала Борје (ДГНП, 143); Ти се фалет, Али аго, Арнаути, / Али аго, Арнаути, / Арнаути, Али аго, да те утепајет, / Али аго, да те утепајет, / Да ти земет, Али аго, твуа верна *жена*, / Али аго, твуа верна *жена* Борје (ДГНП, 155); *Жена* ти га, Омер ага, / *Жена* ти га, Омер ага, ој, Омер ага, премужиле Орешек (ДГНП, 26); Ја си терна на нива, / Оно трчи по мене, / – Дадо, мори дадо, / Земи ме и мене, / Хај, мила дадице, / Земи ме и мене, / – Ја не ти сом дада, / Дакцис те удрило, / Токо ти сом *жена*, / Жељка те прежевнала! / Ја си трна на вода, / Оно трчи по мене, / – Дадо, мори дадице, / Земи ме и

мене,/ Хеј мила дадице,/ Земи ме и мене./ – Ја не ти сом дада,/ Дакцис те удрило,/ Токо ти сом жена,/ Жељка те прежевнала!/ Ја си трна во плевна,/ Оно трчи по мене./ – Дадо, мори дадице,/ Земи ме и мене,/ Хеј, мила мамице,/ Земи ме и мене./ – Ја не ти сом дада,/ Дакцис те удрило,/ Токо ти сом жена,/ Жељка те прежевнала! Орешек (ДГНП, 197–198); – Ја сом била на пазар,/ Чудно чудо видела./ Жена мужа продала/ За два дупни ораси,/ За три гниле коштана Шиштевец (ДГНП, 199).

Во една песна го забележавме овој назив во вокативната форма, сп. – Ох море муже, што ти сом бовна!/ – Ох мори жено, жаљба ми пана,/ Кажи ми што ти се једе? Борје (ДГНП, 115).

Називот *жена* е ие., балтослов., општослов. и праслов. (ERHSJ III, 677).

3.1. Женски. – Од називот *жена* во горанскиот говор се среќава и придавското образување *женски*, со значење 'што припаѓа, што е наменето, што се однесува на жена (ТРМЈ, I, 622), сп. *женска*: „Служим цару девет године дана,/ Ни цар не зн'ф да сом женска глава,/ Само јена керчмарица Мара“ Борје (ДГНП, 194); – *женско*: Ти ка ќе дојдеш од аскер/ до Призрен ќе те пречекам/ со женско рухо на себе Крушево (ГНП, 292).

Во една песна од горанскиот говор го нотиравме и прилогот *женски*, сп. – Хај верна љубо,/ Да ми право кажеш,/ Кољко пут си млада удавала?/ – Хај п'рви пут за бекрију била,/.../ Други пут за спахиу била,/ Ај у спахиу свегде, свешто има,/ Јунак беше женски миловаше Шиштевец (ДГНП, 77).

3.2. Како изведенки од називот *жена* во горанскиот говор се јавуваат глаголските образувања: (*се*) *ожени*, *се зажени* и *се ижени*.

3.2.1. Ожени, (се). – Глаголското образување *ожени* во горанскиот говор се употребува со значење 'најде некому жена, овозможи, направи сè за да може маж да стапи во брак' (ТРМЈ, III, 493). Од ова образување се среќава презентската форма во 1 лице еднина, сп. – Ја не ти идем во Турско,/ море Махмуте, Махмут терзија,/ дур не *оженим* Аќима,/ море Махмуте, Махмут терзија Брод (ГНП, 289); – Ја не ти идем со тебе,/ море Азиме Бродјанине,/ дур не *оженим* Ашима,/ Ашима и Нуридима,/ дур не идем киткарка,/ киткарка, мазникарка,/ дур не скинем чарапе,/ од Ашимова манеста Гора (НПГ, 65); – Ја не ти идем со тебе,/ дур не *оженим* Ашима,/ Ашима и Нуридима,/ дур не им бидем киткарка,/ киткарка, и мазникарка,/ дур не искинем чорапе Гора (НПГ, 67).

Со значење 'стапи во брак' (ТРМЈ, III, 493) се регистрирани следните форми: *се ожени* (3 лице еднина на минатото определено свршено време), сп. Од ка *се* Мурат *ожени*,/ Шајза го ќердан турила,/ кошуља не га јопрала Крушево (ГНП, 265); *се јоженил* (3 лице еднина на

минатото неопределено свршено време), сп. „Млад Есад ти *се јоженил* –/ црна му земња – мајнеста,/ беле јоблаци – бајраци,/ ситне камење – сватои.“ Кукаљане (ГНП, 314) и *се ожениле* // *се оженале* (3 лице множина на минатото неопределено свршено време), сп. – Сви другари ти *се ожениле*,/ ја сирота тужна немужена,/ Али бекар тебе чекајеки Брод (НПГ, 117); – Метеки малко сам дремнало,/ Али бекар лош сон сам видело:/ ќе ме остаиш, друга ќе засакаш,/ све дружина ти *се оженале*,/ Али бекар челади учиниле Крушево (НПГ, 118).

3.2.2. Зажени, се. – Со значење ‘се ожени’ (ТРМЈ, II, 61) во горанскиот говор се среќава разновидноста *се зажени*, нотирана во 3 лице еднина на минатото неопределено свршено време, сп. Спаинче *се заженило*/ од петнајесет године:/ во саба се засакала,/ напладне га извадиле,/ на икиндија га зеле Крушево (ГНП, 290); Спајинче *се заженило*/ од петнајсе године,/ во саба се засакале,/ на пладне га извадиле,/ на икиндија га зеле Глобочица (НПГ, 226).

3.2.3. Ижени, се. – Во горанскиот говор се среќава и глаголското образување *се ижени*, со значење ‘се ожени секој што бил за женее’, нотирано во 3 лице множина на минатото неопределено свршено време, сп. – Сви другари, Али-аго, ти *се ижениле*,/ челеш ти јучиниле,/ а ја, сирота, Али-аго, останав немужена,/ тужна, ражелена... Глобочица (ГНП, 299).

3.3. Од ова семантичко поле се и глаголските придавки *женеј̃и* и *неженеј̃и*.

3.3.1. Женет. – Глаголската придавка *женеј̃и*, со значење ‘за лице од машки пол што е во брак; оженет’ (ТРМЈ, I, 621), е забележана во формата *женеј̃ио*, сп. Иди да го прашаш,/ дали је *женеј̃ио*,/ или је бекарче? Диканце (НПГ, 195); Ако је *женеј̃ио*,/ дома да го пратиш,/ жена си го чека,/ жена променета,/ руво манестичко Диканце (НПГ, 196); Темна магла пана во Кракошко Поле,/ јено Арнаутче путои изгрешило,/ иди да го прашаш, дали е *женеј̃ио*!/ ако је *женеј̃ио*, путои да му кажеш,/ ајко је удовче, под пут да го форниш,/ ако је бекарче, дома повикај го! Рапче (НПГ, 256–257).

3.3.2. Неженет. – Ова глаголска придавка, со значење ‘што не е оженет’ (ТРМЈ, III, 337), е забележана во множинска форма, сп. *неженеј̃и*: Тргна пампур пусти гурбет,/ све се деца *неженеј̃и*,/ све имаје гледанице,/ гледанице голубице Рапче (НПГ, 113); Билбил пује в утрои рано,/ в утрои рано на сабајле,/ ми разбуди до две млади,/ до две млади *неженеј̃и*,/ *неженеј̃и*, немужени Зли Поток (НПГ, 251); – *неженеј̃и*: Билбил пује в утро рано,/ в утро рано по пред саба,/ да раздига до две млади,/ до две млади *неженеј̃и*,/ ми се успале дечји скутои,/ жал ми пана да го дигне Крушево (НПГ, 252); Ми се фрли во башчиче,/ да јодбере

нахбаш цвеќе,/ најбаш цвеќе бел трендафил./ И го фрли во дворои,/ во дворои *неженейѝе* Крушево (НПГ, 252).

4.0. Врз основа на споредбата на називите *маж* и *жена* и на нивните изведенки во горанскиот говор со соодветните називи и изведенките од нив во македонскиот јазик веднаш може да се констатира дека горанскиот говор на лексички план воопшто не отстапува од македонскиот јазик. Напротив, називите *маж* и *жена*, кои претставуваат термини на сродство по брак, наполно ја потврдуваат исконската поврзаност на горанскиот говор со македонскиот дијалектен систем.

4.1. Авторот на книгата *Горански народни ѝесни : ѝесне, ѓачке и иѓрачке ѓорске*, Назиф Докле, реномиран педагог од Република Албанија и вљубеник во роднокрајниот горански фолклор, споменатото дело го посветува на своите родители и на информаторите. Посветата е напишана на горански говор: „На спомен оцу мујему Ќемалу и матери муји Адињи, шо ме родиха и ме идубиха нашинец, свим нашинцам шо ми го научиха овја пристале песне, гачке и играчке горске“.

Што забележуваме во оваа посвета? Назиф Докле, Македонец од Гора, себеси се нарекува *нашинец*, а своите сонародници, Македонците од Гора, ги нарекува *нашинци*.

4.2. Треба да се потсетиме дека жителите во областа Гора се Македонци врз кои е извршена исламизација со намера да се одродат од матичниот македонски народ. „Исламизацијата, забележува д-р Нијази Лиманоски, ќе предизвика и процеси на десловенизација на етнографскиот словенски простор и на Косово и Метохија и во Западна Македонија“ (Лиманоски, 1993:10). Но, Македонците во Гора не претрпеа натамошно одродување, односно деетнизација. „И покрај промената на религијата и имињата (како резултат на извршената исламизација) при што се посегнало и во низа други етнички белези и карактеристики, дури и во најдлабоката интима и свест, сепак ова исламизирано македонско население со самиот љубоморно зачуван македонски јазик, и натаму во одот низ историјата сè до денес објективно остана да му припаѓа на македонскиот етнос“ (Лиманоски, 1993: 40). Не треба да го забораваме и фактот дека Македонците „во селата беа поисламизирани речиси насила од повеќе причини но најчесто за остварување на општодржавните и военостратешките цели на турското царство“ (Лиманоски, 1993: 10).

4.2. Можеме да резимираме дека Македонците во областа Гора со зачувувањето на називот за *мажот* и на изведенките од него: *машки*, *мажов*, *машијина*, *мажи*, *омажи*, *ѓремажи*, *немажена* и *ѓремажена*, односно на називот за *жената* и на изведенките од него: *женски*, *(се) ожени*, *се зажени*, *се ижени*, *женейѝ* и *неженейѝ* сосем го почитуваат духот на своите и наши прадедовци, преточен во книгата *За македонциѝе*

работи од Крсте Мисирков. Имено, „...да се откажат еден народ од својот јазик, се велит, да се откажат он и от сам себе и своите интереси; се велит, да престанат да гледат на себе со свои очи, да судит за себе и за другите со својот ум и разум, а да чекат уважаи'е за сè от страна. Еден народ, кој што изгубил својот јазик, миасат на еден чоек, кој што изгубил патот и незнаит от кај идит и кај одит, и кој што не знаит, зашто одит вамо а не онамо или тамо“ (Мисирков, 1974: 136). На оваа мисла се надоврзува и искажувањето на д-р Лиманоски, кој констатира дека Македонците во Гора успеаја да ги зачуваат основните етнички карактеристики, својствени за македонскиот народ, со што го зачуваа „македонскиот ентитет и етнички континуитет од средниот век досега, иако напорите на муслиманското свештенство биле насочени кон тоа да ги избришат остатоците од предисламскиот период и тоа во јазикот, фолклорот, обичаите, битот и другите карактеристики“ (Лиманоски, 1993: 10).

4.3. Називите *маж* и *жена* и нивните изведенки од областа на роднинската терминологија во горанскиот говор, иако се сосем малку, не треба да се пренебрегнуваат. Тие недвосмислено ја потврдуваат премисата дека имињата од роднинската терминологија на горанскиот говор на синхрониски план ја одразуваат старата етапа од развојот на македонскиот лексички состав. Со други зборови речено, разгледуваните називи и нивните изведенки го потврдуваат фактот дека роднинските односи имаат длабоки историски корени. Иако се наоѓа на крајниот северозападен дел од македонската јазична територија овој перифериски говор ги чувал македонските изразни јазични средства. Впрочем, горанскиот говор е нераскинлив дел од македонскиот дијалектен јазик.

4.4. Денес Македонците во областа Гора, поради изложеноста на многубројни и на различни засилени туѓи влијанија, тешко можат да го заштитат и да го зачуваат мајчиниот македонски јазик, кој е наследен низа векови од нашите и нивни прадедовци. Нас, единствено, нè охрабрува фактот што Гораните се свесни за македонската припадност, изразувајќи го својот македонски идентитет преку јазикот. Недвосмислена потврда за тоа дека Гораните се нераскинлив дел од македонската целост е и нашиот скроман прилог за длабоката втемеленост на говорот на Гораните во македонскиот национален интегритет.

НАВЕДУВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Б. Конески 1967 = Блаже Конески, *Грамајџика на македонскиот литературен јазик, Дел I и II*, Култура, Скопје, 1967.
- Видоески 1998 = Божидар Видоески, *Дијалектните во македонскиот јазик, Том I*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје, 1998.
- ГНП = Блаже Ристовски, *Македонскиот фолклор и националната свесност. Испражувања и записи, II*, „Студентски збор“, Скопје, 1987, с. 241–330.
- ДГНП = Назиф Докле, *Горански народни песни : песни, џаџке и игрички џорске*. Редакција: д-р Блаже Петровски – д-р Татјана Каличанин, Патрија, Скопје, 2000.
- ERHSJ = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I–IV*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971–1974.
- Лиманоски 1993 = Д-р Нијази Лиманоски, *Исламизацијата и етничките промени во Македонија*, Македонска книга, Скопје, 1993.
- Мисирков 1974 = Крсте П. Мисирков: *За македонските работи*. Јубилејно издание по повод на стогодишнината од раѓањето на авторот. Предговор на Блаже Конески. Прилози на Тодор Димитровски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, книга 8, Скопје, 1974.
- НПГ = *Народната песна на Горанинот*. Избор и редакција: Трпко Бицевски, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Македонско народно творештво, Народни песни, кн. 15, Скопје, 2001.

ТРМЈ = *Толковен речник на македонскиот јазик, Том I–IV*,
Главен редактор: д-р Кирил Конески, Редакција: д-р
Снежана Велковска, д-р Кирил Конески, д-р Живко
Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте
Мисирков“, Скопје, 2003–2008.

Лидија ТАНТУРОВСКА

ТРАДИЦИЈАТА, ИДЕНТИТЕТОТ И ИДЕНТИТЕТОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Многумина од вас ја имаат слушната следнава шега:

„Одејќи по улица, еден човек сретнува 'свој познајник', кого го нема видено одамна:

- Еј, Перо, здраво! Одамна те немам видено. Како си? ... Ама си се изменил... некако си се смалил!

- Јас никогаш не сум бил висок!

- ... Си ставил и очила ?!

- Отсекогаш сум ги носел – уште од дете!

- А и си прокелавел, бре, Перо!

- Одамна немам коса, а и не сум Перо!

- ... Не знаев дека и името си го сменил!“

Ако се погледне од аголот на човекот што подолго време не го видел „својот познајник“, може да се каже дека промените што ги забележува кај него (снижувањето, ставањето очила, ќелавоста ...) се очекувани. Таквите промени можат да бидат последица од природниот развој на човекот како живо суштество и се поврзуваат со процесот на стареењето. Меѓутоа, на крајот, кога „неговиот познајник“, кажува дека не е Перо, иако е постигната кулминација на шегата, слушателите веќе знаат дека станува збор за друга личност, за друг човек.

Оваа шега е убав пример со кој сакаме да го започнеме нашето излагање. Во шегата може да се согледа идентитетот на еден човек, ако се согласиме со дефиницијата дека идентитетот претставува својства или карактеристики по што некој или нешто се изделува или се разликува од другите. Во последно време често се употребува зборот идентитет, без да се води сметка за неговото точно значење.

Преку средствата за јавно информирање, речиси секојдневно се слуша за спорот меѓу нашиот јужен сосед, Грција и нашата земја – Република

Македонија во врска со името на нашата земја – Република Македонија, кој е главна причина што не може нашата земја да стане членка на Европската унија. Сведоци сме на актуелните политички случувања, во кои задачата на преговарачите е да најде решение, при што се даваат различни предлози и при тоа се вели дека со промената на името не се засега во идентитетот на македонскиот народ и на македонскиот јазик. Ако се вратиме на дефиницијата на идентитетот, ќе го поставиме прашањето: Кои се карактеристиките или својствата на еден народ (секако и на македонскиот народ), ако не се: неговото име, неговиот јазик, неговата историја, неговата традиција итн.?

Како и јазичарите, така и историчарите, антрополозите, етнологите, фолклористите, социолозите и другите научни работници, сите од свој аспект можат да зборуваат за карактеристиките на македонскиот народ, односно за генезата на македонската нација. Иако не треба да има пресудно значење, треба да се види како се гледа на идентитетот на македонскиот народ однадвор. Една таква студија има направено Филип Шашко (од Универзитетот на Висконсин-Милвоки, САД), кој прави преглед на повеќе од 40 текстови од американската и од британската историографија, кои го разгледуваат потеклото на современа Македонија. Станува збор за статии и единици објавени во енциклопедиските речници издадени во САД и во Велика Британија во периодот од 1945 до 1991 година (Ф. Шашко, 2000: 46-68). Основната цел на авторот е да се претстават мислењата на многубројни научници во поглед на сложените прашања од областа на етничкиот карактер, јазикот, историјата и културата на луѓето што ја населувале македонската земја, а особено на македонските Словени. На самиот почеток, Шашко нагласува дека ... на современа Македонија, како на одделен историски и географски ентитет, не ѝ беше обрнувано особено внимание, сè до појавата на македонското прашање во втората половина на XIX век во врска со борбата на Македонците за ослободување од турското ропство, но особено во врска со настаните по балканските војни 1912-1913 год. и по неправедната поделба на Македонија помеѓу Грција, Србија и Бугарија. (Ф. Шашко, 2000: 46). И понатаму пишува: Во текот на XIX и на XX националистите и политичарите од Албанија, Бугарија, Грција, Романија, Србија (Југославија) и Турција ја дефинираа Македонија на различни начини, што најмногу се совпаѓаше со нивните амбиции и национални интереси. Освен тоа, научниците, не само од Балканот туку и од другите држави, пишувајќи за македонската историја, култура и етнички карактеристики, скоро во ништо не се согласуваа, освен во тоа дека населението во Македонија е разнородно и дека македонското прашање, кое произлегува од оваа состојба – е сложено (Ф. Шашко, 2000: 47).

Во споменатата студија можат да се прочитаат цитати од различни комбинации на позитивни и негативни согледувања за македонскиот народ, за неговата историја и култура. Како што пишува Шашко се забележуваат статии за современа Македонија, Република Македонија, меѓутоа и за бугарска и за грчка Македонија, потоа за македонскиот јазик и за македонската литература, за Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО), а секако (можеби и најчесто) за македонското прашање. Авторот на оваа студија е на мислење дека е потребно многу повеќе да се направи и во поглед на квантитетот и во поглед на квалитетот на единиците во споменатите енциклопедии и речници и неслучајно нивната различност ја споредува со францускиот термин *Macedoine* (што значи мешан зеленчук или овошје и кој е употребен во неколку статии за да се дефинира токму Македонија). Заклучокот што го изведува од овој историографски преглед на прилозите и на статиите се однесува на фактот што најмногу од авторите изнесуваат различни идеи и интерпретации што се однесуваат на современа Македонија, на националниот идентитет и на македонските Словени, како и на нивната историја и на генезата на македонската нација, други, како што пишува Шашко, направиле некои свесно избрани пропусти. Сепак, мнозинството од американските и од британските проучувачи признаваат дека денес има одделен македонски народ со сопствен идентитет, со национална свест и со национална држава. Во повеќето статии се наведува дека најголемиот дел на населението на Македонија (во периодот на поделбата во 1912-1913 година било словенско, а некаде одделно се наведува дека и во 19 век имало луѓе што се декларирале или се сметале себеси за Македонци. Извесни автори пишувале дека во минатото македонските Словени се сметале за Бугари, а неколку автори напишале дека македонските Словени се развиле во одделен народ со поинаква историја и традиција и конечно формирале сопствена држава во 40-тите години од 20 век. Што се однесува до македонскиот јазик, мнозинството од авторите се согласуваат дека тој е поблизок до бугарскиот отколку до српскиот и го потврдуваат фактот дека денес постои македонски стандарден јазик, кој ја докажал својата виталност, како и дека денес постои национална литература.

За зародишот (никнувањето) на националниот идентитет и за оформувањето на Република Македонија, Шашко ги наведува како многу важни фактори барањата од самите Македонци во средината на 19 век – за создавање автономна и независна Македонија, и како незаобиколен го наведува слоганот „Македонија на Македонците“.

Авторот ги наведува и статиите, во кои се тврди дека делот од Македонија што е на грчка територија сега е речиси целосно елинизиран, како

и оние други научници, историчари и лингвисти што тврдат дека значителен број словенски Македонци сè уште живеат денес во Грција, кои имаат своја македонска или бугарска национална свест итн. Бидејќи станува збор за периодот пред распадот на Југославија, во текстовите што ги наведува Шашко, Македонија е дефинирана и како регион поделен меѓу Југославија, Бугарија и Грција, при што со право истакнува дека целосно е занемарен фактот за постоењето на Македонците како етнички ентитет со сопствен македонски јазик, различен од оние на соседите. Анонимните и потпишаните автори на текстовите што ги разработува Шашко, ги именуваат сите три дела на земјата како Makedonia и името Македонија го употребувале за Република Македонија во тогашна Југославија, за северната област од Грција и за северозападна Бугарија.

На крајот, иако со жалење констатира дека ниту комплексноста на македонското прашање, ниту потеклото и развојот на македонскиот национален идентитет – дури ни историјата на создавањето на македонската Република и градењето на современа македонска култура – не се целосно и точно толкувани во најголемиот број од прирачните дела разгледани во оваа статија, Шашко истакнува дека со векови името „Македонија“ било прифакано од луѓето од македонските територии како збор што го карактеризира нивниот идентитет и постоење и нема сомнеж дека терминот „Македонија“ навлегол длабоко во свеста на луѓето и станал внатрешна црта на нивниот национален идентитет и на нивната држава.

Дека е тоа навистина така можат да потврдат секојдневните јавувања на гледачите (на обичните граѓани) во различни емисии по разни дебати во врска со преименувањето на нашата земја¹, кои се изјаснуваат како Македонци, а својата татковина ја именуваат како Република Македонија и не дозволуваат да има „ниту цртичка, ниту точка, ниту записка“ на името на нашата држава. (Емисија Бумбар – Сител 2010).

Ако се погледне наназад, во историјата, ќе се види дека преименувањето за Македонците од страна на грчката држава постоело на територијата на Егејска Македонија. Македонците биле нарекувани паљовулгари (Бугари) или славофони, Славомакедонци, па диглоси итн. во различни периоди (од 1913 па сè до 1949), иако во првиот период, КПГ ги користела и поимите Македонци и македонски народ.

Треба да се нагласи дека неутуѓиво право на секој човек е слободно да се определи и да ја изјасни својата народносна, т.е. национална припадност. Тоа го прави поистоветувајќи се со историските, географските, културните, обичајните, фолкорните и пред сè јазичните одлики (а понекогаш и верските),

¹ Сите предлози се добиени од нашиот јужен сосед.

кои обично ги споделува со членовите на поширока зедница или групација. Никој нема право да го измени самоизјаснувањето на поединецот. Според човековите права, никој не може да ја менува националноста Македонец со модификатори од каков-годе вид, познати од пред тоа: Славомакедонци, Македословени, македонски Словени, Бугаромакедонци, Македонобугари итн., па сè до најновиот недоискажан предлог Северномакедонци, особено што ниту една народносна група или нација на Балканот, во Европа и во светот (во национална или во регионална смисла) не се идентификува со именувањето Македонци. Ако размислуваме во оваа насока, тогаш Египќаните би требало да се нарекуваат Арапски Египќани (Арабо-Египќани) поради фактот што најголемиот дел од нив се жители од арапски произлез. Бугарите се идентификуваат со името на освојувачкото турско-татарско племе иако не се сметаат за Татари, и не доаѓа до никаква забуна за да бидат нарекувани Славобугари. Познато е дека во персиската империја во источен Кавказ постоела област Албанија, па никој не ги меша идентитетите, за да се измисли име Индоевропски/Балкански Албанци итн. итн.

Не се основани ниту аргументите дека ова национално име Македонец создава забуна на историски план, зашто е востановена практика Македонците од дамина да се викаат Стари/Древни Македонци, а при тоа треба да се истакне дека ниту еден народ на Балканот нема монопол над старата историја на Старите Македонци, како и над другите палеобалкански народи (Бригиди, Пајонци итн.). Секако дека никој нема право ниту да го спречи позитивниот однос на некој народ врз старата историја идентификувајќи се во помала или во поголема мера (На пр. Албаниците се поистоветуваат со Илирите или со Тракијците, некои од Бугарите со Тракијците, Романците со Дакијците и сл.)

На лингвистички план, како што е познато, според своето потекло македонскиот јазик е во југоисточната подгрупа на јужнословенската група на јазици, меѓутоа според граматичката структура ги носи карактеристиките на балканскиот јазичен сојуз. Според ова, употребата на определбата славо-, а во последно време и определбата северно-, теориски не можат да одговараат на македонскиот јазик, зашто не постои друг македонски јазик од кој треба да се направи разграничување.

Идентитетот на македонскиот јазик го гледаме во неговите карактеристики како стандарден јазик, чиј статус е одамна втемелен, а секако е изграден врз долгогодишната традиција (2000 години). Следејќи го развитокот на македонскиот јазик (секако и на кој било јазик) низ долг период, можат да се проследат и промените што настанувале во определни периоди и се карактеристични за тие периоди, меѓутоа тие промени никогаш не биле толку големи што можат да го сменат идентитетот на јазикот. Промените само го

„прихрануваат“ континутетот на развитокот на јазикот, чии „последници“ ги гледаме како карактеристики на современиот македонски стандарден јазик.

Секако дека во рамките на идентитетот на македонскиот јазик е и неговото кирично писмо (утврдено во членот 7 од уставот на Република Македонија). Според ова, а и според законската регулатива на ЕУ (кон која тежнее РМ), именувањето на нашиот јазик е македонски, писмото е кирилично, па според тоа е парадоксално, како јазичари, да се согласиме македонскиот јазик да биде напишан со латинични букви (како што беше предвидено од нашиот јужен сосед).

И да се вратиме, на крајот, на шегата што беше кажана на почетокот, иако ситуацијата е сериозна. Теоретски и според законите на природниот развиток на човекот, некои карактеристики можат да се променат, ама промената на името, значи друг идентитет.

Користена литература:

Ф. Шашко, Генезата на македонската нација: интерпретации во американски и во британски енциклопедии и речници (1945-1991), Билтен на Советот за македонски јазик, год. I, бр. 1 и 2, Скопје, 2000: 46-68.

ЈАЗИЧНАТА НОРМА И ИДЕНТИТЕТОТ

Што претставува идентитетот?

Идентитетот може да се дефинира како комбинација или група од карактеристики (својства, обележја) по кои еден поединец се разликува од сите други. Кога некоја група карактеристики е заедничка за повеќе поединци, тогаш се работи за заеднички идентитет. Со таа комбинација на карактеристики се создава посебност во однос на останатите поединци или групи, а истовремено се создава чувство на припадност, на заедништво, на споделување. Но, таа комбинација на карактеристики не е цврсто и строго определена, туку во себе содржи низа подгрупи од карактеристики коишто се својствени за различни видови идентитети, како на пример, верски, политички, сексуален итн.¹

Се разбира, бидејќи постојат различни видови идентитети, сите ние истовремено можеме да поседуваме повеќе идентитети и, исто така, со текот на времето да ги менуваме. На пр., како што старееме, ја менуваме возрасната група на која ѝ припаѓаме, потоа можеме да го промениме социјалниот статус, верската припадност, професијата итн. Нешто што потешко може да се промени е етничкиот идентитет, којшто е зададен со раѓањето. Но, што претставува всушност етничкиот идентитет, односно етничитетот? Терминот 'етничитет' се наметнува поради исполитизираноста и проблематичноста на останатите термини поврзани со 'етничкото', како што се етнос, народ, нација, националност, национализам и сл.² Под поимот етничитет би можело да се подразберат „сите настојувања и сите стратегии кои се насочени на потврда, одбрана и подобрување на етничкиот идентитет“.³ Етничката заедница

¹ Bugarski, R. (2005): *Jezik i kultura*. Beograd, c. 67.

² Терминот 'етнос' го создал рускиот етнолог Широкогоров, а го развил Бромли со неговите ученици и останал повеќе за употреба во рамките на поранешниот Советски Сојуз и не добил широка примена, па токму поради тоа можеби попрактичен е англосаксонскиот термин 'етничитет'.

³ Đordano, K. (2001): *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd, c. 51.

претставува историска целина со заеднички особини по кои се изделува од другите. Некои од чинителите од кои се состои материјалната и духовната култура на една етничка заедница може да бидат објективни (јазик, територија, религија, обичаи), а некои субјективни (верување во заедничко потекло по пат на крвно сродство, митологизирана историја, колективна меморија, симболи)⁴. Но, ниту еден од овие чинители сам по себе не го претставува етничкиот идентитет, туку нивната комбинација, односно целина. Таа комбинација, исто така, не е еднаш засекогаш дадена, туку е подложна на промени во зависност од општествено-социјалните и другите околности. Уште Макс Вебер⁵ јасно покажал дека „етничкото“ секогаш се карактеризира со „вештачко настанување“, „односно дека етничките односи, односно етничкиот идентитет се производи на колективна „конструкција“, која ја создаваат одредени носители во одредени историски ситуации“.⁶ Но, тоа е веќе друга тема.

Колку припадниците на одредена етничка заедница ќе му даваат значење на етничкиот идентитет зависи од многу нешта, но сигурно е дека колку колективот е помал или живее во полоши услови (општествени, политички, географски, социјални) толку ќе му дава поголемо значење, и обратно, колку е посилна и попросперитетна некоја заедница, толку ќе му дава помало значење. Се разбира, тоа е очекувано – силните заедници не се плашат од асимилација за разлика од помалите или од послабите. Затоа и ние постојано се расправаме за нашиот идентитет, постојано напаѓани од нашите соседи, се докажуваме меѓу себе и им докажуваме на другите, а кај Американците или кај Французите ова прашање воопшто не е актуелно.

Која е улогата на јазикот во овој контекст?

Во европската културна традиција од крајот на 18 век се појави едно верување во една тријада или тројство на јазикот, нацијата и државата.⁷ Според него, човештвото природно се дели на нации кои имаат свој јазик и природно се стремат да живеат во една држава, при што ни јазикот ни државата не би ги делеле со членови на други нации. Оваа упростена шема речиси никаде не е остварена во Европа, а ни во остатокот на светот, но опстанала како теорија и денес, и е често користена за разни политички манипулации и популистички демагогии во стилот на теоријата за крв и територија. И тоа и покрај евидентниот факт дека во денешниот свет моноетничките и еднојазичните држави не само што не се правило туку претставуваат крајно редок исклучок. Во оваа насока би ја вклучила и онаа

⁴ Bugarski, R. (2005): *Jezik i kultura*. Beograd, c. 69.

⁵ Weber, M. (1956): *Wirtschaft und Gesellschaft*. Bd. 1: c. 235-242. Tübingen.

⁶ Đordano, K. (2001): *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd, c. 52.

⁷ Bugarski, R. (2002): *Nova lica jezika – sociolingvističke teme*. Beograd, c. 171-176.

постојана закана што ни ја упатуваат одделни претставници на албанското малцинство во Македонија дека ако не се задоволни, ќе „паднат границите“ (според Мендух Тачи), односно ќе се отцепат и ќе формираат една заедничка држава во која ќе бидат обединети сите Албанци на Балканот.

Надвор од овие нереални гледишта, сепак мора да се каже дека јазикот претставува најважна компонента на етнонационалниот идентитет, бидејќи тој е главната диференцирачка компонента за оцртување на границите меѓу одделни етнички заедници. Јазикот е нишка за поврзување во рамките на една говорна заедница и нишка за разделување со останатите говорни заедници.

Каква е врската меѓу јазичната норма и идентитетот?

Зошто е важна нормата за прашањето на идентитетот?

Стандардниот јазик обично се гради од еден дијалект или група дијалекти, но кога ќе се кодифицира, тој се издига на повисоко ниво и се осамостојува. Она што го уредува, што го систематизира, што го чува е нормата. Стандардниот јазик се темели на цврста и задолжителна норма. Без правила и без пропис јазикот не би можел да биде автономен, па според тоа и не би постоел стандарден јазик со кој една современа етничка заедница би се вклучила во меѓународната цивилизација, како и во универзалната култура. Во оваа насока треба да се споменат проверените начела на Прашката школа како што се автономијата на стандардниот јазик и неговата еластична стабилност. Стандардниот јазик е битна компонента на националната култура на која ѝ служи како израз. Поради тоа, потребно е да биде уедначен и приспособлив за различни медиуми, потребно е да биде поливалентен, употреблив за најразлични изразни цели итн.⁸

Јазичната норма не треба да се сфаќа како забрана или нешто што кажува што не смее во јазикот, туку треба да се сфаќа како нешто што укажува на тоа што може во јазикот, кои сè изразни можности тој ги поседува. Најважната компонента во зачувувањето на посебноста на еден јазик е нормата.

Кога зборуваме за нормата, неодминливи се прашањата за јазичниот пуризам и за јазичната култура. Самиот поим култура на еден јазик подразбира грижа околу неговата чистота, подразбира внимавање при зборувањето и пишувањето. Јазикот, пак, сам по себе е пуристичен. За да се служиме со еден јазик ние треба да употребуваме изразни средства коишто му припаѓаат токму на тој јазик, а не на некој друг. Под јазичен пуризам се подразбира свесен избор кој на определен начин ги стеснува критериумите за припадност на некои изразни средства на некој јазик.

⁸ Katičić, R. (1992): *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb, c. 66.

Еве што вели Ружа Паноска во врска со јазичната норма: „Литературната јазична норма е општествена обврска за сите говорители на литературниот македонски јазик. Нејзиното нарушување негативно се одразува на усвоениот стандард. Во последно време сведоци сме на сè почестите несоодветства меѓу нормата и практиката. Ваквите несоодветства главно се плод на ниска говорна култура, а оставањето простор на нејзиното ширење значи доведување во прашање на нашиот јазичен систем изградуван и негуван со децении.⁹

Но, што се случува денес?

Секојдневно гледаме како се нарушува нормата на повеќе нивоа: од медиумите добиваме еден претерано сиромашен јазичен израз со големи отстапувања од нормата, особено правописната: погрешна употреба на големата буква, погрешно акцентирање, лоша интонација итн. Тоа е особено видливо во емисиите од забавен карактер што директно се пренесуваат. Во издаваштвото: лоши преводи коишто ниту еден лектор не би можел да ги поправи доколку одново не ги преведе делата, а уште повеќе што редица изданија немаат наведено лектори или пак има имиња на лица кои не се лиценцирани за таа работа. Во образованието: несоодветни лица предаваат македонски јазик, а голем дел од наставниот кадар по другите предмети не го владеат добро стандардниот македонски јазик, па зборуваат на дијалект или со примеси од други јазици.

Долгорочно гледано, кон што нè води ова?

Кон разлевање на јазичната норма, кон губење на оние карактеристики што го прават македонскиот јазик посебен, што го означуваат неговиот посебен идентитет во однос на другите јазици, а тоа, пак, доведува до губење на нашиот идентитет.

И што треба да се направи?

Државата е таа којашто треба да создаде една институционална рамка која ќе овозможи водење на систематска и организирана грижа за јазикот. Освен грижата којашто се води на меѓународен план, а која се состои во непопуштање во врска со спорот за промена на уставното име на нашата држава, а со тоа и на јазикот, државата треба да поведе и директна сметка за негување и чување на јазикот, преку поддршка на Институтот за македонски

⁹ Паноска, Р. (1996): *Македонскиот јазик од Мисирков до денес*, с. 30.

јазик како главна институција чија основна дејност е грижа и проучување на македонскиот јазик, а и на останатите нивоа, како што се образованието, медиумите, издаваштвото итн. Но, сепак, главната грижа за јазикот мора да биде од страна на неговите говорители, односно зборуваачи, бидејќи без нивен интерес и ангажирање никакви решенија наметнати одозгора нема да можат да заживеат, па затоа е потребно да се зголеми свеста кај луѓето за големото значење на јазикот за зачувување на нашиот идентитет. Тоа може да се постигне единствено со долгорочно подигање на општото ниво на писменост и јазична култура во кое треба сите заедно да учествуваме.

Јованка ДЕНКОВА

ГУБЕЊЕТО НА ИДЕНТИТЕТОТ ВО МАКЕДОНСКАТА НАУЧНО-ФАНТАСТИЧНА КНИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦА И МЛАДИ

1. Вовед

Прашањето на личниот идентитет на единката може експлицитно да се согледа во современата македонска научно-фантастична книжевност за деца и млади.

Постојат голем број на класификации на темите во научно-фантастичната литература. Така, Влада Урошевиќ¹ ја предлага оваа класификација на научната фантастика:

1. Утопија - еден замрзнат идеал
2. Игри со времето: ухронија и паралелни светови
3. Жед за слободен простор
4. Враќање назад: херојска фантазија
5. Есхатолошки теми: од крајот кон новиот почеток

Желимир Кошчевиќ², пак, дава една поинаква класификација. Нај-првин, тој разграничува осум групи, од кои секоја има и подгрупи. Тие осум подгрупи се:

1. Контакт (првиот контакт на човекот со вонземните суштества)
2. Роботика (компјутерот ја презема улогата или се јавува како помошник)
3. Социјални теми (утопија, тоталитаризам, техникрација и сл)
4. Хорор (мутанти...)
5. Катастрофи од најразличен вид
6. Авантура
7. Патување низ времето
8. Останато

¹ Влада Урошевиќ, *Демони и галаксии*, Македонска книга, Скопје, 1988.

² Кај Миљурко Вукадиновиќ, *Три патиња о фантастици*, „Сопотанска виђења“, тем.број „Књижевност и фантастика“, Нови Пазар, 1984, стр. 68-69.

Во групата на социјалните теми е темата на Утопијата. Јеремеј Јудович Парнов³ го објаснува потеклото на зборот *утопија*, а потоа и на утопистичката литература: „на грчки јазик, утопија значи „место кое го нема“, а тоа е прифатено и како наслов на литературно дело кое содржи имагинарна слика на општеството во иднината. За основач на утопијата со право се смета Платон, кој ги создал бесмртните филозофски дела *Држава (Политија)*, *Закони (Критикиас)* и *Дијалози*, иако самиот збор - *утопија*, го измислил Томас Мор”.

2. Убавината или проклетството на Утопијата

Утопијата или својата замислена земја, авторите обично ја сместуваат надвор од познатиот географски простор и надвор од историските рамки. Всушност, прва грижа на творецот на утопијата е да го најде местото каде што ќе го смести својот идеален град во кој ќе воведат еден нов социјален поредок, поинаков од другите.⁴

Темата на Утопијата е многу застапена во современата македонска книжевност за деца и млади. Во тој контекст би ги споменале следниве дела:

1. *Авантуриите на Марко и Дамјан* од Мирко Зафировски
2. *Далечно патување* од Пени Трпковски
3. *Керката на ѕвездите, Двојната Ева и Ацела* од Стојмир Симјановски
4. *Роботград* од Глигор Поповски
5. романите *Зена-керка на ѕвездите, Арис или прва љубов*, и *Кристална планета* од Томе Арсовски
6. *Планетата Окшалз и Омајот на вселената* од Лилјана Белева и др.

Во делата кои овде се толкувани се забележува дека водечките личности, па и сите жители во таквата држава настојуваат да обезбедат што поголема благосостојба во градовите на тој начин што со строги мерки на заштита се одржува мирот и стабилноста преку рамномерна распределба на доброта. За да се одржи таквиот социјален баланс на жителите им се овозможува среќен, совршен, хармоничен живот исполнет со среќа и задоволство. Луѓето се чувствуваат еднакви и слободни при одбирањето на професијата, работат колку што е потребно за задоволување на потребите на државата: *Живееја мошне удобен живот, секој извршувајќи ја работата што сам ја избрал, по желба пријавувајќи се за нов вид работа доколку сака промена. Работеа само по два часа дневно, зашто беше пресметано оти тоа ги задоволува сите потреби за добро функционирање во мала држава што*

³ Јеремеј Јудович Парнов, *Са крилима скаске иза леѓа*, „Књижевност”, бр.7-8, Просвета, Београд, 1978, стр. 1335-1338.

⁴ Влада Урошевиќ, *Демони и галакси*, Македонска книга, Скопје, 1988, стр. 162-165.

броеше милион жители (**Омајот на вселената**, стр.24). Од тие причини, жителите немаат потреба дури и од платежни средства, т.е. пари: „- *И воопшто немаме пари?* - *Не, не ни се потребни. Секој слободно се снабдува со она што моментално му е неопходно*” (стр.25 „**Омајот на вселената**”).

Таквата социјална рамнотежа води и кон социјална униформираност. Во животот на „идеалниот град“, сите правила водат кон губење на индивидуалните разлики. Униформираноста во Утопија зазема простор и во облекувањето и во хранењето, покривајќи ги така областите на личниот вкус и потребата од интимност. Голем е бројот на Утопии што се залагаат за задолжителна униформа на своите граѓани⁵. Забележливо во сите наведени дела е дека при описите на надворешниот изглед, преовладува сивата (пепелава, темносива) боја на облеката. Скоро идентичниот физички изглед, пак, се должи на генетското селектирање кое се врши во хромозомските лаборатории. Еве примери за губењето на индивидуалните разлики во поглед на облеката и физичкиот изглед: *Од сиие сѝрани кон роѝондиѝе со бањѝе се ѝриближуваа мажи и жени кои беа ѝолку слични, ѝѝо се чинеше дека се од еден ѝаѝѝо и една мајка. Сѝе виѝѝи и високи, сѝе лични и елеганѝѝни со разнобојни коси и живи свеѝѝли очи*” (стр.108- „Двојната Ева”)

И во поглед на исхраната, жителите на Утопија немаат слобода да одлучуваат или да пројават индивидуални желби. Освен што храната за сите е во вид на пилули, тука спаѓаат и бројни стимуланси кои имаат за цел да овозможат релаксиран живот и опуштеност, со што животната енергија би се искористила продуктивно: „...главно правило во живојот беше никогаш и за ништо да не се дозволи трошење енергија за луѓење или бес, ситрав или која и да било друга емоција („Двојната Ева“, стр.87).

Забележливо е дека при описите на надворешниот изглед, преовладува сивата (пепелава, темносива) боја на облеката. Еве примери за губењето на индивидуалните разлики во поглед на облеката: „Од сировиивнаиѝа лениѝа им се ѝриближуваа неколкумина, сииѝе во сива мейѝална облека и со злайѝни келави ѝѝемиѝа” (стр.24 - „**Планетата Окталз**”); изгледот: „... Злайѝко забележа дека забиѝиѝе им се сѝоени во единсѝивена маса, исѝиѝо ѝѝака бела, коѝа како да беше навлечена врз вилицииѝе” (20-21); „Очииѝе им беа мошине круѝни и како и на Халеа виолейѝови, ѝорабени со злайѝни клеѝки” (стр.21 - „**Планетата Окталз**”). Таа униформираност може да се види не само во поглед на облеката и изгледот, туку и во однос на отсуството на облека:); „На Лейѝа никој од никого не се ѝлашеше ниѝиу некој нешѝиѝо криеше и зайѝоа и никој не носеше облека... Лекариѝиѝе ѝиѝочно беа уѝѝврдиле дека свеѝилинаиѝа ги бомбардира аѝиѝомииѝе ѝроѝѝерувајќи елекѝирони од една ѝаѝина линиѝа во друга и создавајќи биоенергиѝа само ако ѝѝелойѝо е голо” (стр.75, „**Ќерката на свездите**”)

⁵ Исто.

Губењето на индивидуалните разлики и унифицирањето на животот во Утопија води кон друга крајност. Водечките структури во градот-држава сакајќи да обезбедат мир и спокојство за сите жители и грижејќи се ништо да не го наруши востановениот ред, прибегнуваат кон укинување на приватноста и интимноста со изградба на просирни пирамидални живеалишта: *Собиите се така напавени што соседите не можат да се видат меѓусебно додека се во нив, а бидејќи сите излегуваат и се враќаат во нив во исто време никој никого не гледа, освен чувариите на редот, од воената полиција, ВОЛПО, кои постојано патролираат на своите летечки мотори и будно надгледуваат што се случува во секое живеалиште* (стр. 42, **Планетата Окшалз**).

Водечките структури во Утопија строго бараат одбивност кон емоциите и љубовта, бидејќи тие можат да доведат до нарушување на редот и хармонијата, со што на луѓето им е забрането да имаат било какви чувства кон некого или нешто. Едноличниот и лежерен живот предизвикува револт и кај самите жители на утопијата кои се желни за активност, за возбуда, но бидејќи тоа е строго контролирано набргу преоѓа во одбивност кон утопијата, било да се јавува како чувство кај поединец или кај повеќемина. Со тоа се покажува дека утопистичкиот проект за идниот развој низ техниката и техничкиот прогрес е совршено неисправен. Но, сепак, ретко кој се обидува да промени нешто плашејќи се од казни. Откако осознаваат дека токму љубовта им е потребна за да се одржат како цивилизација, и покрај казните, се јавуваат поединци кои започнуваат потрага по свои вредности и кои настојуваат да се афирмираат како индивидуи. Започнуваат потрага било по своите корени, по своите права како личности, застануваат против ограничувањето на нивната слобода и слободата да се чувствува, да се сака и посакува. Започнуваат потрага и борба за својот идентитет, било личен, национален, било општочовечки.

3. Заклучок

утопистички организирани општества. Во нив животот, однесувањето и емоциите на луѓето се строго контролирани и управувани. Луѓето не одат повеќе по патеките на времето, повеќе не патуваат надвор од својата кожа, повеќе не мечтаат. Ако животот не може да се замисли без движење, тие се мртви вели Анри Гуго во својата книга „Демони и чудесности на научната фантастика“. Ако човекот нема слобода да одлучува за животот, однесувањето, емоциите, надежите, иднината, тогаш која е целта на живеењето воопшто? Оттука, неизоставно се поставува и прашањето: Каква е судбината на човештвото во денешниот високо техницизиран и роботизиран свет, во кој во име на доброто, прогресот и подобрата и поубава иднина, во име на техничко-технолошката еволуција, се ограничува слободата на личноста, слободата на изборот? Зарем со тоа не само што се осиромашува човековата личност, туку и се застапува духовната инволуција на човештвото ?

ЛИТЕРАТУРА

1. Белева, Лилјана: *Планетијата Окџалз*, Детска радост, Скопје, 1988.
2. Белева, Лилјана: *Омајојџ на вселената*, Скопје, Култура, 2001.
3. Вукадиновиќ, Миљурко: *Три џуџа о фантасијџици*, „Сопоћанска вићења“, тем.број „Књижевност и фантастика“, Нови Пазар, 1984, стр. 68-69.
4. Парнов, Јеремеј Јудович: *Са крилима скаске иза леѓа*, „Књижевност“, бр.7-8, Просвета, Београд, 1978, стр. 1335-1338.
5. Симјановски, Стојмир: *Керкајџа на свездијџе*, Битола, 1985.
6. Симјановски, Стојмир: *Двојнајџа Ева*, Детска радост, Скопје, 1991.
7. Урошевиќ, Влада: *Демони и галаксиџи*, Македонска книга, Скопје, 1988.

МАКЕДОНСКАТА СТАНДАРДНОЈАЗИЧНА НОРМА ДЕНЕСКА

Јазикот е жива материја што се развива и со времето се променува. Тоа се однесува и за правописните и правоговорните норми. Тоа пак уште повеќе се подразбира за развитокот на современиот македонски литературен јазик. Македонската ортогرافика и ортоепика спаѓаат во помладите дисциплини во словенскиот свет. Она што беше воспоставено како норма од Мисирков во 1903 година самиот тој увиде дека мора да го коригира по само две години (1905). 40 години подоцна, во сосем подруги историски околности, во 1945 година Конески, задржувајќи ја наполно Мисирковата основа (со сите три темелни точки), создаде норматив што и самиот почувствува потреба да го поправа (1950). Останувајќи со сиот нужен и заслужен респект кон нашите први кодификатори, денеска мораме да бидеме свесни дека оттогаш помина цело едно столетие и проживеавме бурни шест децении богат слободен тек и развиток на нашата јазична усна и писмена практика. Животот исфрли на површината нови реалности и сознанија што природно се рефлектираат во усната и во писмената реч.

Поради сето тоа сметаме дека е назреана потребата за ново навраќање на јазичната практика и пристапување кон нејзино научно верификување и одговорно усогласување со животот на некои кодифицирани поставки што ги надживеала епохата. Во моментот, за жал, не постојат веќе јавни трибини за практични „поуки за јазикот“. „Јазичното катче“ на Корубин, како корисен стручен корективен стремеж, како и настојувањата на Минова-Ѓуркова, неповратно ги снеса. И некогаш популарните тв-емисии за „живото суштество зборот“ одамна отидоа во неврат. Во основата благородниот обид со „Говорете македонски“ не стигна подалеку од тоа. Во еден видлив процес на разградување на нашиот јазик, на тој основен белег на нашиот етнокултурен идентитет, одново како насушна потреба се поставува едно ново активирање на стручната јавност за јавната грижа не само за зачувувањето, туку и за правилното насочување на развојните процеси на нашиот литературен збор.

Притоа мора да се тргне од несомнениот факт дека македонската кодификација ја потврди реалниот живот и развиток. Денеска македонскиот стандард е главно усвоен во македонските средини (во земјата и во дијаспората) и е прифатен и многустрано афирмиран како рамноправен субјект во славистиката. Во јавните усни и писмени настапи тој звучи веќе наполно култивирано, а со младите генерации, школувани во македонските образовни институции, тој постепено ја завладува и нашата улица, независно од сите девијации што ги наведуваат средствата на кибернетичката епоха и настраностите и јазично-деструктивните влијанија што особено во последниве децении ги носи нашата внатрешна културно-национална и општествено-политичка ситуација.

По антимакедонската војна и однадвор изнудените уставни промени македонскиот јазик како орган на државната функција, веќе ги надмина и рамките на охридските решенија, па станавме единствена унитарна држава во светот со јазично-федеративни пасоши. Јавниот упорен стремеж за биполарен систем на јазичната норма на целата државна територија, очевидно ја ограничува функцијата на македонскиот јазик како задолжителен орган во државата. Тие и сличните настојувања мора да наидат на енергична реакција од нашата замолчана стручна јавност. Исто како и за името, зашто се работи за нашиот темелен културно-национален идентитет. Како да се занемарува преамбулата на нашиот Устав, па Македонците добиваат „рамноправен“ статус и третман на една од „етничките заедници“ во сопствената држава. Мораме да се вратиме на основните начела на борбата на македонскиот народ за своја државност на сопствената територија, во согласност со општоважечките меѓународни норми и не смееме да дозволиме да останеме и натаму како единствен во светот „мултиетнички“, „мултикултурен“ и „мултиконфесионален“ државен субјект.

Значи, не чепкајќи го во ниен сегмент стамениот стожер на современиот норматив, оставајќи го во случајов настрана и големиот проблем на англизацијата на современиот јазик, што и не е само наш спецификум, не можеме да бидеме помирили со некои девијантни јазично-правописни појави во нашето општество што веќе се вкоренуваат во нашата јавна реч. Не претставуваат веќе особен проблем појавите од лексичка природа, но сериозно се загрозува структурата и духот на нашиот јазик со некои позајмени конструкции во синтаксата (па и во морфологијата) што претставуваат диво месо во изворната македонска реченица. Тие како да се веќе одомакени и природно вклопени во секојдневниот исказ. Затоа македонската наука за современиот стандард веројатно ќе мора сериозно да се ангажира за да може на ефикасен начин да го врати природниот израз на нашата мисла.

Не е тешко, на пр., да се почувствува вештачката конструкција на лошиот превод од српски во синтагмата: ...со цел на (или: со цел за) вршење услуга... Корисникот на оваа конструкција при „преведувањето“ на српската синтетична форма *са циљем вршења*, за да биде сигурен оти ќе биде разбран, потсвесно употребува сосем излишно удвојување: *со цел* и *за/на*. Иако на ваквите конструкции се укажувало и досега, тие и натаму живеат во нашето секојдневје.

Сличен е и случајот со бесмислената конструкција на сличниот „превод“ од српскиот израз *уродиџи ѝлодом*, којашто веќе е речиси одомаќена во нашата јавна реч: *Меѓуџоа, сѝѝе најори не в р о д и л е с о ѝ л о д*. Наместо да се рече сосем едноставно дека *сѝѝе најори не дале ѝлод* (биле неуспешни) или барем: *не родиле ѝлод* (не дале плод, останале бесплодни, останале неуспешни), се направила конструкција со обесмислување на глаголската форма и со погрешно преведување на падежната форма на именката. А вакви случаи има многу.

Или да го земеме калкот *се брзам* (од српското *журим се*). Зошто е тука присвојната замена? Човекот едноставно *брза*, и не може самиот себеси да *се брза*. Вака, макар и во еден сегмент, се нарушува структурата на нашиот јазик.

Пак под истото влијание, неретко се прави и обезличување на глаголските *е-* и *и-*групи. Тоа е еден одамнешен наш проблем воопшто, бидејќи и нашите народни говори во тој поглед создаваат претпоставки. Свршената форма од глаголот *боди* – *ѝрободи* внесува цел еден комплекс варијации што завлегуваат и во спектарот на временската категорија. Секојдневно читаме: го *избол*, го *ѝробол* човекот; го *избола* сопругот, оти донел дома љубовницата; или пак: му *забодел* нож во грбот; Го *ѝрободела* мажот и му ја истепала љубовницата. Некои лектори упорно ги пуштаат ваквите глаголски форми во дневниот печат. Нашиот јазик е вонредно богат со времиња и начини за прецизно изразување. Но се бара природно усогласување на временската форма со начинот, родот и бројот во исказот. Може да се рече: За малку *ќе му забодел* нож во грбот, или: Таа се возбуди и *го ѝрободѝ* мажот, а исто така: Да не била тргната малку понастрана, *ќе го ѝрободѝла мажот ѝ*. Ако пак се сака да се изрази минатото свршено дејство, требало едноставно да се рече: го *избодил* (а не: го *избол*), му *забодил* (а не: му *забодел*), но: за малку *ќе му забодел* нож во грбот, односно: Го *ѝрободѝла* мажот (а не: го *ѝрободѝла*), но: за малку *ќе го ѝрободѝла*, и сл. Иако, на пр., и глаголот *ѝро-буди* е од истата *и-*група, во минатите свршени времиња никогаш не се прави таква грешка, веројато затоа што не е поинаку ни во српскиот.

Од слична категорија е и прашањето за минатото свршено време во формата од глаголот *ѝризнае*. Често слушаме по медиумите: морам да *ѝризнам*. Сметаме дека во случајов и Правописот не тргнал од карактеристиките на нашиот јазик, бидејќи коренот е *знае* (а не: *знаѝи* – *зна*), па удвојувањето на *а* е неопходно: морам да *ѝризнаам*. Не се прави таква грешка, на пр., кај глаголот од истата група: *ѝпрае* (*ѝпраам*).

Нема да се запираме на дублетните глаголки форми *дише* и *дишѝ*, а денеска веќе е повообичаено: *диша*. Ниту пак одново ќе ја возбуждаме дискусијата за употребата на *ѝоѝѝолно*, *ѝаѝолно*, *ѝолно* или *целосно*, *исцело* и сл. Сите тие си имаат свое место во нашиот литературен јазик и добро би било да се специфицира употребата според значењето во реченицата. Денеска како единствено правилна форма се протежира *целосен*, *целосно*. Итн.

Има и правописни одредби што се надживеани. Зошто и во кои случаи, напр., се пишува *сеедно* (заедно) и *се уиѝе* (раздвоено)? Неретко среќаваме напишано заедно, но дури и со акцент: *сеуѝѝе*. И во двава случаја всушност имаме двојни значења. Може правилно да се напише (а различно да се изговори и да се разбира): Откако го знам *се едно* и исто ми зборува. Исто така е правилно, но со друго значење: Нему му е *сеедно* што ќе стане потоа, а исто така е правилно и: Штом ќе дојде – *сеедно* повторува: „Врати ми го долгот“.

Се поставува и уште едно суштествено ортоепско прашање во однос на акцентот: како да го отфрламе веќе правилото за изговорот на акцентските целисти. Во практиката во нашите аудио-визуелни медиуми нив речиси и воопшто ги нема. А третосложниот акцент (и во фразеологијата) беше еден од базичните белези на македонскиот јазик во словенскиот свет и за него во 50-тите години се водеше жестока битка, паралелно со употребата на релативките *кој/и*, *коѝѝо/коиѝо* и/или само *ѝѝо*. Сметаме дека немаме право да се откажуваме од тие битни наши историски потврдени придобивки. Па тоа се едни од пропишаните правоговорни правила што ја карактеризираат македонската интонација, природниот исказ на нашите предци, на нашите мајки. И воопшто, како постепено да го забораваме *акценѝоѝ* и како граматичка категорија кога се работи за определеноста.

Поради ограниченото време, не би сакале посебно и подробно да го елаборираме прашањето за едно дијалектно озвучување што станува правило: на пр., од *наѝред* се изведува временскиот прилог *наѝрежен*, *ѝонаѝрежен*, од *доцна* се прави *доцнежен*, *ѝодоцнежен*. Меѓутоа, од *вчера* си останува *вчерашен*, како и од *некнѝ* – *некнешен*. Следствено, треба да се изговара и да се пишува: *наѝрежен*, *ѝонаѝрешен* и *доцнешен*, *ѝодоцнешен*.

Сакаме да укажеме уште на една морфолошка и воопшто граматичка категорија што нужно бара конечно озаконување. Има кај нас видни јазичари

што тргнуваат од слободата и човековите и традиционалните права, па допуштаат секој да си го пишува името и презимето по своја волја, независно од постојните правописни и граматички правила. Поради историските околности, ние не сме имале можност самите административно да си ги уредуваме правилата за пишувањето на имињата и презимињата. Во тој поглед бездруго важна улога има одиграно и повеќевоковната турско-арапска практика. Но во 1944/45 година, кога македонската држава ги поставуваше основите на озаконувањето на формите на имињата и презимињата, се тргна од затечените окупаторски административни документи и списоци на државјаните, создавани според разни и различни матични прописи и матрици. Затоа ние и до денеска имаме големо шаренило на македонските имиња и презимиња.

Притоа имаме нарушување на некои од темелните правила во нашиот Правопис, како што е, на пр., избегнувањето на правилото за едначење по звучност. Така, денеска имаме пишување на имиња и презимиња според бугарскиот етимолошки правопис: презимето на еден наш познат универзитетски професор постојано се пишува *Недков*, а од неодамна (по примањето на туѓ пасош) се појави во јавноста пишување на името на нашиот поранешен премиер *Љубчо*. Ние таа негова волја сè уште стрпливо ја толерираме, иако го руши нашиот правописен систем.

Исто така, наводно поради матичарот или чиновникот во надлежната служба при издавањето на личната карта или на пасошот, имаме нарушување на правописното правило за пишувањето на вокалната група *-ие-*, па се користи српската правописна норма: *Димитријевски*, *Георгијевски*, па дури и се изговара со туѓиот акцент. Меѓутоа, постои и друго, не помалку значајно нарушување на граматичката структура на македонскиот јазик со поведување по некои лични тинејџерски каприци или по туѓи правила и шаблони, па среќаваме: Маја *Андонов*, Адријана *Георгиев*, Жанета *Скерлев* (наместо: *Андонова*, *Георгиева*, *Скерлева* и сл.). Со тоа се нарушува определеноста по род и број што е мошне битна специфика на нашиот јазик, па следствено и на правописното правило. Такво недозволиво системско нарушување се забележува и кај други форми на женски презимиња со машка родовска определба: Јулија *Симоновски*, Јасмина *Миронски* и сл. Ова не се прашања само за верзираноста и компетентноста на матичните служби, ниту пак за слободната волја на личноста, туку прописи од основниот законик за нашиот литературен стандард – Правописот.

Некои од прашањата во врска со ваквите девијации во современиот македонски литературен јазик може да бидат решени и со обична циркуларна процедура до матичните и другите надлежни служби за примена на

правописните правила. Но очигледна е потребата и за формирање на една официјална државна Правописна комисија што перманентно би го следела развитокот на современиот стандард и, по можни стручни и јавни расправи, би укажувала на девијантните пројави и би предлагала конкретни решенија. Таа комисија би работела и на согледувањето на развојните јазични процеси и би предлагала евентуални ревидирања на некои сегашни правописни правила и прописи, ако би се оценило дека ги надживеала јазичната практика. А тоа не би требало да биде надвор од ингеренциите и на Институтот за македонски јазик „К. П. Мисирков“.

Живко ЦВЕТКОВСКИ

УШТЕ НЕШТО ЗА КОНГРУЕНЦИЈАТА

Стандардизирањето во сферата на конгруенцијата е мошне комплексен проблем за секоја нормативна граматика, пред сè поради вкрстувањето и конфликтот на формалното (граматичкото, синтаксичкото) согласување со смисловното (логичкото, семантичкото), на кои уште се надоврзува и согласувањето по блискост. Колку и да е систематизиран описот на правилата за приспособување на јазичните единици, секогаш има отворени прашања кои ги создава јазикот со својата променливост и креативност. Бидејќи новинарскиот потстил особено се одликува со актуелност и инвентивност, нашиот осврт е поткрепен со примери од дневните весници, пред сè од *Дневник*, *Време и Шпиц*. Еве мала илустрација за таа „креативност“, пројавена во насловите, но во судир со нормата: *Млад брачен пар решиле да ѝричекаат со ѝоѝомсѝвоѝо*. - *Семејсѝвоѝо Сѝоилови, сѝ уѝѝе бараат одѝговорносѝ за смрѝѝа на својѝ син*. - *Дел од дроѝѝа е најдена во внаѝреѝносѝа на електѝрична бандера*. - *Најмалку 31 цивил загина во Авѝанисѝан*. - *Земјоделскиѝе ѝроизводи за 1,6 милијарда денари*. - *Синоѝ со соѝруѝѝа ѝо претепале ѝаѝкоѝо*.

Со оглед на ограниченото време од 10 минути, се задржуваме на еден мал, но актуелен сегмент од оваа проблематика - на согласувањето на елементите во сложениот глаголски прирок.

Модалните глаголи *може*, *мора* и *сmee* во составот на сложениот глаголски прирок често предизвикуваат двоумење во однос на согласувањето по лице и по број со да-конструкцијата. Дали треба да кажеме: *До крајѝ на овој век можат да исчезнат дури ѝоловина од јазѝѝѝе во свеѝѝѝ* (како во засведочениот пример) или: *До крајѝ на овој век може да исчезнат дури ѝоловина од јазѝѝѝе во свеѝѝѝ*. Дали и на овие глаголи треба да им се признае признакот безличност, со оглед на блокираната парадигма, како што е тоа случајот со *ѝреба*? Се разбира дека може, но проблем е кога и какво прифатливо и аргументирано решение да понудиме, не само за нас лингвистите туку и за помалку упатените. Ексерцираниите примери покажуваат дека има двојни

решенија - со конгруенција или без неа. Имајќи го предвид фактот дека граматичарите, по правило, му даваат предност на формалното (граматичкото) согласување, би требало овие глаголи да се конгруентни со да-конструкцијата. Затоа и во учебниците што го претставуваат овој вид на прирок се наведуваат примери речиси секогаш со конгруентна врска, а не се коментира двојноста - дали е тоа факултативна или диференцирачка. Така е и во Синтаксата на Лилјана Минова-Ѓуркова, како и во тритомната граматика на бугарскиот јазик на БАН, каде што е кажано само дека *можам* може да се употребува безлично. Дури и во одделни поголеми студии за модалните глаголи во македонскиот јазик или воопшто не се загатнува овој проблем или во општи црти се укажува на двојностите во однос на целосната или ограничената флексија кај дел од овие глаголи.

Во дневниот печат чести се примерите со безлична употреба на овие глаголи: ... *кандидатките не смеа да чииаат „Гардијан“, не смеа да бидат комунистички, Роми, Французинки, Африканки, хомосексуалки. Тие не смеа да појекнуваат од земја што почнува со буквата „И“.* - **Може** да зборуваме за што било. - *Од идната учебна година студентите ќе мора да поседуваат практична настава.* - *Архитектонски чуда што може да се јадаат.* Ако сакаме да го решиме проблемот на лесен и едноставен начин, ќе кажеме дека практиката вели „може и така и така“, па според тоа нема потреба од некакво насочување и нормирање.

Ваквиот став честопати им дава повод на нелингвистите да ни упатат критика со зборовите: Каква ви е таа наука кога може и вака и така ?!

Двојноста кај овој сложен прирок воопшто не е случајна. Таа се должи на повеќе фактори, а пред сè на сложената семантика на модалните глаголи која и за јазично упатените може да претставува проблем. Кој може без напор да препознае или да разграничи повеќе апстрактни значења, на пример на глаголот *може*, какви што се способност, можност, потреба, забрана, веројатност и други, а токму на овие модални нијансирања е заснована конгруентноста или неконгруентноста на овој и на другите модални глаголи. Во принцип, може да се каже следното: Ако глаголот има значење на нечија способност/неспособност, сила, моќ, умеење и сл., тогаш тој прави согласувачка врска (*Можеме да работиме. Можам да одам.*), а ако има значење на допуштање, веројатност, дозвола и сл., тој ја губи маркираноста по лице и број - се употребува формата за трето лице единина. (*Терористите може да бидат препознати според нивниот изглед.* - **Може** ли да се среќнеме за половина час?)

Познато е дека контекстот во многу случаи е неодминлив фактор за толкување на многубројни проблеми. Дека може и вака и така и дека контекстот не помага овде, ни покажуваат честите двојности во практиката од типот **може / можеме** да зборуваме за *што* било.

И едната и другата варијанта се сосема коректни во однос на нормата, за многумина тие се истозначни, ама за нас не се, или не би требало да бидат. Неконгруентната варијанта, како што споменаваме, значи, пред сè, дозвола, допуштено да зборуваме за *што* било, а втората дека сме способни, подготвени да зборуваме. Значи станува збор за дистинкцијата меѓу значењата способност и допуштено, но таа двозначност, на пример, кај *мора* почесто се изразува со безличната форма (*Мора/мораат да се мачат секој ден.*)

Во факторите кои влијаат врз парадигмата на модалните глаголи по лице и по број секако треба да се вброи и дијатезата. Во речениците со пасивна дијатеза, особено со неперсонален субјект, овие глаголи прават несогласувачка врска: *Ситиџе тиакси-возила ќе мора да се „дојџераат“ во жолто-бела комбинација. - Лични податоци може да се даваат само со дозвола. - Архиепископски чуда што може да се јадаат.* Варијантата со конгруирана глаголска конструкција ќе биде граматички коректна, но логички неприфатлива.

Стриктно е правилото за неинфлектираната форма на модалниот глагол со типично безлично значење ако да-конструкцијата не е во сегашно време: **Мора/морам** да *сџијам* *повеќе*, но само: **Мора** да сум *сџиел* *повеќе*.

При анализата на дистрибуцијата на маркираните и немаркираните форми на овие глаголи секако треба да се има предвид и карактерот на дејството - дали е тоа по сопствен избор на субјектот, или му е наложено, наметнато отстрана, како обврска, допуштање, нужност и сл. Секако дека глаголот почесто ќе биде безличен ако станува збор за дејства чиј поттикнувач е некој друг агенс, без своја волја на субјектот (**Мора** да одиме на *пошумување*).

Едното или другото значење на овие глаголи некогаш е условено од потврдната или одречната форма. Таков е глаголот *сме* кој често има значење на дозвола, отсуство на пречка за дејството, а со одречниот лик *не сме* значи обврска, пречка, забрана наложена врз агенсот од некогаш или од нешто, значење што обично одговара на потврдното *мора*.

Ако се има предвид фактот дека дејството што го врши субјектот може да биде по негов избор или да му е наметнато, тогаш имаме некаков аргументиран одговор зошто е употребен безлично глаголот *не сме* во цитираната реченица од конкурсот со чудни услови за кандидатките. А можеби станува збор за буквален (и лош?) превод од

некој јазик во кој овој глагол има само неинфлектирана форма, како нашето *ӣреба*.

Ако се има предвид сета сложеност на модалните глаголи, дури и во однос на нивното изделување како посебна подгрупа на глаголски лексеми, не треба да очекуваме којзнае какво подобрување во практиката бидејќи се работи за материја во која посебно доаѓа до израз слободата на избор, личното, субјективното. Дали треба да се оптоваруваме со „дребулии“ од типот **Не може да влезеш** (затоа што јас не ти дозволувам) и **Не можеш да влезеш** (затоа што не си кадарен, затоа што си премногу дебел и сл.)?

Се разбира дека оние што не наоѓаат проблем овде се во огромно мнозинство во однос на тие што „измислуваат“ проблеми, а се знае дека мнозинството има право и кога не е во право, ама нели ни е должност да ги замолчине или барем да ги разубедиме оние што велат дека нема наука ако може и вака и така.

Јаворка МАРИНКОВИЋ (Врање)

Борислав ПРВУЛОВИЋ (Врање)

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНА ГРАМАТИКА – ПРИПРЕМА И УПОТРЕБА Иновативни приступ у настави матерњег језика на дијалекатском језичком подручју

Језичко осећање и говор средине у поимању структуре језика¹

Полазимо од становишта где је настава матерњег језика одавно „схваћена као увођење ученика у основне законитости језика и развијање културе ученикова усменог и писменог изражавања у основној школи“.² Пошто одбацујемо сва учења базирана на граматици која је одвојена од језичког осећања ученика и говора средине, опредељујемо се за став да је пресудна улога језичког осећања и говора средине. Значи, језик средине, идиом који доноси дете у школу, јесте база на којој се мора градити његова писменост, говорна култура, емоционални живот. Језик средине је основа његовог поимања структуре језика и зато га не треба занемарити. Према дијалекатском слоју у говору деце треба бити обазрив. Ако често тражимо нивелацију дијалекатског израза са стандардним језиком, не треба занемарити ни језик средине.

Као превазилажење стереотипног приступа култури говора, у савременој методици наставе матерњег језика се полази од становишта да настава граматике од почетка до краја школовања треба да се заснива на језичким основама и „проматрању ученика“. „Све оно што премашује њихова [ученичка] језичка осјећања и проматрање не улази у оквире наставе матерњег језика у основној школи.“³

У усвајању језика школа нема онај пресудни значај који има код других друштвених и природних наука које се, условно речено, уче потпуно из

¹ Опширније види: Р. Бугарски, *Предговор* у Ноам Чомски, *Грамматика и ум*, Нолит, Београд 1972, 9; Видан Николић, *Улога језичког осећања и језика средине у поимању структуре језика и метајезика граматике*, Школски час 1–2/1998, 65–77.

² Т. Перушко, *Матерински језик у обавезној школи*, 259.

³ Исто.

почетка. Ако поседује моћ говора, дете у школу долази са изграђеним језичким осећањем, јер је савладао основе једног целовитог језичког система. Значи, дете у школу доноси свој локални идиом (говор), који је у савременим условима изложен утицајима већег броја сазнања. Језик се преноси и усваја различитим животним манифестацијама, дакле, мора да се учи у свакој генерацији.⁴ Педагошки инвентиван и обазрив наставник има улогу узорног говорника и коректора у култури изражавања ученика и формирању мета-језика лингвистике – као основе схватања улоге језика у комуникацији и развоју човека као друштвеног бића. Ако језик средине одудара од стандардног језика, треба радити на диференцијалној граматички. Савремена методика наставе матерњег језика уважава језик средине (локални говор, дијалекат), тј. дечји говор, јер је на њему дете научило један језик, развило једну интерну представу система правила која одређују како реченице треба формирати, употребљавати и разумевати. „Наиме, учење језика помоћу завичајне ријечи проистиче из дидактичких захтјева који су психолошки чврсто утемељени да се у настави полази од ближег ка даљем и од познатог ка непознатом.“⁵

Још је у 19. веку немачки теоретичар лингвистике Вилхелм Хумболт, који се бавио природом језика и његовом улогом у животу човека, полазио од улоге језика средине. Он је истицао да граматичка правила треба извлачити индуктивно, из самих специфичних факата конкретног језика.

Да би се поткрепио овај теоријски став, може се поћи од више примера као илустрација из језичке праксе. За ову прилику узимамо један пример.

Као остатак наслеђа „старе граматике“ и данас се може чути како се ученици упињу да напамет науче промену помоћног глагола *јесам* у скоро параномазијском слогану: *сам – си – је – смо – сте – су*. Ни наставник ни ученик не полазе од функције тог творбеног сегмента сложенословог облика, који сам по себи не значи ништа. Усвајање ове парадигме на поменути начин је без сврхе. Из говорне ситуације или погодног текста (уметничког или сачињеног за ту прилику) као повода, може се лако доћи до целог сложенословог облика – перфекта – који ученици носе у језичком осећању. Значи, ученик уме да употреби перфекат глагола *доћи* у свим лицима и бројевима (*дошао сам, дошао си*), па треба да пође од примера, уочи творбене сегменте и дефинише које категорије имају поједини облици. Методички је лако остварити вертикалну корелацију од првог разреда основне школе до завршних разреда средње школе, и хоризонталну – кад су у питању други глаголски облици. У виду концентричних кругова, у нижим разредима основне школе, користећи језичко осећање ученика у говорној ситуацији, без

⁴ Р. Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, 13.

⁵ С. Тежак, *Грамматика у основној школи*, Школска књига, Загреб 1980, 153.

именовања глаголског облика, индукцијом се долази до констатације да је то скуп речи које именују радњу, да се радња вршила у прошлости (насупротив радње која се врши у садашњости или ће се вршити у будућности). Тек у 4. разреду основне школе овај глаголски облик се именује. И касније, опет преко говорне ситуације, поступно се долази до тога да ученици схвате систем лица, рода и броја; у вишим разредима основне школе значење релатива, индикатива и модуса.

Ствар је инвентивности наставника како ће искористити изграђеност језичког осећања ученика и говора средине. То треба искористити у два смера: први, да му је то основа за рад и, други, да сва позитивна искуства улазе у базу језичког осећања ученика. Уз мало дидактичко-методичке умешности на најједноставнији начин ученици се могу побудити да буду свесни одређених категорија (лица, рода, броја...), одређених деривационих и функционалних модела и – што је најважније – функције у језику. Значи, наставник је посредник који треба да мотивише ученике да они све те категорије (у овом случају један глаголски облик – перфекат) „пронађу“ у свом језичком осећању и умеју да „дешифрују“ цео систем, да буду свесни његове функције и да им буде у домену језичке компетенције. Још ако се овлада правилно метајезиком лингвистике да се појаве и њихове функције у животу човека лакше могу схватити као систем система – онда је најважнији корак учињен.

Ако тако јасно у језичком осећању имамо изграђен перфекат, глаголско време које је фреквентно и лако за уочавање, онда се на неки други начин морамо позабавити плусквамперфектом (свакако после „савладавања“ перфекта) и имперфектом, глаголским обликом који се готово више и не употребљава у „живом“ језику.

Да би се боље упознао говор свога краја или места у коме учитељ ради треба проучити историјску и етнографску литературу, а затим и дијалектолошке студије које описују локални и суседне идиоме. Пошто учитељ треба да утврди „листу“ одступања локалног говора од књижевнојезичке норме, може се послужити упитницима за испитивање дијалеката,⁶ из којих се може направити извод са списком диференцијалних језичких особина, али се може послужити дијалекатским студијама или монографским описом дијалекта ако постоји.

⁶ Упитници су: (1) *Упитник за српскохрватски дијалектолошки атлас*, Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, Београд; (2) П. Ивић: *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад 1962–1963; (3) Б. Николић, *Упитник за испитивање акцената у штокавским говорима*, Јужнословенски филолог XXVII; (4) М. Ивић, *Репортаж синтаксичке проблематике у савременом српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику XIV, Нови Сад 1971.

На примеру ужичких говора, Ратомир Цвијетић је урадио студију Учитељ и локални говор,⁷ која у методолошком смислу може за школску праксу послужити за помоћ учитељима како да опишу одређени дијалекат.

Израда и употреба диференцијалне граматике

Да би олакшао себи рад у одељењу, учитељ мора да упозна основне говорне црте којима се одликује дијалекат тог краја. Па чак иако је то његов завичај, он мора да другачије посматра свој завичајни идиом. Ако постоји дијалектолошка литература која се односи на унутрашњу дијалекатску диференцијацију или суседне дијалекте, треба је проучити пре сваког практичног приступања прављења **диференцијалне граматике**.⁸ Под диференцијалном граматиком се подразумева попис фонетских, морфолошких, синтаксичких, прозодијских и лексичких разлика између локалног говора и књижевног језика. Тиме ће учитељ моћи у свим облицима изражавања да лакше прати рад ученика и врши одређене корекције. Кроз домаћи рад децу треба мотивисати да и сама уочавају особине свог дијалекта, да скупљају локалну лексику и терминологију традиционалних занимања.

У нашој земљи има средина чији се дијалекат још у великој мери разликује од књижевног језика. Зато је потребно наставнику да изради диференцијалну граматику. Он то често и чини сталним поређењем језика ученика и средине са књижевним језиком – по принципу „не каже се тако“, али своја искуства не бележи да би систематизовао разлике између локалног дијалекта и стандардног језика. То је задатак диференцијалне граматике.

„Израда диференцијалне граматике чини се на први поглед претешким задатком за нашег просјечног наставника материнског језика у основној школи, нарочито када знамо да више од половине наставника у вишим разредима нема прописану стручну спрему.

Ако, међутим, у садашњем стадију нашега школства схватимо диференцијалну граматику као попис најоучљивијих фонетских, морфолошких и синтаксичких разлика између локалног говора и књижевног језика, тада ће сваки просјечан наставник (учитељ, наставник, професор) моћи да такав посао започне.

Када млад наставник материнског језика дође у школу, најприје ће опазити разлике између локалног говора и књижевног језика. Ако сада од тих

⁷ Анализе и истраживања у образовању и васпитању, књ. 8, Педагошка академија, Т. Ужице 1984/85, 7–16.

⁸ Види: *Диференцијална граматика*, у књ.: Тоне Перушко, *Матерински језик у обавезној школи*, 264–265.

нехотичних опажања пријеђе на хотимична ослушкивања и записивања говора школске дјеце и говора осталих у том мјесту, тиме је већ започео радити на диференцијалној граматичи. Дакако да ће добар наставник знати и шта је у науци објављено о том говору, а ако не зна, информират ће се, како не би радио посао који су већ други успјешно обавили. Ако је, значи, о том говору писано, наставник има само да утврди јесу ли од објављивања тога истраживања до сада настале у говору неке промјене и да утврди које ће разлике обрађивати.

Најлакше је утврдити разлике у гласовима (под увјетом да их и сам наставник разликује, јер нема великих разлика између стандардног штокавског књижевног изговора и изговора у дијалектима и говорима, осим изговора гласова у неким говорима кајкавског и чакавског дијалекта [...]).

Морфолошких разлика има више него фонетских, али ни њих није тешко утврдити ослушкивањем локалног говора и систематским биљежењем примјера из ученичког усменог и писменог изражавања.

Разлика у синтакси има најмање, али се оне најтврдокорније одупиру промјенама.

Ако је наставник материнског језика једини стручњак у тој школи. морат ће истраживања сам проводити, а ако их има више, тада могу подијелити посао, а на крају резултате објединити. Још је повољнија ситуација у мјесту са више школа зато што наставника материнског језика има више, а и зато што је у већим мјестима саобраћајни језик ближи стандардној штокавштини.⁹

Учитељ у вишенационалној и вишејезичној средини треба да осим српског језика савлада и други језик (или језике) средине, да упозна историју, религију, митологију и етнологију свих народа или народности. Тиме се у ширем смислу олакшава његова комуникација са децом, родитељима и средином. Сваки језик и културу треба уважавати. То је једини начин да учитељ оствари и своју хуману мисију у друштву. Али, пре свега, учитељ има задатак да научи децу да воле своју домовину и матерњи језик. Србима не би требало да се понове грешке из ранијих периода кад су у различитим интеграцијама – националним и језичким – запостављали свој језик и културу и удворнички се понашали према другима у склопу вештачких заједница.

Треба да се зна да ће и српски језик бити интересантан осталом свету само онолико колико буду имали шта да се покаже у свим доменима живота, почев од економије, преко науке, културе до спорта. Не би требало српски језик ни прецењивати, и продавати свету самоуправљање и утопијски комунизам, као што се мислило у времену које је скоро прошло.

⁹ Тоне Перушко, *Матерински језик у обавезној школи*, 264–265.

Мали народи су приморани да свим могућим средствима очувају свој језик од свега што би у крајњем случају угрозило национално биће. На пример, још је у Душановом *Законику* (14. век) стајало да ће сваки себар или властелин бити драстично кажњен ако се ожени Влахињом (женом која је говорила другим језиком, имала друге обичаје и веру). И тад се знало да мајка има пресудан утицај на развој језика (отуда назив *матерњи језик*), а губитком језика као једног од основних обележја појединца и народа, лакше долази до асимилације и губитка националног идентитета. То показује и племенску и ширу етничку тежњу да се преко језика сачува биће једног народа.

Очување језичког блага

Од школске 2008/09. године настава српског језика у нас је богатија за једну наставно-научну дисциплину – диференцијалну граматику. На Учитељском факултету у Врању од ове школске године студенти, у својству изборног предмета, изучавају **Диференцијалну граматику**. За овај предмет припремили су универзитетски уџбеник под истим насловом проф. др Јаворка Маринковић, предметни наставник, и др Јован Јањић. Структуру књиге чини пет већих поглавља с предговором, литературом и прилозима. Књига садржи вежбе и задатке уз сваку граматичку целину. После низа упутстава аутори књиге дају конкретан пример – **Разликовну граматику** за Основну школу у Ратају – призренско-јужноморавски говорни тип. Посебно место у књизи заузимају два речника – **Речник неких лингвистичких термина** и **Диференцијални речник – српски језик и призренско-тимочки говорни простор**.

У првом поглављу, које носи наслов *Актуелност и значај диференцијалне граматике у школи и друштву*, аутори указују на потешкоће наставничког посла у обучавању ученика законитостима стандардног српског језика у изразито дијалекатским срединама. У таквим околностима јавља се нужна потреба за израдом и коришћењем диференцијалне граматике у настави српског језика, при чему велику улогу има језик средине; језичко осећање ученика је полазна основа у усвајању ученичког стандарда.

Друго поглавље, *Српски језик - као критеријум националног идентитета и оруђе културе и писмености*, приказује особине стандардног српског језика и призренско-тимочног дијалекта са својим подтиповима (призренско-јужноморавским, сврљишко-заплањским и тимочно-лужничким) на фонетском, морфолошком, синтаксичком и лексиколошком нивоу. Приказ ових двају језичких идиома, стандарда и дијалекта, дат је у паралели, упоредном методом, чиме читаоцу пружа јасну слику о призренско-тимочком дијалекту, његовим особеностима и, нарочито, посебностима и

различитостима у односу на стандард. Та одступања су видљива на свим језичким нивоима: фонетском, морфолошком, синтаксичком, лексиколошком.

Међу архаичним особинама на фонетском плану истичу се:

-доследна екавизација (у свим позицијама глас ° је замењен гласом е):
не́сам, не́је, радéо, старéји;

-чување полугласника: *песѣк, тѣнки трап, чивлѣк*;

-специфични рефлекси вокалног л: л\, лу, ли: *длѣга, слѣза, слѣнце, длибѣка вода*;

-сугласник s (дз): *си́д, сиді́не*;

-појава чувања –л на крају речи и слога: *видѣл, гледѣл, бра́л, сѣлски бунѣр*; или промена –л у -(ј)а: *гледѣја, викаја, бија*;

-губитак сугласника х: *'а́ниште, вр', 'ајдѣк*;

-нестабилна артикулација сугласника ј: *Шаі инце, Пеі ин камен, Пеі инце*;

-сугласничка група чр < цр: *црѣшѣа, Црѣшѣи до́л*;

-африкатизација пш > пч: *пчени́ца, пчени́чни леб*;

-губљење сугласника из финалне сугласничке групе ст: *ра́дос', ста́рос', бо́лес'*.

Посебно су занимљива одступања у акцентуацији. У свим говорима призренско-тимочке зоне постоји само један акценат, експираторни, са неутралисаним разликама у квалитету и квантитету. Ни место акцента се у највећем броју речи не подудара са местом акцента у стандардном језику. Најчешће је без извршеног повлачења, које бележе новоштокавски говори: *рука́, вода́, жена́, деца́*. У једном делу ове говорне зоне, у околини Врања и Алексинца, дошло је до повлачења акцента са отворене ултиме: *же́на, гла́ва*, али *чове́к*. Чак и у говору високообразованих људи старо место акцента се чува.

На морфолошком плану видљиве су следеће дијалекатске карактеристике:

-неке именице женског рода на сугласник (4. врста) понашају се као именице мушког рода (1. врста):

Јак *бо́лес* га изеде.

Голем *жа́лос* ги је нашја с\с тој дете.

Овим именицама се врло лако мења род: *кокош-коко́шка, буђ-буђа, кост-ко́ска*;

-непостојање збирних именица на –ад:: *пѣлѣики, пра́шѣики, ја́гањѣики, јагњѣтија*;

-упрошћен систем деκлинације, сведен на два падежа: номинатив и општи падеж (casus generalis) који врши службу свих зависних падежа. Уз зависни падеж иду предлози који су носиоци специфичних падежних односа: н. *сестра*, г. *од сестру*, д. *на сестру*, а. *сестру́*, в. *сестро́*, и. *сѣс сестру́*, л. *од*

(на) сестру; н. *сестра́* г. од *сестру́* д. на *сестру́* а. *сестру́* в. *сестро́* и. *сѣс сестру́* л. од (на) *сестру́*

-удвојени облици личних заменица:

Мене ме боли душа па *му* се *њему* пожали.

Њега га никој неће па *му* се ми сажалимо.

-специфични облици именских заменица: *ко>кој, којé, неко>ни́ки, нешто>ни́што, нико>ни́кој*:

Кој ги па толко дооди у кућу.

Којé па с\г оћеш?

Ни́ки не те дира, што пиштиш?

Он једе све, не наоди маану на *ни́што*.

Прича се свашта, али вештице *ни́кој* неје видеја.

-специфични облици показних заменица: *овај, ови>овѝј, овѝја; ова, ове>овѝј, овѝј; ово, ова>овѝј, овѝја* (*Овај* жена стално долази код нас);

-губљење одређеног вида придева;

-аналитичка компарација *по* + *позитив*, *нај* + *позитив*: *пѝголем, пѝубав, пѝвисок; најголем, најубав, највисок*;

-одсуство инфинитива, замена конструкцијом *да* + *презент*: Он не сме *да удари* на мене;

-футур је замењен обликом *ће да* + *презент* или *ће* + *презент*: *Ће при́чам* на улицу како је све овој било;

-1. лице једнине презента на -у:

Нѝсу дрвца за потпалу.

Иду, иду, почекај ме малко;

-3. лице множине презента на -ев, -ов, -ив:

Они *бѝрев* лојзе рано.

Комшије *пѝрив* свадбу, *ће пѝјев* две певачице.

-2. лице множине императива на -те или -ете:

Ћутете, бре, ви тамо.

Бѝгајте, авијони!

-нарушени резултати старог јотовања у облику трпног глаголског придева:

Све што имам је старо и *изнѝсено*.

Поклѝнено млеко мачке не једев.

Специфичности на синтаксичком плану су следеће:

-упрошћен падежни систем;

-удвајање личних заменица;

-широка употреба везника *да* у зависним реченицама:

Отишја *да* докара сено.

Да не сабра џопке, уфатила би ги киша;

-честа употреба везника *и, па*:

Косимо ливаде *и* вадимо башче.

Ожнејамо *на* брамо сливе.

-Упитне реченице најчешће почињу речцама: *кђд, кудѐ, кој, што, како*:

Кђд ће дођеш?

Кудѐ си бија?

Што ће работи?

У трећем поглављу (*Дугогодишње запостављање израде диференцијалне граматике и потреба за њеном применом*) аутори се осврћу на позицију диференцијалне граматике у настави, тј. у наставним плановима и програмима, уџбеницима, приручницима, стручној литератури и досадашњој наставној пракси. Из овог осврта следи констатација да је диференцијална граматика у настави српског језика готово потпуно запостављена. У овом поглављу аутори, такође, показују како се може конципирати и израдити разликовна граматика и разликовни речник, кроз које фазе се може одвијати читав процес израде и обликовања диференцијалне граматике, да би на крају поглавља дали конкретан пример - разликовну граматику за основну школу у Ратају – призренско-јужноморавски говорни тип.

У четвртном поглављу (*Дидактички принципи и захтеви за извођење наставе граматике српског језика у дијалекатској средини*) аутори указују на нужност поштовања седам принципа за успешну наставу граматике у дијалекатској средини: принцип завичајности, принцип поступности и систематичности, принцип индивидуализације, принцип очигледности, принцип стваралаштва и саморадње, принцип васпитности и принцип занимљивости.

У петом поглављу (*Дијалектолошка проблематика као садржај рада слободних ученичких активности*), аутори показују како су могућа дијалектолошка истраживања у оквиру разних секција: у филолошкој, литерарној, новинарској, рецитаторској, етнолошкој... Свака од ових секција је врло погодна за разноврсна дијалектолошка истраживања. Аутори, на пример, у оквиру филолошке секције предлажу бележење и проучавање локалног говора. Овај рад се може организовати као индивидуални, активност појединца, или групни, активност група које добијају одређене задатке. Задаци могу бити разноврсни: да забележе дијалекатске речи које се вежу за кућу, покућство, за укућане; за привређивање; за означавање географских појмова, биља, животиња или да израде завичајни ономастикон. О забележеној језичкој грађи разговара се на састанцима секције. Групе подnose извештаје, образлажу, дискутују, држе предавања осталим ученицима, размењују материјал са другим секцијама. На састанцима секције може се разговарати и о гледаним позоришним представама, радио и ТВ емисијама ако су оне на дијалекту или проучавати језик завичајних писаца који су се служили локалним изразом у свом књижевном стваралаштву. Упоређује се

дијалекатски израз са стандардним, процењује се његова аутентичност, стилска функција и сл. За рад секције неопходна су одговарајућа средства (магнетофони, касетофони, камере, фото-апарати) и стручна литература (речници, енциклопедије, језички приручници).

Иза сваке граматичке целине налазе се методичке напомене, задаци, вежбања и обиље језичких примера, који илуструју разне дијалекатске појаве. Они имају практичну вредност јер наставнику, на конкретном примеру, показују могућност примене диференцијалне граматике у школи, као и важност диференцијалне граматике у настави граматике српског језика.

Диференцијални речник – српски језик и призренско-тимочки говорни тип употпуњује слику призренско-тимочног дијалекта и мали је, али значајан, допринос очувању језичког блага, које постоји на југоисточном делу српске говорне територије. Ево неких дијалектизама:

адѐт им. м. р. једн. – двориште. *Ће се опр́ављамо на адѐт, тако́ј је ред.*

аст́ал им. м. р. једн. – сто. *Пом́агај да изне́сем ов́ј аст́ал, мло́го ме бо́ли кичма.*

бѐгам глагол – бежим. *Ма страш́и́в је он, чим ви́ди по́јакога, бѐга.*

буба́љка им. ж. р. – буба. *На буба́љку не́је нагази́ја.*

ви́је глагол – плаче. *Све же́не ви́јев, му́ка голéма, млад чо́век умрѐја.*

гостин́ка им. ж. р. – гошћа. *Оти́де де́да у сво́је сѐло да дове́де једну́ гостин́ку.*

дро́њав придев – поцепан. *Си́нко, ма́јка кр́пи ли ти теј мо́нке? Мло́го си бре дро́њав.* ђерма́нка им. ж. р. – зихенадла. *Ће ми даш ли ту́ј ђерма́нку?*

жго́љав придев – мршав човек. *А бе, Живади́не, те́бе ра́нив ли те дом с не́што? Мло́го си бре жго́љав.*

жми́јем глагол – дремам. *По цел дѐн си тако́ј жми́јем, ко ма́чка испо́д накладéно ку́бе.*

загли́ђам глагол – загледам. *Што ме то́лко загли́ђаиш?*

зо́р им. м. р. једн. – велики проблем. *Как\в с\д ве́лики зо́р има́те?*

су́нсар им. м. р. једн. – врста инсекта. *Ко́л\ко ле́ти су́нсар?*

иску́бем глагол – ишчупам. *Мо́рам да иску́бем ону́ј тра́ву, мло́го је изра́сла.*

ју́тре прилог – сутра. *Ју́тре идемо у Ги́лане, тре́ба да ку́ним ри́бе за сла́ву.*

каба́ат придев – крив, грешан. *Ако си каба́ат, има да одговáraш.*

ло́јзе им. ср. р. једн. – виноград. *Онóј ло́јзе узрѐло, тре́ба да се бе́ре, вре́ме му је.*

љи́ге им. ж. р. мн. – бале. *Гла́дан сам, те́чив ми љи́ге на уста, гото́во ли је једе́ње?*

мршкав придев – прљав у лицу. *Онóј па дéте јúвек мршкаво, мије ли се оно неки́нут?*

напúдим глагол – отерам. *Напудíја сам и дру́гу жéну.*

њéкња прилог за време – прекјуче, пре неки дан. *До њéкња ми бéше бра́т у гóсти.*

облéкло им. ж. р. – одећа. *Понéси нóво облéкло и íди кúде сéстру да ти га вíди.*

погáнац им. м. р. – миш. *Погáнац се појавíја у кош.*

рíпам глагол – скачем. *Немóј тóлко да рíпаш, ће се утéпаш.*

студéн придев – хладан. *Ма́јка ти је казáла да не сéдиш на студéн бетóн.*

ћутéк им. м. р. једн. – батине. *Бíдни дóбар да не доби́јеш ћутéк.*

убава придев – лепа. *Убава ти онáј дево́јка, одóкле је?*

фрљим глагол – бацим. *Он је фрљíја књíгу, па нéће да гу дíгне.*

цивóр придев – кисео. *Онáј пут једó јáбуку, а она цивóр.*

чутура́н им. м. р. – глават човек. *Одáла се за онóг чутура́на. Кудé ли ву гла́ва бéше?*

цóпка им. ж. р. – одевни предмет. *Што ће прáвиш с овéј цóпке?*

шљýснем глагол – ударим. *Кòд те шљýснем, ће пребрóјиш свéзде на нéбо кóлко ги íма.*

Појава ове књиге је значајна у стручној и методичкој литератури јер указује на нужност израде и употребе диференцијалне граматике у језичкој настави на изразито дијалекатским подручјима, а све са циљем побољшања наставе граматике српског стандардног језика.

Прва, пионирска примена оваквог приручника на српској језичкој територији дала је неочекивано значајне резултате. Студенти прве генерације су са великим интересовањем прихватили ове наставне садржаје јер су сада по први пут били у прилици да паралелно посматрају два различита идиома, уз запажање онога што је различито у њима. По први пут су били у прилици да се не стиде свог матерњег говора, да слободно и са достојанством изговарају своје фонетске, морфолошке и лексичке варијетете, уз обавезну паралелу са стандардним облицима. Нарочито добри резултати су постигнути у настави акцента, током које студенти, сада већ са лакоћом, старо место акцента замењују његовом новом позицијом у стандарду.

Занимљиве су и лексичке диференцијације, а студенти су нарочито срећни кад пронађу неке речи у дијалекту за које нема паралеле у стандарду, јер су испуњени задовољством због богатства свог дијалекатског лексичког идиома.

Поред успешне наставе и примене уџбеника *Диференцијална граматика*, у школској 2008/09. години проширена је идеја **о иновативном методу изучавања стандардног језика на изразито дијалекатском**

подручју, уз помоћ *Диференцијалне граматике*. Са великим интересовањем, подршком и високим оценама ова идеја је презентирана на више научних скупова међу којима, нарочито, истичемо:

XII Међународна научна конференција – Педагошка истраживања и школска пракса у организацији Волгоградског државног педагошког универзитета и Института за педагошка истраживања у Београду, Београд, октобар 2009. На Конференцији су наступили проф. др Јаворка Маринковић и проф. др Србољуб Ђорђевић са радом под насловом *Израда и употреба диференцијалне граматике*.

Научно саветовање Образовање и култура у селима Србије у организацији Министарства за науку Републике Србије и уз сарадњу Учитељског факултета у Врању, Власина, јуни 2009. На Саветовању је промовисана идеја о употреби диференцијалне граматике, нарочито о њеној неопходности у сеоским основним школама.

Диференцијалну граматику Ј. Маринковић и Ј. Јањић високо оцењују и научни часописи као што је *Педагогија – часопис Форума педагога Србије и Црне Горе* у коме је објављен прегледни научни рад под насловом: *Диференцијална граматика – иновативни приступ у настави српског језика на дијалекатском језичком подручју*, Београд 2009. Појаву прве диференцијалне граматике на српском језичком подручју поздравила је и редакција *Просветног прегледа* текстом под насловом *(О)Чување језичког блага* (17-24. децембар 2009).

Закључак

1. **Диференцијална граматика** има незамењиву употребну вредност у процесу усвајања стандардног језика на изразито дијалекатском подручју. Компетентност да успешно предају један од основних школских предмета, Српски језик, у дијалекатској средини учитељи не могу стећи без познавања диференцијалне граматике датог говорног типа.

2. **Диференцијална граматика** може остварити значајну улогу у психолошком и естетском васпитању ученика. Изучавањем граматике локалног говора ученици ће долазити до сазнања да не постоје „ружни“ и „лепи“ језици; односно да је дијалекат подједнако леп и вредан као и стандардни варијетет. Диференцијална граматика треба да исправи грешке великог броја родитеља и наставника који стално, исправљајући дете и инсистирајући на „лепом изражавању“, супротстављају „ружни“ дијалекатски говор лепом говору. Када се инсистира на култури говора у школи, породици или друштву, уместо синтагме лепо изражавање, треба користити прецизнију синтагму стандардно изражавање.

3. Ученик ће, савлађујући разлике дијалекат - стандард, исправно доживљавати предности познавања и коришћења стандардног језика који превазилази уске границе регионалног. Само у том случају, употреба локалног говора неће изазивати осећај срама, снебивања, устезања и фрустрације при комуникацији, већ ће доприносити доживљавању лепог при неговању завичајне културе код ученика чији је матерњи језик, у правом смислу те речи, дијалекат.

Литература

1. Белић, А. (1954): *Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи*, Књижевност и језик у школи, Београд;
2. Брабец, И. (1958): *Култура ријечи у обавезној школи*, Педагошки рад, Загреб;
3. Бугарски, Р. (1972): *Предговор у Ноам Чомски, Граматика и ум*, Нолит, Београд;
4. Бугарски, Р. *Увод у општу лингвистику*;
5. Цвијетић, Р. (1984/85): *Учитељ и локални говор – Анализе и истраживање у образовању и васпитању*, Зборник стучних и научних радова наставника, Педагошка академија "Желимир Жељо Ђурић", Титово Ужице;
6. Ивић, М. (1971): *Репортаж синтаксичке проблематике у савременом српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику XIV, Нови Сад;
7. Ивић, П. (1962/63): *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад;
8. Ивић, П. (1990): *О језику некадашњем и садашњем*, БИГЗ – Јединство, Београд – Приштина;
9. Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, *Упитник за српскохрватски дијалектолошки атлас*, Београд;
10. Лукић, Ж. и С. Јовановић (1984): *Српскохрватски језик за 3. годину педагошке академије за наставнике разредне наставе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд;
11. Маринковић Ј. и В. Николић (1999): *Облици изражавања и стилистика*, Учитељски факултет Врање, Врање;

12. Маринковић, Ј. и Ј. Јањић (2009): *Диференцијална граматика, српски језик – призренско-тимочки говорни тип*, (универзитетски уџбеник), Учитељски факултет, Врање.
13. Николић, Б. *Упитник за испитивање акцената у штокавским говорима*, Јужнословенски филолог XXVII;
14. Николић, В. (1998): *Улога језичког осећања и језика средине у поимању структуре језика и метајезика граматике*, Школски час 1–2/1998;
15. Павловић, М. (1961): *Основи методике наставе српскохрватског језика и књижевности*, Научна књига, Београд;
16. Педагошка академија (1984/85): *Анализе и истраживања у образовању и васпитању*, књ. 8, Т. Ужице;
17. Перушко, Т. (1961): *Матерински језик у обавезној школи*, Педагошко-књижевни збор, Загреб;
18. Продановић Т. и Р. Ничковић (1974): *Дидактика*, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Београд;
19. Продановић, Т, С. Васић и Д. Јапунцић-Стојковић (1974): *Компаративно проучавање програма наставе матерњег језика (од I до IV разреда)*, Научна књига, Београд;
20. Републички завод за унапређивање васпитања и образовања, (приредио В. Стевановић) (1977): *Наставни планови и програми српскохрватског језика и књижевности за основну школу у СР Србији*, Београд;
21. Службени гласник РС – Просветни гласник (2006): *Правилник о изменама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања*, бр. 9;
22. Службени гласник РС – Просветни гласник, 18. фебруар 2005, 1, 2;
23. *Српскохрватски језик*, Мозаик знања, Интерпрес, Београд 1972;
24. *Сувремена методика наставе хрватског или српског језика*, Школска књига, Загреб 1978;
25. Тежак, С. (1980): *Граматика у основној школи*, Школска књига, Загреб;
26. Тежак, С. (1980): *Настава граматике у основној школи*, Школска књига, Загреб;
27. Тежак, С. (1996): *Теорија и пракса наставе хрватског језика I*, Школска књига, Загреб;

28. Тежак, С. (2003): *Теорија и пракса наставе хрватског језика II*, Школска књига, Загреб;
29. Урошевић, М. (1987): *Лексичке и стилске вежбе на примерима локалних говора*, Школски час српскохрватског језика и књижевности, Горњи Милановац;
30. Вилотијевић, М. (1999): *Дидактика I*, Научна књига – Учитељски факултет Београд, Београд;
31. Вучковић, М. (1984): *Методика наставе српскохрватског језика за III и IV годину педагошке академије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

НОРМАТА И МАКЕДОНСКАТА НАУКА ЗА ЈАЗИКОТ

Во науката за јазикот, прашањата поврзани со стандардниот јазик заземаат посебно место.

Уште во Стариот Рим, граматичарите се залагале за чистота на латинскиот јазик (Marcus Terentius Varro 116 – 127). Освен на метриката, слогот и граматиката, се работело и на ортоепијата на латинскиот јазик. Била согледана силата што од една страна ја има навиката (јазичната), а од друга – тенденцијата за изедначување по аналогија (на несообразените јазични поединости). Осумнаесеттиот век е познат по работата нормативни граматичари. Од овој период позната е (малку) наивната констатација дека јазиците се менуваат (особено латинскиот) поради недоволната будност на граматичарите! Деветнаесеттиот век е познат по историзмот, хумболтизмот, психологизмот во лингвистиката. Нормативните прашања се оставаат на страна, се маргинализираат, за во дваесеттиот век, во трудовите на претставниците на прашката лингвистичка школа, тие да бидат поставени на сериозни научни темели и да бидат разгледувани од теориски аспект. Прашањата за стандардизацијата на јазикот, за јазичната политика, јазичното планирање и нормирање стануваат составен дел и на социолингвистиката – интердисциплинарна научна дисциплина, која се развива од втората половина на 20. век.

Ова беше краткиот историски вовед во врска со прашањето за нормата и науката за јазикот. Како се третираат овие прашања во македонската наука за јазикот?

Македонската социолингвистичка мисла се развива, но би рекла дека сè уште е во својата младост. Сепак, историски и практично, прашањата во врска со употребата на нормата, нејзиниот развој и проблемите со кои таа се соочува се третирани, и тоа најсистематично, во делото токму на Благоја Корубин – особено во книгите насловени како „Јазикот наш денешен“, чии теориски поставки се сè уште актуелни, а начинот на третирање на практичните проблеми со кои се соочува нормата – исклучително ефикасен. Ќе приведеме некои цитати од Б. Корубин, кои и во денешен контекст се особено

актуелни: „Од дваесеттите-триесеттите години на овој век – означени во областа на лингвистичките проучувања на литературниот јазик како посебна јазична формација (и феномен воопшто) најмногу со дејноста и концепциите на т.н. Прашка лингвистичка школа (Прашки лингвистички кружок) – па наваму, проблемот на литературнојазичната норма добива во науката за јазикот сè поширок и позадлабочен третман. ... Тука е прашањето за карактерот и улогата на кодификацијата на литературнојазичните норми, за нивната стабилност односно изменливост и развојност, за улогата на науката и за можноста и степенот на свесната интервенција во развојот на литературниот јазик и на неговите норми, т.е. за односот кон живата јазична стварност; прашањето за јазичната култура и педагогија, за јазичната политика воопшто – итн.“ (Б. Корубин, 1980, стр. 11). Како што може да се види од извадоков, Б. Корубин бил свесен за улогата на науката во третирањето на прашањата што се однесуваат на литературнојазичната норма, за нејзиниот карактер – истовремено потреба за нејзина стабилност, но и изменливост, развојност, сообразување со живата јазична стварност, за прашањата што се однесуваат на свесната интервенција во развојот на литературниот јазик, кои се во тесна врска со градењето на јазична политика, како и проблемите што се во врска со нормата, а се однесуваат на (градењето) на јазична култура и педагогија. Ова се темели на една цела научна (лингвистичка) (под)дисциплина што би се занимавала токму со прашањата поврзани со стандардниот јазик. Што се однесува пак до аспектот „јазична култура и педагогија“, во третирањето на практичните прашања и проблеми со кои во негово време се соочувала нормата, Корубин повторно го даде својот огромен придонес. Еве уште едно негово размислување, токму во врска со третирањето и решавањето на овие практични прашања: „Ние можеме на примерот на секој литературен јазик да се убедиме дека оваа норма – токму како ваква или таква, но како норма на литературен јазик – е во голем број случаи резултат на избор помеѓу повеќе реални можности и нејзини варијанти – и на свесно насочување, се разбира, во определени граници. Самото тоа свесно насочување претставува еден посебен проблем: во кој степен, во која насока и во која мера ќе се остварува тоа? Кој и како ќе го остварува – и како треба воопшто да се остварува (се работи за еден однос меѓу спонтаното и свесното, кој во конкретните услови си ја добива својата соодветна или несоодветна, конкретна форма)?“ (Б. Корубин, 1980, стр. 17-18).

Да се осврнеме на тоа каква е актуелната состојба во која функционира нормата на македонскиот стандарден јазик. Научните собири што ги организира Институтот за македонски јазик последниве години ја констатираа токму стихијата во врска со развојот и употребата на нормата, на која уште во далечната 1969 година Корубин ѝ посвети статија „За стихијата и свеста во развитокот на литературниот јазик“ (Б. Корубин, 1969). Сепак, стихијата тогаш

не била како оваа сега. Стихијата тогаш била резултат на природен процес во развојот на јазикот, во одредено социолошко и историско окружување; а стихијата денеска е резултат на неверојатно брзи промени, во еден свет што се менува и во кој економски многу помоќни држави, држави со стабилни и јаки национални политики имаат проблем да си го одбранат јазикот.

На последниот Научен собир, одржан пред неполни два месеци во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, некои референти ги лоцираа горливите проблеми со кои се соочува македонскиот литературен јазик во информатичката терминологија (стручната терминологија секогаш била проблем со кој се соочува/ла/ нормата), во административната лексика (преводите од актите на европското законодавство), образувањето и третманот на кратенките, што се неверојатно продуктивна категорија во современиот живот, прашањата поврзани со транскрипцијата на латиничното писмо. Секако дека прашањата поврзани со третманот на интернационалната и туѓата лексика и стилот секогаш се актуелни во живеењето и употребата на една норма. Тие денес добиваат и сосема поинаква димензија. Веќе не се зборува за интернационализми и нивни третман, туку за англизми и нивен наплив во современиот јазик (и тоа не само во македонскиот јазик). Сега не се поставува прашањето како да се третира туѓата лексика во литературнојазичната норма (на тоа одговорот е посочуван како „треба да се најде мерата“ – и од самиот Бл. Корубин), туку се поставува прашањето кој и како да го земе кормилото на јазикот во свои раце? Затоа што факт е дека бродот – македонски јазик – го зафати бура од промени и за жал неповолни ветришта.

Секако, најважни се тука стручњациите – македонисти (стручњаци од областа на науката за јазикот), но во добра корелација со соодветните државни институции. Сметам дека една добра комуникација меѓу државните институции (тука мислам на Министерството за наука, Министерството за образование, различни Комисии што би можеле да се занимаваат со оваа проблематика) и стручњациите од областа на науката за јазикот и посебно македонистиката, мора да има, а ако нема, треба да се воспостави.

Она што сега ни недостига, не е свест за стихијата што ни се случува во врска со употребата на стандардниот јазик, туку засилена пропаганда. Секое време располага со свои методи на пропагирање на некои идеи. Денешното време располага со изобилство на средства за пропагирање на, во случајов, корисни информации: првенствено телевизија и интернет. Поддржани од државните институции, јазичните стручњаци мора да се прилагодат на конзументите – првенствено млади луѓе, и со нивните средства да им се наметнат во создавањето на јазична култура (преку групи на Фејсбук, телевизиски емисии – но не застарени и неинвентивни, туку интелигентни, креативни и свежи!).

Значи, во третманот на прашањата во врска со нормата на литературниот јазик, изделивме два аспекти: теориски и практичен. Комуникацијата со државните институции и пропагандата во создавањето на јазичната култура (овде го изделуваме образованието, за што веќе сме зборуваа како посебна тема) ќе ги сместиме во доменот на практичниот аспект, а науката – во теорискиот аспект, кој би се занимавал и со планирањето, следењето и развојот на литературнојазичната норма. Со оглед на тоа што прашањата во врска со нормата имаат сериозен третман во лингвистиката, сметам дека тие не треба да бидат третираани само на научни собири посветени на оваа тема, туку треба да добијат посистематски третман во нашата наука за јазикот. Оваа наука веќе ги доби своите темели и контури во делото на Б. Корубин. Ќе приведеме само некои од насловите на темите што тој ги обработува: „Узусот и прескриптивната норма во светлината на т.н. јазично планирање и прогнозирање“, „Културата на јазикот како чин на свесна интервенција“, „Јазичната политика како фактор во развојната динамика на стандардниот јазик“, „Литературнојазичната норма и јазикот на јавната комуникација“, „Литературнојазичната норма и некои појави во денешната јазична комуникација кај нас“, „Литературните јазици денеска и грижата за нив“, „За стихијата и светста во развитокот на литературниот јазик“. Секоја од овие теми би можела да биде посебна тема за научен собир. Корубин овие прашања ги има поставено и на нив има понудено одговори во едни поинакви општествени околности. Денеска околностите, историскиот контекст во кој функционира и самиот македонски јазик, а и неговата норма се многу поразлични. Но, темелните прашања во врска со развојот и употребата на нормата остануваат исти. Она што нам ни треба, според мое мислење е посистематично занимавање со овие теми. Еве што Корубин приведува како пример за грижа за јазикот, во две различни земји, уште во далечната 1969 година: „Президиумот на Чехословачката академија на науките на една посебна седница, во 1966 година, ја разгледува современата состојба на јазичната култура во Чехословачка, на која се констатира дека има цела низа негативни појави во јазикот што не може да се отстранат без посебни мерки од принципиелен карактер. Се бара побогата теоретска и практична дејност на полето на јазичната култура, при што се истакнува дека прашањата на оваа култура треба да заземаат важно место во културната политика воопшто: се бара исто така да се подобри нивото на јазичната обука во самите школи, и тоа од сите степени, како и да се развие повеќе воншколската дејност на тоа поле.

При Унгарската академија на науките, пак, има одделна комисија за јазична култура, која, меѓу другото, објавува пред неколку години и конкурс за проучување на јазикот на денешната унгарска младина ...“ (Б. Корубин, 1969, стр. 11).

Што би можеле (уште) да направиме ние? Формирањето на посебно Одделение при Институтот за македонски јазик што би се занимавало со Заштита на литературниот јазик и би било врска меѓу државните институции, сите корисници на литературниот јазик и најтесните стручњаци можеби би било некакво решение. Апликативната дејност на ова Одделение можеби би можела и финансиски да го поткрепи опстојувањето на оваа Институција. Една од услугите што би ги понудило ова Одделение би можело да биде и перманентното образование - во смисла на освежување на знаењата и дебатни средби со лекторите во институциите што ги имаат.

Активностите за негувањето на нормата мора да бидат широки и насочени кон различни целни групи. Токму затоа, сметам дека тие треба да бидат координирани. Секако, теориските прашања и прашањата за јазичната политика, остануваат на сите нас што се занимаваме со науката за јазикот, особено со науката за македонскиот јазик.

Стандардниот јазик и проблемите во врска со него и неговата норма се сериозна област во науката за јазикот, што сметам дека треба да добијат многу посериозен и посистематски третман, особено во денешнава ситуација. Тоа и не е толку тешко, со оглед на тоа што има на што и на кого да се надоврземе.

ЛИТЕРАТУРА

Б. Корубин, Македонски историо социо лингвистички теми, *Майница македонска*, Скопје, 1994.

Б. Корубин, Јазикот наш денешен, *Наша книга*, Скопје, 1969.

Б. Корубин, Јазикот наш денешен, НИО „Студентски збор“, Скопје, 1980.

ЈАЗИЧЕН ПУРИЗАМ И ЈАЗИЧНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ВРЗ КОНКРЕТНИ ПРИМЕРИ ОД СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

1. Вовед

Идејата за овој труд произлезе од состојбата со нашата јазична реалност, поточно од констатацијата за сè позачестено и пообемно употребување на зборови со туѓо потекло, првенствено во средствата за јавно информирање. Оттука, нашиот реферат претставува скромна синхрониска анализа на состојбата на македонскиот јазик во однос на употребата на заемките. Степенот на зрелост на еден јазик често се огледува и во неговото стандардизирање и официјализирање. Во англискиот јазик, на пример, за стандардна се смета онаа варијанта која се користи од политичките лидери, спикерите на вести, во училиштата, граматиките. Таа варијанта е обично поблиска до пишаниот отколку до усниот јазик. Истата се смета и за престижна, варијанта кон која тежнеат сите останати говорители на тој јазик (Fromkin, 2007, Yule 1996). Македонскиот јазик е исто така стандардизиран, но таа јазична варијанта е пред сè опишана во граматиките и речниците и со тоа внесена во наставните програми на формалното образование, но не е секогаш доследно претставена во медиумите. Дискутабилно е и прашањето дали во Република Македонија литературниот јазик (стандардната варијанта) се смета за престижна (види Јованова-Грујовска, 2002).

Но, јазикот не е статичен феномен, туку има менлив карактер. Некои зборови полесно изумираат од употреба, додека нови се создаваат или прифаќаат од туѓи јазици. Позајмувањето зборови од други јазици е еден од начините за збогатување на лексиката во еден јазик. Во последните сто години, англискиот јазик, на пример, има прифатено зборови од речиси стотина јазици (Finegan, 1999).

2. Јазичен пуризам и јазична глобализација

Присуство на заемки од туѓо потекло во еден јазик природно произлегува од процесот на глобализација кој го опфаќа светот во денешно време.

Глобализацијата се дефинира како „општествен процес кој се карактеризира со постоење на глобални економски, политички, културни, лингвистички и еколошки поврзувања и текови, со кои стануваат ирелевантни многу од постоечките граници и ограничувања” (Steger 2003). Јазикот е основен медиум преку кој се развива способноста за комуникација помеѓу култури на сите горенаведени нивоа. Во овој процес на глобализација, некои јазици, а посебно англискиот, имаат сè поголемо општествено и економско значење и влијание и со тоа, помасовно навлегуваат во другите помаргинални култури и јазици.

На глобализацијата, се чини, дека се спротивставува феноменот на *пуризам* дефиниран од Thomas (1991: 12) на следниов начин: „Јазичен пуризам е настојување на една јазична заедница да го прочисти јазикот од несакани елементи, независно дали се од надворешни извори (туѓи зборови, заемки, интернационализми) или од внатрешни (лексеми врзани за одреден дијалект, социолект или функционален стил)”.

Постојат повеќе степени на пуристички настојувања, од ригидност, преку умереност, до индиферентност.

- Како пример на ригиден однос кон пуризмот се посочува Франција, во која е формиран Комитет за францускиот јазик со задача чување на францускиот од продорот на англизмите. За францускиот се смета дека има цврста јазична политика поддржана и од лингвистичките и од политичките слоеви.
- Како пример за другата крајност (речиси индиферентност) се посочува најчесто португалскиот јазик каде отсуствува отпорот кон заемките особено оние со англиско потекло.
- Некаде помеѓу овие две крајности се пак шведските лингвисти кои не се противат на заемките доколку тие се адаптираат во морфолошка и фонолошка смисла на шведскиот јазичен систем.

Овие две лингвистички и општествени тенденции ни послужуваат како теоретска рамка во која го сместивме нашето истражување. Целта ни беше да видиме колку македонскиот јазик е зафатен од бранот на јазичната глобализација и колку продорот на заемки, посебно англизмите, се навистина усвоени од нашата поширока јавност.

3. Ситуацијата во македонската јазична стварност

Во Македонија има показатели за двата јазични феномена кои погоре ги објаснивме (се чувствуваат и двете струења). Па така, од една страна, гледаме и слушаеме тенденции кон јазична глобализација преку зачестено присуство на зборови од туѓо потекло, особено од англискиот јазик, во средствата за масовно информирање и во разни сфери од општественото живеење, воопшто. Да наведеме неколку примери: На вести се зборува за

имплементација на Рамковиот договор, се прашуваме дали ја следиме *агенда* за влез во ЕУ, гледаме реклами за нови *бјути* третмани, постои емисија од забавен карактер насловена *Бексџеј*, компании осмислуваат активности насочени кон *џим-билдинг*, и слично. Од друга страна, сведоци сме и на обиди за пуристички настојувања кои најдобро се манифестираа во јавноста преку организација на трибини на тема „Македонскиот јазик во политичката комуникација“, „Македонскиот јазик во глобалниот свет“, кампањата на тема „Употреба на кирилицата“, донесување на Закон за употреба на македонскиот јазик (објавен во Службен весник на РМ бр. 5/98 од 30 јануари 1998 год., а дополнет во 2008 година, година на мајчините јазици, прогласена од УНЕСКО).

3. Нашето истражување

3.1 Цел на истражувањето

Досега кај нас неретко се пишуvalo за присутноста на заемките, посебно англицизмите, и пред сè во однос на нивната морфофонолошка адаптација во македонскиот јазик (на пр. Ѓуркова, 2009). Во нашето истражување се обидовме да отидеме чекор подалеку и да ја проанализираме присутноста на заемките, како од аспект на нивната општествена функција, така и од семантички аспект. Имено, цел на истражувањето беше да се види *дали*, македонскиот граѓанин се справува со прогресивната јазична глобализација, поточно *колку* и *како* испитаниците ги разбираат лексемите-заемки, употребени во нашата анкета. А, доколку не го знаат вистинското значење на заемката, сакавме да откриеме како се снаоѓаат при потребата и желбата да се разберат информациите кои секојдневно допираат до нас, какви значења испитаниците им даваат на непознатите заемки, претпоставуваме најчесто согласно контекстот во кој истите се употребени.

3.2 Испитаници

За таа цел направивме истражување, во кое беа опфатени две различни возрастни групи на испитаници, родени говорители на македонскиот јазик:

- а) 80 студенти на Универзитетот ФОН (од различни факултети). Средната возраст на испитаниците-студенти на ФОН беше 20 години.
- б) 36 граѓани-сениори, студенти на Универзитетот ‘Трето доба’. Средната возраст на испитаниците-студенти на ‘Трето доба’ беше 65 години.

Се одлучивме за овие возрастни групи водени од претпоставката дека ќе имаат различни познавања и различен однос кон заемките: поточно, помладата популација ќе има помалку проблеми со заемките, пред сè благодарение на

познавањето на англискиот јазик. Понатаму, во оваа возрасна група претпоставувавме дека областа која ја студираат ќе има позитивно влијание врз нивното разбирање на заемки од одредениот дискурс.

3.3 Тестови

Подготвивме шест различни типа на писмени тестови-прашалници кои ги поделивме меѓу испитаниците (секој испитаник пополнуваше по еден тест-прашалник).

Тест 1 и 2 претставуваа листи на зборови од туѓо потекло, 45 збора во едниот, а 42 во другиот тест (Прилог 1): Пример: *инџегрира*, *секундарно*, *лиценца*, *бенчмарк*. Од испитаниците се бараше да го дадат македонскиот преводен еквивалент на секој збор. Доколку не го знаат, требаше да се обидат да го објаснат зборот.

Во другите три теста беа употребени истите зборови од Тест 1 и 2, но овојпат зборовите беа ставени во контекст, во реченици, 31 реченица во првиот, 32 во вториот и 35 во третиот тест (Прилог 2). Во секоја реченица беше употребен по еден збор со туѓо потекло. Зборовите-заемки, кои беа предмет на тестирањето, беа подвлечени во секоја реченица и се бараше од испитаниците да го преведат или објаснат подвлечениот збор. На пример:

1. Армијата на САД реши да ги *инџегрира* имигрантите.
2. Проектот Скопје 2014 е од *секундарно* значење за Република Македонија.
3. За увоз и извоз на овој производ потребна е посебна *лиценца*.
4. Македонија го исполни поставениот *бенчмарк* и со тоа се придвижи кон членство во Унијата.

Последниот тест, Тест 6, беше осмислен како прашалник за односот на испитаниците кон употребата на зборови од туѓо потекло во македонскиот јазик, колку се употребуваат, кога и зошто мислат дека е оправдана употребата на истите и која професионална група кај нас најчесто ги употребува.

Што се однесува поконкретно до лексемите вклучени во тестовите, имаше вкупно 87 поединечни зборови и 98 реченици. Изборот се правеше од често употребувани лексеми во средствата за јавно информирање (интернет и печатени изданија на дневни весници, неделни и месечни списанија како и од електронски медиуми). Се одлучивме за овие извори, затоа што се сметаат за гласници и чувари на стандардизираната норма на еден јазик, а воедно и барометри за јазичните тенденции на еден народ.

При изборот на лексемите се водевме од следниве критериуми и настојувавме да вклучиме приближни ист број зборови од секоја различна група:

1. Дискурс на употреба:
 - а) општ интерес (на пр. *бренд, сџајлинг, имиџ*)
 - б) политичко-економски (на пр. *преседан, интeрпeлација, евалуација*)
2. Време на навлегување во јазикот:
 - а) одамна / од постар датум (на пр. *иницира, аџлицира, санира, дебатџа*)
 - б) неодамна / од понов датум (на пр. *евалуација, консензус, елекџоратџ*)
3. Можни причини за навлегување во јазикот:
 - а) нема збор во македонскиот јазик (на пр. *аксесоар, аџроксиматџивно, мобинџ*)
 - б) нема соодветен концепт / поим во македонскиот јазик (на пр. *сџајлинг, хендоуџ, мегаивентџ*)
 - в) престиж или помодарство, поточно постои преводен еквивалент, но истиот не се употребува (на пр. *редуцира, линк*)
 - г) прв вид на економичност во јазикот, т.е. кога заемката е пократна од македонскиот израз со исто значење (на пр. *ин, оуџ, џрендџ, дедлаџн*);
 - д) втор вид на економичност во јазикот, т.е. кога заемката има пошироко значење и со тоа има повеќе преводни еквиваленти (на пр. *инџегрира, аџелира, џенденџи*).

4. Анализа на резултатите

4.1 Општи заклучоци

Според *возрасџа* на испитаниците, се потврди нашата претпоставка дека младите, воопштено гледано, повеќе ги разбираат заемките вклучени во анкетата бидејќи, повеќе го познаваат англискиот јазик (кај повеќето сениори процентот на разбрани заемки беше помал од 50%). Но, интересно е тоа што во определени случаи англискиот се покажа како пречка. На пример, некои студенти го имаа преведено зборот *инфлуенџа* со *влијание* (поради звучната сличност со англискиот збор *influence* кој значи *влијание*). Други такви примери со директно влијание од англискиот јазик се *афирмира - џоџврдува, дедлаџн - мрџва линиџа*. Меѓу испитаниците сениори забележавме дека постои разлика во поените помеѓу испитаниците со средно и високо образование, при што втората група покажа поголемо разбирање на заемките. Оваа разлика беше очигледна како во тестовите-листи, така и во тестовите-контексти.

Според *џиџоџи на џесџоџи*, резултатите покажаа дека контекстот им помага и на обете возрасни групи, бидејќи резултатите на тестовите-контекст се подобри од оние на тестовите-листи. Меѓутоа, треба да се напомене дека во дадени примери, независно од возраста на испитаникот, понесен од контекстот тој нуди произволно толкување на заемката, а со тоа и погрешен одговор. На

пример, во реченицата „Роналдо се надева дека брзо ќе се *адајџира* во Реал Мадрид”, испитаникот го преведува *адајџира* како *ојорави*, погрешно значење, но сосема логично во дадениот контекст. Што се однеува до расположението на нашите испитаници во врска со употребата на зборови со туѓо потекло во македонскиот јазик, кое го протолкувавме преку прашањата во последниот тип на тест во прашалникот, одвоивме три вида одговори:

а) Студентите од Универзитетот „Трето доба” беа речиси едногласни во нивниот став за зачувување на чистотата во јазикот, искажувајќи револт кон употребата на заемки и објаснувајќи ги како непотребни („Нашiot јазик е доволно богат”) и некорисни („Обичниот човек денес не може ни вестите да ги разбере”). Сметаа дека нема околности во кои би требало да биде дозволена употребата на истите.

б) Кај студентите од Универзитетот ФОН имаше хетерогеност на одговорите, движејќи се од оние кои ги поддржуваат заемките и значително ги употребуваат под влијание на интернетот и на англискиот јазик, со мислење дека треба да се примат во современиот македонски јазик и тоа во изворна форма; преку оние испитанци кои не го оправдуваат употребувањето на зборови со туѓо потекло, но околностите денес тоа го наложуваат (особено користењето на интернет); до оние кои се спротивставуваат на користењето на заемките поради ризикот нивната честа употреба да доведе до заборавање на македонските зборови.

Како најчеста *причина за ујојџреба* се наведува непостоењето на соодветен превод, понатаму, остварување поефикасна комуникација, употребувајќи ги зависно од соговорникот, и за престиж. Во однос на прашањето *која професионална група* најчесто ги употребува, испитаниците наведуваат дека тоа се новинарите, ТВ водителите, политичарите, филолозите, студентската популација и интелектуалците воопшто. Јазикот е еден од главните симболи за општествен идентитет. Промената на начинот на кој зборуваме претпоставува навестување на промени во тоа кои сме ние и како сакаме околината да гледа на нас (Finegan, 1999). Од ова појдовно размислување, и врз основа на прашалникот, интересно е што во Република Македонија употребата на интернационализми се смета за престижна општествена јазична варијанта и го отсликува говорителот како припадник на интелектуално висока класа.

4.2 Резултати според тип на заемки

Во нашето истражување потемелно ги анализиравме резултатите добиени според *џиџојџ* на *заемкајџа* и истите поопширно ги обработуваме во монографијата на оваа тема (во подготовка). Во оваа пригода, ги издвојуваме следниве сознанија:

а) Заемките кои за навлезени во нашиот јазик од поодамна им се попознати на двете возрасни групи (пр. *аџиџица*).

б) Младите покажаа предност во однос на лексемите навлезени во популарната култура (пр. *бренд, сџајлинг, сурфање*).

в) Кај студентите се покажа разлика според типот на дискурс, со предност на студентите од правниот и од економскиот факултет во однос на заемките од тие области (на пр. *драфти*).

Понатаму, утврдивме дека таму каде што испитаниците имале потешкотии со разбирање на лексемите, истите се делат на три вида: 1) *Неразбрани* заемки - испитаниците (двете возрасни групи) немаа никаков одговор најчесто за оние заемки за кои немаме концепт и немаме преводен еквивалент во македонскиот јазик во вид на еден збор. На пример: *џреседан, инџерџелација, јаџи, хендоуџи*. 2) *Погрешно* разбрани лексеми (на пр. за *џрансџаренџина* се нудеше како превод *акџуелна*, за *комџеџиџивна* - *одговорна*, за *нуџриџионисџи* - *надри лекар*, за *аксесоари* - *џелени*) и 3) *Делумно* разбрани лексеми (на пр. поимот *инфлуенца* е разбран само како „покачена температура“, *имџи* само како „промена на изглед“, *инџерџелација* само како *барање* и слично. Оваа разноликост и не е неоснована, бидејќи потребно е да помине време додека изучувачот не ги усвои сите значења и семантички нијанси од еден нов збор со кој се сретнува (Fromkin et al., 2007).

Можни причини за некои од погрешните одговори се буквален превод од англиски или друг јазик што го знае испитаникот (на пр. *џидбек* е преведено како „позадински дотур храна“ од англиските зборови *food* (храна) and *back* (назад), заради звучна сличност со некој (одомаќинет) македонски збор (на пр. *секундарно* е преведено со *веднаш, моменџиално*, од секојдневниот збор *секунда*) или употреба на тој збор во нелингвистички контекст (на пр. *бум* е преведено како *реклама*, од „*Boom TV*“ што се прикажува во моментов како реклама за дигитална телевизија) и слично. За зборот *уџиџмаџивен*, би сакале да истакнеме дека сите испитаници го сфатиле во една од неговите преводни варијанти, поточно како *џрисилен, условен, наредбодавачки*, но не и во смисла во која им беше понуден во контекст, имено во реченицата „Ви го препорачувам часовникот како *уџиџмаџивен* избор за подарок за празникот св. Валентин“. (*врвен*)

Анализата на ниво на лексема, не наведе да ја потврдиме претпоставката од погоре, дека заемката се претпочита во употреба таму каде што за истата постојат повеќе преводни еквиваленти во македонскиот јазик (економичност 2). Затоа, сметаме дека за говорителите понекогаш е поедноставно да ја употребат заемката, отколку да размислат и точно утврдат кој македонски збор или фраза најсоодветно би одговарале наместо истата. Така, на пример заемката *иниџица* ја протолкуваа како еквивалентна на *џпредлага, дава идеја, џпредизвикува, решава, џоведува, наџиџува, џоџиџиџнува,*

бара, *провоцира*, за *инијегрира* беа предложени следниве значења: *поврзува, обединува, вклучува, вмейнува, спојува, дружење, вклопува, се здружува*. Очекувано, преовладува склоноста кон преводно решение избрано според принципот на честота. На пример. *инијегрира* – *вклучува* (определена група население) и *вмейнува* (коментари, сугестии за определен текст).

5. Заклучок

Ако ги земеме резултатите од нашата анкета како илустрација за јазичната состојба во Република Македонија, тие покажаа дека граѓаните се свесни за големата присутност на заемките во нашиот публицистички дискурс, но, покажува и дека голем број од тие заемки се или неразбирливи или погрешно разбрани. Степенот на разбирање зависи од *возрасиџа* (иако не пресудно), од *времеџо* кога се навлезени во јазикот, од *образовноџо ниво* и од *контекстоџи* во кој се употребени.

Ваквата фактичка состојба налага низа предизвици и отвора бројни прашања пред творците на јазичната политика во Република Македонија. Пред сѐ, треба да се определи најмудриот став кој ќе ја заземе линијата помеѓу целосната препуштеност на јазичната глобализација и определбата за догматски јазичен пуризам. Предлагаме да се определи соодветна мерка и одржува рамнотежа помеѓу двете струења, притоа да се почитува изворноста и самобитноста на јазикот, но истовремено да се дозволи негова отвореност заради заштита од цивилизациска изолација и интрајазична потреба од функционалното раслојување. Во однос на стилистичкото и функционалното раслојување на јазикот, се наметнува прашањето, дали два термини, еден од домашно и еден од туѓо потекло, треба да си конкурираат или во даден контекст едни во однос на други треба да се сметаат за посоодветни. Преку слични анкети и истражувања ќе може да се проверува дали нашиот јазик е збогатен или заборавен во циклусот на јазична глобализација и дали бараната рамнотежа се одржува.

Понатаму, во нашата анкета превладуваше желбата на испитаниците за воведување ред и ограничувања во употребата на интернационализмите што допрва ќе навлегуваат во нашиот јазик, но во исто време, покажа потреба од појасно приближување на веќе навлезените заемки до обичниот човек.

Организирањето на конгреси, научни собири, лекторати и слични активности за афирмирање на македонскиот јазик се секако неопходни чекори кон остварување на овие две задачи и цели. Но, истите би требало да бидат поддржувани и од подиректна кампања со која континуирано и преку конкретни примери би се подучувал и насочувал обичниот граѓанин кон негувањето на сопствениот јазик. Најмногу би требало да се искористат средствата за јавно информирање како претставници на стандардизираната

норма, во улога на регулатори на можните јазични девијации. Но, напоредно и поконкретно, би можело да се работи и на изнаоѓање начини на доближување на јазичната норма до сите генерации, на ним соодветен начин, преку рубрики во најчитаните списанија за определена возрасна група, изготвување прирачници за стручна терминологија на македонски јазик, бидејќи во тие дискурси посебно се чувствува напливот од заемки, осмислување емисии на тема јазик – со објаснување не само на зборовите со туѓо потекло навлезени од понов датум (доминантно под влијание на англискиот како јазик на глобална комуникација), туку и блокови во емисиите за јазик кои би биле посветени на потсетување на заборавената лексика – со предзнак на народна, дијалектна, архаична, или пак со блокови посветени на термини од грчко, латинско, турско потекло, заради доближување до младата генерација. Не би требало никако да се заобиколат и генерациите во формалното образование, каде може да се осмислат конструктивни работни задачи во рамките на основните и средните училишта кои од учениците би барале формирање корпус примери – зборови со кои се среќаваат во списанијата на кои тие се најмногу изложени и нивно навремено заменување со постоечки македонски термини или со создавање неологизми кои по својата природа би биле поблиски до изворниот македонски јазик, отколку таа заемка.

Примарна цел на секој сличен потфат би била подигање на свеста на сите говорители на македонскиот јазик од сите генерации, грижа за негово негување и зачувување. И што е најважно, тие кампањи и мерки треба да се преземат навреме, пред заемките да почнат неконтролирано и масовно да се употребуваат во македонскиот јазик и при тоа да ги исполнат условите за нивно вклучување во стандардниот македонскиот речник и јазик воопшто.

Прилог 1. (извадок)

Ве молам преведете го секој збор на македонски јазик. Доколку не го знаете македонскиот збор, обидете се да објасните што мислите дека значи тој збор. Доколку не го знаете значењето на зборот, оставете празно:

1. интегрира -
2. компатибилност -
4. секундарно -
5. иницира -
6. аплицира -
7. атакува -
8. преседан -
9. букира -
10. интерпелацијата -

Прилог 2. (извадок)

Ве молам објаснете го значењето на подвлечениот збор во секоја од следниве реченици:

1. Светска здравствена организација апелира за подобра заштита на непушачите.
2. Армијата на САД реши да ги интегрира имигрантите.
3. Ова прашање е повторно актуелно.
4. Најновата индиска серија направи голем бум во Република Македонија.
5. За да може да работи програмот потребна е компатибилност со претходните верзии.
6. Најголем ризик за еден хоспитализиран пациент е развивање секундарна инфекција.
7. ВМРО ДПМНЕ ќе иницира уставни промени во делот на зголемувањето на бројот на судиите во Судскиот совет.
8. Каков имиџ има Македонија во светот?
9. На секој семинар задолжително е организаторите да поделат хендоутс.
10. Во денешно време се повеќе се бара апликативно знаење.

Прилог 3.

Ве молам одговорете што поопширно и поискрено на следниве прашања:

1. Што мислите за употребата на странски зборови во македонскиот јазик и колку Вие ги употребувате?

2. Кога и зошто мислите дека треба да се употребуваат:

- дали кога зборуваме (каде, со кого, за што) ?
- дали кога пишуваме (каде, со кого, за што)?
- дали кога немаме македонски збор за тој поим?
- дали кога странскиот збор е пократок од македонскиот?
- дали кога мислите дека полесно ќе Ве разбере тој со кого зборувате?
- друго

3. Која професионална група најмногу ги употребува кај нас во Македонија?

Користена литература:

- Finegan, E.** 1999. *Language: Its Structure and Use*. Harcourt and Brace Company
- Fromkin, V et al. (eds.).** 2007. *An Introduction to Language*. Thomson, Wadsworth.
- Ѓуркова, А.** 2009. „Англицизмите во македонскиот јазик”. *Лингвистичен збор* 4-6: 14-23.
- Јованова-Грујовска, Е.** *Валоризација на колоквијализмиите во македонската јазична средина*. Јазикот наш денешен кн. 7. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје.
- Steger, M.** 2009. *Globalization: A Very Short Introduction*. OUP.
- Thomas, G.** 1991. *Linguistic purism*. New York: Longman.
- Yule, G.** 1996. *The Study of Language*. CUP. 2nd ed.

Забелешка:

Изразуваме голема благодарност до учесниците во ова истражување, студентите на Универзитетот ФОН и студентите на Универзитетот „Трето доба”.

Билјана МАЛЕНКО

ЈАЗИЧНАТА КОМПЕТЕНЦИЈА КАЈ ДЕЦАТА ОД РАНА ВОЗРАСТ

Комуникологијата е релативно млада научна дисциплина, од средината на минатиот век, има свој предмет на прочување и таа се етаблира како интердисциплинарна наука. Познато е дека нејзин предмет на проучување е комуникацијата. Томиќ за да го определи значењето на овој термин, тргнува од неговите етимолошките одредби, па на крај да се согласи со мислењето на Казнев дека комуникација по својата суштина претставува *премин од индивидуалношо кон колективност* (Caznev, J., в. Tomić, Z., 2003, с. 27).

Комуникацијата е поим кој се обиделе да го дефинираат многу научници. Според двајца американски научници постојат 126 дефиниции (в. Tomić, Z., 2003, с. 31). Сепак, комуниколошките истражувања за свој центар го имаат јазикот, но тие ја опфаќаат и човековата комуникативна практика во нејзината психолошка, социолошка, културолошка, антрополошка, односно, филозофска димензија на значењето (Tomić, Z., 2003, с.12).

Јазикот, пак, е предмет на проучување на науката за јазик, односно лингвистиката. Иако постојат повеќе дефиниции, јазикот, всушност, *прејисциува сисџем од знаци шџо се уџоџребуваат како средсџво за оџџџење меџу луѓето. ... Како средсџво со кое се осџварува комуникација и со кое се џренесуваат џнформации, сисџемот на јазикот е хиерархиски џодреден и има своја сџрукџура* (Група автори, Македонски јазик..., 1997, с.15).

Лингвистиката како одделна научна дисциплина се оформува со појавата на книгата *Оџџџа линџвистџка* на Фердинанд де Сосир, во почетокот на 20 век.

Денес, имајќи го заедничкиот предмет на проучување, а тоа е јазикот, се развиле многу научни дисциплини или области, како што се психолингвистиката, невролингвистиката, етнолингвистиката итн.

Со првите студии за развојот на детето, забележан е и неговиот говорен развој. Како прва таква студија, а поврзана со говорниот развој кај детето, се смета студијата на Тидеман (Tideman, 1788). Денес, по многубројните истражувања, овој интерес за проучување на говорот кај децата упатува на создавање на одделна научна дисциплина наречена **рано учење и подучување на јазикот**. За оваа идеја се залага Анте Бежен. Тој вели: *Во раното учење и подучување на јазикот лингвистиката, психологијата, педагогијата и методиката функционираат заедно, иако се различни науки, и тоа не како целиот структури, туку во изборот на оние свои сознанија кои се врзани за тоа подрачје ... тоа не е некое внапредисциплинарно подрачје на лингвистиката, психологијата, педагогијата или методиката, туку интердисциплинарно подрачје, вметено на конкретна и практично посвојечка животнојава, а тоа е рано учење и подучување на јазикот* (Konferencijski zbornik..., Bezan, 2008, с. 13-14).

Рано учење и подучување на јазикот

Интересот за детскиот говор, кој науката го бележи веќе два века, довела и до тезата на Бежан. Оваа теза, за нова интердисциплинарна наука, е се уште во зародиш, на својот почеток.

Сепак, основно е што укажува на потребата од изучување на јазикот кај децата во раната возраст, особено денес кога е потребно солидно познавање на првиот (мајчиниот) јазик, на еден странски јазик, но и општолингвистички познавања. Овие знаења, пак, на децата ќе им овозможат да ги изразат своите потреби.

Ако се навратиме на комуникологијата, пак, како наука за комуникацијата, ќе забележиме дека таа има за цел да ги изрази и да ги задоволи потребите на човекот, а за нивно остварување или неостварување е потребна комуникација со друг човек (Tomić, 2003).

Овие потреби А. Маслов, во својата холистичко-динамичка теорија, која во центар на своите истражувања го поставува проблемот на човечката мотивација, ги дели на основни, нижи, и специјални, виши потреби.

Под основни потреби тој ги подразбира физиолошките потреби, а откако ќе се задоволат овие потреби, тој ги изделува: потребата за сигурност, потребата за љубов, наклонетост и припаѓање, потребата за почитување и потребата за самоостварување. Во групата на виши потреби, Маслов ги изделува потребата за знаење и разбирање на светот, како и потребата за убавина (кај Томиќ, 2003, с.35-36).

Ова е само една од многуте класификации кои комуникологијата ги воспоставува за да ја објасни потребата на човекот за комуникација.

Што се однесува до развојот на говорот кај децата, бидејќи јазикот е средство за комуникација, е се уште недоволно истражен, иако постојат бројни студии. Современата технологија, со помош на своите нови аудио и видео технолошки откритија, денес може многу да помогне при истражувањето на јазикот во неговите основни пројави, пишаната и усната.

Досегашните научни истражувања, имајќи го предвид, пред сè, придонесот на Пијаже, можат да ни укажат на когнитивниот развој на децата, па секако и на развојот на јазикот. Според Пијаже, *уштите во првите години на живојот се јавува пресимболичка сензомоторна интелегенција*, ... односно, *дејето почнува да го усвојува јазикот ојкако интелектуално го обработило и го организирано својот во првите сензомоторни појави за посоењето на објектите и за причинските, просторните и временските односи* (Развој...1997, с. 9-10). Ова го потврдиле и новите психолингвистички истражувања на раниот говор, а како отворени прашања, кои треба науката да ги одговори, се сметаат мотивацијата за усвојувањето на јазикот и природата на процесот на усвојувањето (Развој...1997, с. 10).

Покрај многубројните цели што ги има образовниот систем, можеби е најзначајна целта да се оспособат децата за правилна употреба на сопствениот јазик. Јазичната компетенција понатаму ќе им помогне во совладувањето и на другите наставни предмети, но и во текот на целиот живот.

Имајќи предвид дека детето го учи прво јазикот на мајката, односно мајчиниот јазик, тоа, кога ќе се најде во училиште, се среќава и со други форми на сопствениот јазик. Оеднаш станува свесно за разновидноста на јазикот, а едновременно е во ситуација да научи да пишува и да чита на неговата стандардна форма. Всушност, се оспособува со нови вештини.

Иако прашањето за терминологијата е секогаш отворено, Чомски направил остра динстинкција меѓу знаењето на правилата на еден јазик што ги поседува еден говорител/зборуваач, и го нарекува *јазична компетенција*, и вистинската употреба на тој јазик во конкретни ситуации, и го нарекува *говорна активност* (Kristl, D., 1987). Овие термини денес се најзастапени, но нивното значење постојано се надолуна или проширува. До вакви промени доведуваат и сознанијата за учењето на друг странски јазик.

Токму совладувањето на правилата на стандардниот јазик укажува на многу проблеми, односно, постојано се јавува незадоволство

од степенот на познавањето на стандарнојазичната норма на сопствениот јазик.

Тргувајќи од психолингвистичките и од психолошките истражувања на учењето и усвојувањето на друг јазик, се прават напори да се искористат добиените сознанија за разбирање на процесот кој се однесува на првиот, т.е. мајчиниот јазик (Konferencijski zbornik..., 2008, в. Erdeljac, V., Willer-Gold, с.354). Овој однос е оправден со тоа што стандардната форма на мајчиниот јазик *per definitonem* е втор јазик за своите говорители (Konferencijski zbornik ..., 2008, в. Erdeljac, V., Willer-Gold, с.354).

Прашањето како да се учи и подучува јазикот, имајќи ги предвид новите научни сознанија, може да имплицира и нов приод во наставно-образовниот процес.

Системите на образование, пак, во сите земји се поделени на периоди според психичкиот развој на човекот, односно имаат четири основни степени на институционално образование: предучилишно воспитување, основно училиште, средно образование и високо образование (Konferencijski zbornik... 2008, Bezan, с.16). Оттука и поставувањето на границите на раното учење и подучување. Бежан истакнува дека постојат две гледишта, првото, од психолошко рамниште, кое трае до границата на конкретниот и формален степен на когнитивен развој (околу 11 година на животот) и второто, според педагошкиот критериум, до крајот на задолжителното образование (Konferencijski zbornik...2008, Bezan, с.20).

Што се однесува до совладувањето на јазикот кај децата, забележано е дека одредени елементи имаат критичен период на совладување. Овој критичен период е од особено значење. Така, се мисли дека до 4-та година од животот детето го совладува артикулацискиот систем на мајчиниот јазик (*Govor u predskolskoj ustanovi*, 1998, с.18). На 4-годишна возраст веќе е во состојба да користи и прости реченици, односно на возраст меѓу 4 и 5 години детето го има совладано поголемиот дел од основните структури на својот мачин јазик (*Govor u predskolskoj ustanovi*, 1998, с.22).

И Ленеберг (в. Razvoj..., Leneberg, E., 1997, с.31-38), кога го објаснува критичниот период за усвојување на јазикот, истакнува дека постои критичен период за учење на примарниот јазик, односно во периодот меѓу 11 до 14 година *јазикот е јасно латерализиран, а внатрешната организација иреверзибилно поставена за цел живот*; со што укажува дека јазикот не може да се учи со леснотија во секој период од животот.

Имајќи го предвид периодот на усвојување и осознавање на јазикот, можеме да заклучиме дека детето во најголем дел го прави тоа несвесно, без системно образование.

При усвојувањето на друг јазик, според новите лингвистички и психолошки сознанија, терминот лингвистичка компетенција (или јазично знаење) се дели на два вида знаење: имплицитно јазично знаење и експлицитно јазично знаење. Експлицитното јазично знаење доведува до односот со метајазичното знаење (Konferencijski zbornik... 2008, Ellis, R., 2005, (в. Erdeljac, V., Willer-Gold, J.).

Имплицитното учење, во најопшта смисла на тој збор, е усвоено знаење на првиот (мајчиниот) јазик со кој располага детето од предучилишна возраст пред какво било организирано и системно образование (Konferencijski zbornik... 2008, Ellis, R., 2005; Hulstijn, 2005 (в. Erdeljac, V., Willer-Gold, J., с.356)). Ова знаење се карактеризира со несвесност, односно, според Хулстин, доследниот и течен исказ произведен со несвесна употреба на имплицитното знаење, упатува на цврста структура, но (според Елис), отпорен на психички или невролошки повреди, кои стојат во основата на целокупното јазично знаење на секој говорител. *Несвесно и брзо процесирање на тоа знаење утичува на претпоставка дека имплицитното знаење е дејонирано во форма подготвена за автоматско процесирање* (Erdeljac, V., Willer-Gold, J., 2008, с. 356).

Експлицитното учење, односно неговото процесирање, бара внесување на свесен напор и внимание, т.е. концентрирано учење (Erdeljac, V., Willer-Gold, J., 2008, с.357).

Метајазичното учење предвидува објективна вербализација на освестените и научените јазични правила со кои учениците се запознаваат во наставата по јазик (Erdeljac, V., Willer-Gold, J., 2008, с.357). Ова метајазично учење му овозможува на ученикот подобро да го користи експлицитното знаење. (Ellis, R., 2005, в. Erdeljac, V., Willer-Gold, J., 2008, с.357).

Според авторите Ердџац и Вилер-Голд (Erdeljac, V., Willer-Gold, J., 2008, с.364), овој лингвистички модел за усвојување на јазикот и неговата организација може да послужи како теориска рамка во која се истражува со кое знаење на (хрватскиот) јазик и со кои когнитивни способности децата доаѓаат во основното училиште, односно да се осознае преминот кај децата од имплицитно кон експлицитно и метајазично учење. Тој момент треба да ги определи методолошките пристапи и наставната програма.

Според Хулстин (Hulstijn, 2007b, в. Erdeljac, V., Willer-Gold, J., 2008, с.364) за да се употребува јазикот флуентно/точно, треба да потекнува од

несвесното знаење, всушност, знаење кое не е достапно на говорната свест. Согласнојќи се со мислењето на Хулстин, авторите Ердџац и Вилер-Голд не сакаат да го проблематизираат нормативно-граматичкиот пристап, туку да укажат на целта на неговата употреба; соодветната примена на двата пристапа, функционално-комуникацискиот и нормативно-граматичкиот, според нив, треба да доведе до имплицитно и експлицитно знаење на стандардниот јазик.

Во нашиот образовен систем, во почетниот степен на образование, во нижите одделенија на основното училиште, се применува креативна настава по предметот македонски јазик, која во својата основа го има имплицитното знаење: се користат техники за читање и пишување (на пр. прозорец, скетелен приказ, петоред, три клуча и една брава, дневник со двоен запис, вртелешка, литературни кругови, коцка итн.) (Петковска, Бл., 2008), кои едновременно обезбедуваат и функционално-комуникациски пристап.

Сепак, иако овие нови сознанија придонесуваат за нов пристап во подучувањето на стандардната форма на мајчиниот јазик, треба да се има предвид дека денес, покрај тој јазичен систем, децата во училиштето изучуваат и друг јазичен систем, англискиот јазик.

За илустрација ќе наведеме податоци од прегледот на релативно малиот број писмени работи (29) на ученици од 4 одделение (од новиот деветгодишен систем на основно образование), на тема *Моејто најдобро друѓарче*. Целта на прегледот е употребата на писмата - кирилицата и латиницата. Можевме да забележиме дека 20 писмени работи се напишани исклучиво на македонски јазик, на кирилица. Во 8 писмени работи се среќаваат:

- зборови од англискиот јазик - имиња на песни, филмови, името на апаратот за играње и скратеници, напишани на латиница: PSP (3), Call of duty (1), Godmarks – I stand Alone / GODMASK I STEND ALONE (3), Sony play station / Sony/ Play Station 2 (4), O Midhty Brus (1), BAKUGAN (1), Avatar (2), Hip-Hop (1);

- зборови од англискиот јазик напишани со кирилично писмо: сноуборд, ролерки, нон-стоп, хип-хоп музика, легу коцки, Бионикл работи, Џекачен; Ало, лоад гем фоки, фоки; Еф, ем (назив на песна)

- синтагми во кои паралелно се употребаат двете писма има во два примера: Lego коцки (1), Rok музика(1);

- во два примера буквата р е напишана на латиница (кугсеви по англиски јазик, еднаш се возев со точак со него дуг возев педалата ми се откачи).

Во една писмена работа е запишана песна на Тоше Проевски, на српски јазик и со латинично писмо - *Još uvek sanjam da smo zajedno*

(коректноста во пишувањето се гледа што ученикот сам си го поправил помошниот глагол *sme* во *smo*).

Иако бројот на примерите е релативно мал, доволно е индикативен да укаже дека во третина од нив имаме употреба на туѓо писмо (латиница) при пишувањето на зборови од друг јазик, а се појавува и мешање на писмата. При застапеноста на овие јазични пројави треба да се има предвид дека се работи за деца од деветгодишна возраст.

Јазичното оспособување на децата, како темел за нивна реализација, е една од примарните цели на нашиот образовен систем. Но, сите овие нови сознанија треба да се проверат и да се утврдат во практиката, а едновременно и да се следат лингвистичките промени што неминовно ќе се појават. Потребни се постојани истражувања кои ќе ги следат ефектите од ваквиот тип настава - изучување на стандарната форма на мајчиниот јазик, особено во услови кога од прво одделение се изучува и англискиот јазик.

Подготвеноста на детето со коректна лингвистичка, но и со комуникативна компетенција (термини на Erdeljac, V., Willer-Gold, J., 2008), ќе му овозможи усвојувања на нови сознанија од сите области опфатени со образовниот систем, а потоа, секако, и задоволување на потребите што ќе се појават по завршувањето на формалното образование, односно во реалниот живот.

ЛИТЕРАТУРА

1. Tomić, Z., *Komunikologija*, Ćigoja, Beograd, 2003;
2. Grupa avtorī, *Razvoj govora kod deteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
3. *Govor u predškolskj ustanovi*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1998.
4. Konferencijski zbornik, Drugi međunarodni specijalizirani znanstveni skup *Rano usenje hrvatskoga jezika 2*, Zagreb, 2008.
5. Петковска, Бл., *Методика на креативната настава по предметот македонски јазик во нижите одделенија на основното училиште*, Магор, Скопје, 2008.
6. Бојковска, С., Пандев, Д., Минова-Ѓуркова, Л., *Македонски јазик за средно образование*, Просветно дело, Скопје 1997.
7. Kristel, D., *Kembricka enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd, 1987.

Марија ЛЕОНИЌ

СТАНДАРДНОЈАЗИЧНАТА НОРМА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ТРАНСКРИПЦИЈАТА НА ТУРСКИТЕ ЛИЧНИ ИМИЊА

1. Правописот на македонскиот литературен јазик и транскрипцијата

Според стандарднојазичната норма на македонскиот јазик странските лични имиња во македонскиот јазик се предаваат со кирилица. Тие се транскрибираат, односно при нивното предавање со кирилица се поаѓа од нивниот изговор, а не од нивната форма. Според Правописот на македонскиот литературен јазик: „Туѓите имиња се пишуваат со наше писмо, по правило, онака како што се изговараат. При тоа, нивните гласовни особености се приспособуваат колку што е можно кон гласовниот систем на нашиот јазик, т.е. гласовите што ги нема во нашиот јазик се предаваат со наши слични гласови...“¹

Во „Правопис на македонскиот литературен јазик“ авторите посветиле големо внимание на транскрипцијата на странските имиња, меѓу кои и на турските имиња во македонскиот јазик². Се разбира, ние како професори по

¹ Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Скаловска - Угринова Рада. (1998). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело – Скопје, 72

² Првиот правописен прирачник го подготвиле Блаже Конески и Крум Тошев под наслов „Македонски правопис со правописен речник“, а се објави во издание на Државното книгоиздателство на Македонија, во Скопје во 1950 год. Во 1969 год. излезе од печат, во издание на „Просветно дело“ во Скопје, „Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник“ подготвен од страна на Крум Тошев, Божо Видоески, Тодор Димитровски, Кирил Конески и Радмила Угринова-Скаловска. Правописните правила од 1950 год. наваму доживуваа измени и дополнувања зависно од сознанијата до коишто се доаѓаше во јазичната практика. Во 1998 год. се издаде последното издание на „Правопис на македонскиот литературен јазик“ со изменет и дополнет текст од страна на Божо Видоески, Тодор Димитровски, Кирил Конески и Радмила Угринова - Скаловска, а во издание на „Просветно дело“ во Скопје. Види и спореди: Видоески Божо, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Тошев Крум, Скаловска Угринова Рада. (1986). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело – Скопје и Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Скаловска

турски јазик и како преведувачи од турски на македонски јазик во практика ги применуваме овие правила и согледуваме колку се тие подобни за пренесување на турските гласови во македонскиот јазик, но исто така осознаваме дека тие правила можат да се прошират и да се конкретизираат со што би се постигнало поцелисходна транскрипција на турските лични имиња.

Најтешката и најодговорна задача ја имаа првите составувачи на „Правописот на македонскиот литературен јазик“, а ние како корисници чувствуваме должност да ги изложиме своите сознанија од преведувачката практика што можат да се исползуваат при следното проширено издание на Правописот. Всушност, и самите автори во предговорот на Правописот од 1970 година истакнуваат: „Принципите врз кои се засновува нашиот правопис и правописните правила се покажаа мошне солидни и ја издржаа пробата на времето. Меѓутоа, некои прашања во тој прирачник, со оглед на недоволната јазична практика, не можеа да бидат разработени.“³ Се надеваме дека овој труд како резултат на долгогодишната преведувачката практика ќе биде скроман придонес за подетално обработување, доуточнување и дополнување на транскрипцијата на турските лични имиња во македонскиот јазик. Јазикот е жива материја што постојано се развива преку промените, а Правописот од една страна треба да ги насочува, а од друга страна да ги следи промените во јазикот.⁴

2. Транскрипцијата на турските лични имиња во македонскиот јазик

Преводот и адекватното пренесување на турските лични имиња во македонскиот јазик е поврзано со фонолошката структура на двата јазика и со азбуката. Преводната еквиваленција од една страна е олеснета бидејќи македонскиот и турскиот правопис се базираат на фонетски принцип, а е отежната затоа што турскиот јазик содржи три вокали и еден консонант што ги нема во македонскиот јазик. Турскиот јазик содржи осум вокали (a, e, i, ı, u, ü, o, ö) и дваесет и еден консонант (b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z), додека македонскиот јазик има пет вокали (a, e, и, y, o) и дваесет и шест консонанти (б, в, г, д, ё, ж, з, s, ј, к, л, љ, м, н, њ, п, р, с, т, ќ, ф, х, ц, ч, џ, ш).

Угринова Рада. (1998). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело – Скопје. Во овие книги правописот во однос на транскрипцијата на турските имиња не доживеа промени.
³ Видоески Божо, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Тошев Крум, Скаловска Угринова Рада. (1986). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело – Скопје

⁴ Колку се важни навремените промени можеби покажува Правописот на турскиот јазик кој од 1965 год. наваму во просек на секои пет години доживеа коригирани и проширени изданија како резултат на будното следење на јазичните промени, јазичните дискусии на непосредните корисници и критиките на специјалистите.

При пренесувањето на турските лични имиња во македонскиот јазик проблеми се јавуваат кога во нив се јавуваат вокалите **ı, ö, ü** и консонантот **ğ** (спирантен консонант што во турскиот јазик се нарекува „меко г“). Во вакви ситуации, вокалите и консонантите што немаат соодветна преводна еквиваленција во македонскиот јазик, се заменуваат со преводна еквиваленција што е најблиска и најслична до оригиналниот турски глас. Проблеми се јавуваат посебно при пренесувањето на фреквентните турски лични имиња од арапско и од персиско потекло. Токму поради овие причини, за да се добие подобра претстава, транскрипцијата на секој турски глас е претставена со бројни примери.

А а : А а - Турскиот вокал **А а**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со вокалот **А а**. Пр. *ж. и.* Aknur / Акнур, *ж. и.* Alanur / Аланур, *ж. и.* Albina / Албина, *ж. и.* Alnar / Алнар, *ж. и.* Argucan / Арзуџан, *м. и.* Ahmet / Ахмет, *м. и.* Akay / Акај, *м. и.* Aktay / Актај, *м. и.* Ali / Али, *м. и.* Alper / Алпер и др.

Во личните имиња од странско потекло може да се види вокалот **Â â** кој означува долг вокал. Должината на овој вокал не се предава, односно во македонскиот јазик се прави транскрипција со вокалот **А а**. Пр. *м. и.* Âdem / Адем, *м. и.* Âlim / Алим и др.

Во личните имиња од арапско и персиско потекло по консонантите **g, k, l** може да следи вокалот **â** што укажува дека тие консонанти се меки, а тоа во македонскиот ќе се прикаже со **ѓ, ќ, љ**. Пр. *ж. и.* Yedigâr / Јадиџар, *ж. и.* Kâmile / Камиле, *м. и.* Lâmi / Љами и др.

Во личните имиња согледаваме дека се јавува удвоениот вокал **aa** што во македонскиот јазик предлагаме да се предава со вокалот **а**. Пр. *м. и.* Kaan / Кан, *м. и.* Maşaallah / Машалах и др.

В в : Б б - Турскиот консонант **В в**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Б б**. Пр. *ж. и.* Bahar / Бахар, *ж. и.* Belgin / Белгин, *ж. и.* Berna / Берна, *ж. и.* Bilge / Билге, *ж. и.* Buket / Букет; *м. и.* Başar / Башар, *м. и.* Baugam / Бајрам, *м. и.* Bekir / Бекир, *м. и.* Boran / Боран, *м. и.* Bulut / Булут и др.

Во личните имиња од странско потекло, пред сè арапско и персиско, забележавме дека се јавува удвоениот консонант **bb** што во македонскиот јазик предлагаме да се предава со консонантот **б**. Пр. *ж. и.* Muhibbe / Мухибе, *м. и.* Abbas / Абас и др.

С с : Ц ц - Турскиот консонант **С с**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Ц ц**. Пр. *ж. и.* Can / Џан, *ж. и.* Cansel / Џансел, *ж. и.* Cemile / Џемиле, *ж. и.* Seylan / Џејлан, *ж. и.* Cilve / Џилве; *м. и.* Candaş / Џандаш, *м. и.* Caner / Џанер, *м. и.* Cansu / Џансу, *м. и.* Celil / Џелил, *м. и.* Coşkun / Џошкун и др.

Удвоениот консонант **сс** во личните имиња пред сè од арапско и од персиско потекло, во македонскиот јазик предлагаме да се предава со консонантот **ц**. Пр. *ж. и. Mübessel / Мубецел, м. и. Nassas / Хаџац и др.*

Ç ç : Ч ч - Турскиот консонант **Ç ç**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Ч ч**. Пр. *ж. и. Çiçek / Чичек, ж. и. Çilek / Чилек, ж. и. Çiler / Чилер, ж. и. Çise / Чисе, ж. и. Alsevinç / Алсевинч; м. и. Çakman / Чакман, м. и. Çaylan / Чајлан, м. и. Çelik / Челик, м. и. Çetin / Четин, м. и. Çevik / Чевик и др.*

D d : Д д - Турскиот консонант **D d**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Д д**. Пр. *ж. и. Dalga / Далга, ж. и. Defne / Дефне, ж. и. Deniz / Дениз, ж. и. Derin / Дерин, ж. и. Duygu / Дујгу; м. и. Deha / Деа, м. и. Demir / Демир, м. и. Dora / Дора, м. и. Durcan / Дурџан, м. и. Duysal / Дујсал и др.*

Удвоениот консонант **dd**, во македонскиот јазик предлагаме да се предава со консонантот **д**. Пр. *ж. и. Haddas / Хадас; м. и. Rafeddin / Рафедин и др.*

E e : Е е - Турскиот консонант **E e**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Е е**. Пр. *ж. и. Ece / Еџе, ж. и. Eda / Еда, ж. и. Elif / Елиф, ж. и. Emel / Емел, ж. и. Esma / Есма, м. и. Ekim / Еким, м. и. Emre / Емре, м. и. Enis / Енис, м. и. Ergen / Ерџан, м. и. Ersoy / Ерсој и др.*

Во лични имиња од странско потекло, пред сè арапско и персиско, согледаваме дека се јавува удвоениот вокал **ее** што во македонскиот јазик предлагаме да се предава со вокалот **е**. Пр. *м. и. Bilgeer / Билгер и др.*

F f : Ф ф - Турскиот консонант **F f**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Ф ф**. Пр. *ж. и. Fatma / Фатма, ж. и. Feride / Фериде, ж. и. Figen / Фиген, ж. и. Filiz / Филиз, ж. и. Firuze / Фирузе, м. и. Fatih / Фатих, м. и. Ferit / Ферит, м. и. Fersoy / Ферсој, м. и. Fikri / Фикри, м. и. Fuat / Фуат и др.*

Удвоениот консонант **ff**, во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **ф**. Пр. *ж. и. İffet / Ифет, м. и. Saffet / Сафет и др.*

G g : Г г - Турскиот консонант **G g**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Г г**. Пр. *ж. и. Gaye / Гаје, ж. и. Gelincik / Гелинџик, ж. и. Gizem / Гизем, ж. и. Gonca / Гонџа, ж. и. Gül / Ѓул, м. и. Galip / Галип, м. и. Gani / Гани, м. и. Gencel / Генџел, м. и. Girdap / Гирдап, м. и. Gizay / Гизај и др.*

Кога меките вокали **ö, ü** ќе се најдат по консонантот **G g**, неговиот изговор се омекнува и во македонскиот јазик предлагаме да се предаде со **ѓ**. Пр. *ж. и. Görkem / Ѓоркем, ж. и. Aygönül / Ајѓонуљ, ж. и. Gül / Ѓуљ, ж. и. Begüm / Беѓум и др.*

ğ : г - Турскиот консонант **ğ** што може да биде на средина или на крајот на зборот, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со **г**

или се испушта. Пр. *ж. и. Ağçiçek* / Агчичек, Ачичек, *ж. и. Ağbegim* / Агбегим, Абегим, *ж. и. Ağramuk* / Агпамук, Апамук, *м. и. Ağna* / Агна, Ана, *м. и. Batuğhan* / Батугхан, Батухан, *м. и. Çağ* / Чаг, Ча и др.

Преведувачката практика при транскрипцијата на турските лични имиња покажа дека давањето двојна алтернатива како кај вокалот **І і**, не се покажа најцелисходна. Се разбира, ние што најмногу ја применувавме оваа транскрипција во практика може да укажеме на проблемите со кои се соочуваме, но и на можните решенија.

При транскрипцијата, доколку се испушти согласката **ğ**, се остава простор два вокала да дојдат еден до друг. Пр. *ж. и. Fesleğen* / Феслеен, *ж. и. Çiğil* / Чиил, *ж. и. Yağan* / Јаан, *м. и. Çağa* / Чаа, *м. и. Değer* / Деер, *м. и. Ağar* / Аар. Во вакви случаи едниот вокал се исфрла и се добиваат формите Феслен, Чил, Јан, Ча, Дер и Ар што претставуваат прилично оддалечување од оригиналните лични имиња.

Тука сме должни да потсетиме дека честопати консонантот **ğ** има и дистинктивна функција и неговото испуштање би довело две различни имиња да се транскрибираат исто. Пр. *ж. и. Ferda* / Ферда, *ж. и. Ferdağ* / Ферда, *ж. и. Selda* / Селда, *ж. и. Seldağ* / Селда.

Затоа сметаме дека редовното транскрибирање на консонантот **ğ** со консонантот **г** во македонскиот јазик го надминува овој проблем. Пр. *ж. и. Феслеген*, *ж. и. Чигил*, *ж. и. ж. и. Јаган*, *м. и. Чага*, *м. и. Дегер*, *м. и. Агар*, *ж. и. Фердаг*, *ж. и. Селдаг*.

Во сложените лични имиња, кога консонантите **ğ** и **g** ќе дојдат еден до друг, при транскрипцијата предлагаме да се прикажат со еден консонант **г** бидејќи и двата консонанта во македонскиот се предаваат со **г**. Пр. *ж. и. Ağgelin* / Агелин, *ж. и. Ağgümüş* / Агумуш, *ж. и. Ağgün* / Агун и др.

Н н : Х х - Турскиот консонант **Н н**, според Правописот, во македонскиот јазик се транскрибира со консонантот **Х х**. Пр. *ж. и. Halise* / Халисе, *ж. и. Natice* / Хатице, *ж. и. Nayat* / Хајат, *ж. и. Nayriye* / Хајрије, *ж. и. Noşcan* / Хошџан; *м. и. Halil* / Халил, *м. и. Halim* / Халим, *м. и. Hasret* / Хасрет, *м. и. Naşim* / Хашим, *м. и. Hikmet* / Хикмет и др.

Удвоениот консонант **hh**, предлагаме во македонскиот да се предава со консонантот **х**. Пр. *ж. и. Müzehher* / Музехер, *м. и. Abdulkahhar* / Абдулкахар и др.

І і : А а / `** Турскиот вокал **І і**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со вокалот **А а** или со знакот за темниот вокал **`. Пр. *ж. и. Igi* / `лг`, Алга, *ж. и. Itır* / `т`р, Атар, *ж. и. Kısmet* / К`смет, Касмет, *ж. и. Nazlı* / Назл`, Назла, *ж. и. Pırlıltı* / П`р`лт`, Паралта, *м. и. Ilgaz* / `лгаз, Алгаз, *м. и. Ilcan* / `л`џан, Алаџан, *м. и. Irmak* / `рмак, Армак, *м. и. Işıksan* / `ш`кџан, Ашакџан, *м. и. Işıltı* / `ш`лт`, Ашалта и др.

При транскрипцијата секогаш се одбира истиот или најблискиот глас, а во овој случај тоа е темниот вокал. Воопшто не е прифатливо самогласката **І і** во македонската транскрипција да се предаде со вокалот **а**, бидејќи најблизок вокал на **І і** според своите артикулациски карактеристики е вокалот **и** (двата вокала се рамни и тесни). Пр. *ж. и. Pgi / `лг`, Илги, ж. и. Itir / `т`р, Итир, ж. и. Kısmet / К`смет, Кисмет, ж. и. Nazlı / Назл`, Назли, ж. и. Pırlıltı / П`р`лт`, Пирилти, м. и. Pıgaz / `лгаз, Илгаз, м. и. İlcan / `л`џан, Илиџан, м. и. İrmak / `рмак, Ирмак, м. и. Işıksan / `ш`кџан, Ишикџан, м. и. Işıltı / `ш`лт`, Ишилти и др.*

Единствен проблем што се јавува при транскрипцијата е знакот за темниот вокал кој доколку е често присутен во рамките на еден збор, не изгледа најестетски, а доколку се наоѓа на крајот на името пред наводници нема да се забележи. Пр. „`лг““, „Назл““, „П`р`лт““ и сл. За да се надмине овој проблем, наводниците можат да се испуштат, а насловите на книги или списанија кои содржат лични имиња можат да се прикажат со италиќ.

Давањето алтернатива остава простор за дублети во транскрипцијата на личните имиња, а тоа во преведувачката дејност создава вистинско шаренило што не остава убав впечаток посебно кога се работи за важни личности во минатото или денес. Само може да се замисли каква збрка е направена при преводот на бројни дела од различни преведувачи кои при преводот на автобиографиите вокалот **І і** исто како и консонантот **ğ** го транскрибирале на еден од можните два начина според личниот став. Токму поради овие причини општо е познато дека при составувањето на правописните правила, колку што е можно треба се одбегнуваат алтернативните решенија и да се создаде едно правило за една појава.

İ i : И и - Турскиот вокал **İ i**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со вокалот **И и**. Пр. *ж. и. İmge / Имге, ж. и. İnci / Инџи, ж. и. İpek / Ипек, ж. и. İris / Ирис, ж. и. İzlem / Излем, м. и. İbrahim / Ибрахим, м. и. İlker / Илкер, м. и. İlksoy / Илксој, м. и. İnanç / Инанч, м. и. İsa / Иса и др.*

J j : Ж ж - Турскиот консонант **J j**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Ж ж**. Пр. *ж. и. Jale / Жале, ж. и. Jalenur / Жаленур, ж. и. Jaleriz / Жалериз, ж. и. Jarin / Жарин, ж. и. Jülide / Жулиде, м. и. Jan / Жан, м. и. Janbek / Жанбек, м. и. Jankat / Жанкат, м. и. Jengar / Женгар, м. и. Jerfi / Жерфи и др.*

K k : К к - Турскиот консонант **K k**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **К к**. Пр. *ж. и. Kader / Кадер, ж. и. Kamelya / Камелја, ж. и. Karanfil / Каранфил, ж. и. Konca / Конџа, ж. и. Kutlu / Кутлу, м. и. Karcan / Карџан, м. и. Kenan / Кенан, м. и. Kerim / Керим, м. и. Kutay / Кутај, м. и. Kutlu / Кутлу и др.*

Во личните имиња од арапско и персиско потекло по консонантите **k** може да се види вокалот **â** што укажува на тоа дека тој е мек, а тоа според

Правописот во македонскиот јазик ќе се прикаже со **ќ**. Пр. *ж. и. Kâmgran / Ќамран, ж. и. Kâmuran / Ќамуран* и др.

Кога меките вокали **ö, ü** ќе се најдат во непосреден допир со консонантот **К к**, неговиот изговор се омекнува и во македонскиот јазик предлагаме да се прикаже со **ќ**. Пр. *ж. и. Akköz / Аќоз, м. и. Köknar / Ќоќнар, м. и. Közer / Ќозер, ж. и. Kübra / Ќубра, м. и. Küntay / Ќунтај, м. и. Küren / Ќурен* и др.

Во личните имиња од странско потекло, пред сè арапско и персиско, согледаваме дека се јавува удвоениот консонант **kk** што во македонскиот јазик предлагаме да се предава со консонантот **к**. Пр. *ж. и. Akkar / Акар, м. и. Müzekkir / Музекир* и др. Проблем се јавува само кај незначителен мал број на слични имиња, пр. *м. и. Akkan / Акан* и *м. и. Akan / Акан* кои ќе се транскрибираат на ист начин, но во оригиналот тие се две различни имиња со различно значење. Само во вакви случаи, за да се разликуваат овие две лични имиња, едното лично име предлагаме да се прикаже со двоен консонант.

Л I : Л л - Турскиот консонант **L I**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Л л**. Пр. *ж. и. Lale / Лале, ж. и. Lamia / Ламиа, ж. и. Lara / Лара, ж. и. Latife / Латифе, ж. и. Leylagül / Лејлаѓул; м. и. Lami / Лами, м. и. Latif / Латиф, м. и. Levent / Левент, м. и. Levni / Левни, м. и. Lefif / Лефиф* и др.

Во личните имиња од арапско и персиско потекло по консонантите **I** може да се види вокалот **â** што покажува дека тој е мек, а тоа според Правописот во македонскиот ќе се прикаже како **љ**. Пр. *ж. и. Lâl / Љаљ, м. и. Lâmi / Љами* и др.

Кога меките вокали **ö, ü** ќе се најдат во допир со консонантот **L I**, неговиот изговор се омекнува и во македонскиот јазик предлагаме да се предаде со **љ**. Пр. *ж. и. Lütfiye / Љутфије, ж. и. Lübabe / Љубабе, м. и. Lütfullah / Љутфулах, м. и. Lütfi / Љутфи* и др.

Во личните имиња забележавме дека се јавува удвоен консонант **ll**, што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **л**. Пр. *ж. и. Mualla / Муала, м. и. Abdullah / Абдулах* и др.

М m : М м - Турскиот консонант **M m**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **М м**. Пр. *ж. и. Manolya / Манолја, ж. и. Meltem / Мелтем, ж. и. Meral / Мерал, ж. и. Munise / Мунисе, ж. и. Mutlucan / Мутлудан, м. и. Mahmut / Махмут, м. и. Mehmet / Мехмет, м. и. Mert / Мерт, м. и. Mesut / Месут, м. и. Murat / Мурат* и др.

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло согледаваме дека се јавува удвоениот консонант **mm** што во македонскиот јазик предлагаме да се предава со консонантот **м**. Пр. *м. и. Muammer / Муамер; м. и. Himmet / Химет* и др.

N n : Н н - Турскиот консонант **N n**, според Правописот, во македонскиот јазик се транскрибира со консонантот **Н н**. Пр. *ж. и. Narin / Нарин, ж. и. Nazan / Назан, ж. и. Nermin / Нермин, ж. и. Neşe / Неше, ж. и. Nuray / Нурај, ж. и. Nursen / Нурсен, м. и. Nadir / Надир, м. и. Nur / Нур, м. и. Necir / Нецип, м. и. Nesir / Несир, м. и. Nurel / Нурел и др.*

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **mm** што во македонскиот јазик предлагаме да се предава со консонантот **м**. Пр. *ж. и. Cennet / Џенет; ж. и. Tennur / Тенур и др.*

O o : О о - Турскиот вокал **O o**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со вокалот **О о**. Пр. *ж. и. Ocan / Оџан, ж. и. Olgu / Олгу, ж. и. Onur / Онур, ж. и. Oya / Оја, ж. и. Oyaz / Ојаз, м. и. Okan / Окан, м. и. Olgunay / Олгунај, м. и. Ongun / Онгун, м. и. Onur / Онур, м. и. Orhan / Орхан и др.*

Ö ö : О о - Турскиот вокал **Ö ö**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со вокалите **О о**. Пр. *ж. и. Özde / Озде, ж. и. Özge / Озге, ж. и. Özlem / Озлем, ж. и. Öznur / Ознур, ж. и. Özsevi / Озсеви; м. и. Ödül / Одуљ, м. и. Önder / Ондер, м. и. Öymen / Ојмен, м. и. Özcan / Озџан, м. и. Özgün / Озѓун и др.*

Кога мекиот турски вокал **ö** ќе се најде во допир со консонантите **g, k, I**, изговорот на овие консонанти се омекнува, а во македонскиот јазик предлагаме да се предадат со **ѓ, ќ, љ**. Пр. *ж. и. Başgöze / Башѓозе, ж. и. Gönen / Ѓонен, ж. и. Nurgök / Нурѓок, ж. и. Gökaı / Ѓокај, ж. и. Gökben / Ѓокбен, ж. и. Gökçiçek / Ѓоќчичек, ж. и. Gölge / Ѓољге, ж. и. Aygönül / Ајѓонуљ и др.*

P p : П п - Турскиот консонант **P p**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **П п**. Пр. *ж. и. Pamuk / Памук, ж. и. Paratya / Папатја, ж. и. Pembe / Пембе, ж. и. Petek / Петек, ж. и. Piraye / Пираје, м. и. Pars / Парс, м. и. Pekcan / Пекџан, м. и. Pertev / Пертев, м. и. Polat / Полат, м. и. Pougaz / Појраз и др.*

R r : Р р - Турскиот консонант **R r**, според Правописот, во македонскиот јазик се транскрибира со консонантот **Р р**. Пр. *ж. и. Rabia / Рабиа, ж. и. Rahşan / Рахшан, ж. и. Rana / Рана, ж. и. Rengin / Ренгин, ж. и. Ruhan / Рухан, м. и. Ramis / Рамис, м. и. Rasim / Расим, м. и. Raşit / Рашит, м. и. Reser / Реџеп, м. и. Remzi / Ремзи и др.*

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **rr** што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **р**. Пр. *ж. и. Berrak / Берак, м. и. Muharrem / Мухарем и др.*

S s : С с - Турскиот консонант **S s**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **С с**. Пр. *ж. и. Safiye / Сафије, ж. и. Seçgül / Сечѓуљ, ж. и. Selcan / Селџан, ж. и. Selin / Селин, ж. и. Sevda / Севда, м. и. Sencan / Сенџан, м. и. Serhan / Серхан, м. и. Sezgin / Сезгин, м. и. Sinan / Синан, м. и. Sonay / Сонај и др.*

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **ss** што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **с**. Пр. *жс. и. Müesser / Мусер, жс. и. Tebessüm / Тебесум* и др.

Ş ş : Ш ш - Турскиот консонант **Ş ş**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Ш ш**. Пр. *жс. и. Şadan / Шадан, жс. и. Şehrazat / Шехразат, жс. и. Şencan / Шенџан, жс. и. Şirinaş / Ширинај, жс. и. Şükriye / Шукрије, м. и. Şaban / Шабан, м. и. Şafak / Шафак, м. и. Şener / Шенер, м. и. Şenol / Шенол, м. и. Şevki / Шевки* и др.

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **şş** што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **ш**. Пр. *жс. и. Mübeşşer / Мубешер, м. и. Beşşar / Бешар* и др.

T t : Т т - Турскиот консонант **T t**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **Т т**. Пр. *жс. и. Tayla / Тајла, жс. и. Tamay / Тамај, жс. и. Tansu / Тансу, жс. и. Tomur / Томур, жс. и. Tutku / Тутку, м. и. Talat / Талат, м. и. Tekcan / Текџан, м. и. Tamer / Тамер, м. и. Tancan / Танџан, м. и. Taylan / Тајлан* и др.

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **tt**, што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **т**. Пр. *жс. и. Muattar / Муатар, м. и. Hayrettin / Хајретин* и др.

U u : У у - Турскиот вокал **U u**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со вокалите **У у**. Пр. *жс. и. Ufuk / Уфук, жс. и. Ulvi / Улви, жс. и. Umur / Умур, жс. и. Umur / Умур, жс. и. Umut / Умут, жс. и. Umutlu / Умутлу, жс. и. Ugu / Угу, м. и. Ufucan / Уфукџан, м. и. Ulu / Улу, м. и. Ulusoy / Улусој, м. и. Uguner / Ујгунер, м. и. Uztay / Узтај* и др.

Во личните имиња од арапско и персиско потекло по консонантите **g, k, l** може да следи вокалот **û**, што укажува дека тие консонанти се меки, а тоа според Правописот во македонскиот ќе се прикаже со **ġ, ģ, љ**. Пр. *м. и. Sükûti / Сукути, м. и. Halûk / Хаљук* и др.

Ü ü : У у - Турскиот вокал **Ü ü**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со вокалот **У у**. Пр. *жс. и. Üçgöl / Учѓул, жс. и. Ümit / Умит, жс. и. Ünay / Унај, жс. и. Ünsev / Унсев, жс. и. Ürün / Урун, м. и. Ülkü / Уљќу, м. и. Ümit / Умит, м. и. Üncan / Унџан, м. и. Ünlüsoy / Унљусој, м. и. Ünsever / Унсевер* и др.

Кога мекиот турски вокал **ü** ќе се најде во допир со консонантите **g, k, l**, изговорот на овие консонанти се омекнува, а во македонскиот јазик предлагаме да се предадат со **ġ, ģ, љ**. Пр. *жс. и. Alagün / Алаѓун, жс. и. Aygür / Ајѓур, жс. и. Bestegül / Бестеѓул, жс. и. Öykü / Ојќу, жс. и. Ülkü / Уљќу, жс. и. Akün / Акун, жс. и. Yazgölü / Јазѓул, жс. и. Gülgün / Ѓулѓун, жс. и. Gülüş / Ѓулјуш* и др.

V v : В в - Турскиот консонант **V v**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **В в**. Пр. *жс. и. Vahide / Вахиде*,

ж. и. Verim / Верим, ж. и. Vildan / Вилдан, ж. и. Vurgun / Вургун, ж. и. Vuslat / Вуслат; м. и. Vahit / Вахит, м. и. Varol / Варол, м. и. Vatan / Ватан, м. и. Veli / Вели, м. и. Volkan / Волкан и др.

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **vv** што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **в**. Пр. *ж. и. Münevver / Муневвер; ж. и. Şevval / Шевал* и др. Проблем се јавува само кај незначително мал број слични имиња, пр. *ж. и. Havva / Хава и ж. и. Nava / Хава*, кои ќе се транскрибираат на ист начин, но во оригиналот тие се две различни имиња со различно значење. Само во вакви случаи, кога двете лични имиња ќе дојдат едно до друго, за да се разликуваат, едното лично име предлагаме да се прикаже со двоен консонант.

Y y : J j - Турскиот консонант **Y y**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **J j**. Пр. *ж. и. Yagcan / Јарџан, ж. и. Yasemin / Јасемин, ж. и. Yaşam / Јашам, ж. и. Yelcan / Јелџан, ж. и. Yelis / Јелис, м. и. Yakup / Јакуп, м. и. Yaşam / Јашам, м. и. Yergin / Јергин, м. и. Yetkin / Јеткин, м. и. Yunus / Јунус* и др.

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **yy** што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **j**. Пр. *ж. и. Müzeyyen / Музејен, ж. и. Süreyya / Суреја* и др.

Z z : Z z - Турскиот консонант **Z z**, според Правописот, во македонскиот јазик се предава со консонантот **З з**. Пр. *ж. и. Zaga / Зара, ж. и. Zarife / Зарифе, ж. и. Zekiye / Зекије, ж. и. Zeren / Зерен, ж. и. Zübeyde / Зубејде, м. и. Zafer / Зафер, м. и. Zeki / Зеки, м. и. Zeren / Зерен, м. и. Zirve / Зирве, м. и. Ziya / Зија* и др.

Во личните имиња од арапско и од персиско потекло се јавува удвоениот консонант **zz** што во македонскиот предлагаме да се предава со консонантот **з**. Пр. *ж. и. Muazzez / Муазез; м. и. Gazzali / Газали* и др.

3. Заклучок

Од гореизложеното може да се заклучи дека е неопходно да се доуточнат и дополнат правописните правилата за транскрипција на турските лични имиња во македонскиот јазик. Нашите заложби се:

- да се прецизира еден начин на транскрибирање на вокалот **I i**;
- спирантната согласка **ğ** редовно да се транскрибира и да не се испушта;
- консонантите **k, g, l** во непосреден допир со вокалите (**â, û, ö, ü**) да се предадат како **ќ, ѓ, љ**;

- двојниот вокал и двојниот консонант да се транскрибираат со еден вокал или консонант, но само во примери кога имаат дистинктивна функција да се прикажат;

- во енциклопедиите, во научните и стручните книги и воопшто во дела во кои се презентира турската култура и историја пожелно би било покрај транскрипцијата да се примени и оригиналот, за на тој начин разновидната транскрипција да не влијае на квалитетот на овие дела;

- да се состави Речник на турски лични имиња со адаптација и транскрипција што ќе биде критериум при пишување и преведување на многу дела во кои се применуваат турски лични имиња.

Трудов ги обработува проблемите што се јавуваат при транскрипција на турските лични имиња и изложува можни решенија. Најдобри решенија се изнаоѓаат во комисији составени од стручни лица по македонски и по турски јазик. Се надеваме дека при подготвувањето на следниот Правопис, во делот за транскрипција на турски имиња ќе бидат вклучени и специјалисти по турски јазик и ќе бидат земени предвид гореизложените забелешки и предлози.

КРАТЕНКИ

<i>ж. и.</i>	женско име
<i>м. и.</i>	машко име

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Aydın, Münire. (2002). *Çocuk İsimleri Ansiklopedisi*. Seda Yayınları - İstanbul
2. Aysan, Advije. Tuncay, Selma. (1997). *Kadın – Erkek Adları Sözlüğü*. Doruk Yayınları – Ankara
3. Okay, Gökdal. (1996). *Adlar Sözlüğü*. Saypa Yayınları – Ankara
4. Okumuş, Fatih. (2004). *Çocuk İsimleri Ansiklopedisi*. Timaş Yayınları – İstanbul
5. Yılmaz, Gül. (2004). *Çocuk İsimleri Sözlüğü*. Epsilon - İstanbul
6. Yılmaz, Gül. (2004). *Çocuk İsimleri Sözlüğü*. Epsilon - İstanbul
7. Видоески Божо, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Тошев Крум, Скаловска Угринова Рада. (1970). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело – Скопје
8. Видоески Божидар, Димитровски Тодор, Конески Кирил, Скаловска - Угринова Рада. (1998). *Правопис на македонскиот литературен јазик*. Просветно дело – Скопје.

Лилјана ПАНДЕВА

УПОТРЕБАТА НА ГОЛЕМАТА БУКВА ВО РЕКЛАМИ И ВО ОГЛАСИ

Едно од основните правописни правила без сомнение е употребата на големата буква, и обратно на нејзиниот опонент – малата буква. За оваа, втората, ќе речеме дека е излишно да се поставува под знак прашалник нејзината употреба.

Сè што не треба да се пишува со голема буква, се пишува со мала. И обратно, сè што не треба да се пишува со мала буква, се пишува со голема.

Освен на почеток на реченицата, употребата на големата буква во однос на малата е навистина редуцирана. Мал е бројот на примери, односно на зборови коишто се пишуваат со голема буква и тој е речиси еднаков на сите јазици во светот. Се разбира, не станува збор за целосно унифицирање на употребата на големата буква. Секој јазик и во тој поглед си има свои специфичности, со коишто всушност и станува посебен во однос на другите јазици. И овој труд би бил беспредметен кога би го пишувале во некое друго време. На пример, она на Кирил и Методиј, на Климент и Наум, на Партениј Зографски, на Браќата Миладиновци... Иако станува збор за пишувачи во матни историски времиња на уште поматни (не)разграничени простори, употребата на големата буква во текстовите создавани пред ова наше време (условно да го заокружине на две децении – на последната од минатиот век и на првата од новиот век) е јасна, без дилеми и со прецизна точност употребувана, без оглед на тоа што овие имиња и безброј други по нив немале стандардизирана граматика. За среќа на сите денешни пишувачи на македонски јазик проблемот на употреба на големата буква не би требало воопшто да постои. Правописот од 1999 година опсежно се задржува на правилата за употреба на големата буква. Каде настанува и зошто воопшто настанува проблемот за употреба на големата буква? Дали треба да го бараме во застареноста на примерите дадени во Правописот или пак во брзината на восприемањето на нови зборови во македонскиот јазик преземени од туѓи јазици, најчесто од англискиот? Ниту првото ниту второто прашање не држат многу вода. Колку и да се застарени кои било јазични примери, тие треба да ја

претставуваат подлогата, односно аналогитата според којашто новите зборови полесно би се приспособувале на нормите на македонскиот литературен јазик. Во трката со времето и со недоволното познавање на сопствениот, односно на мајчиниот јазик, новите зборови коишто особено со себе ги носи технологијата, да не речеме компјутеризацијата, едноставно не се ни преведуваат (притоа преведувачите се жалат на сиромашниот лексички фонд на македонскиот јазик), а ако случајно некој собере доволно храброст да ги преведе таквите зборови, преводот не само што е повеќе од буквален во смисла на значењето на зборот туку и преведуваниот збор со себе си ги носи обележјата на правописот на јазикот од којшто се преведува. Што ќе се случи ако јазикот на компјутерите во основа би бил германскиот а не англискиот? Имено, мака мачиме со пишувањето на имињата на месеците со голема буква, правилно пресликано од англискиот јазик, па што би било ако тоа се случува со германскиот, во којшто сите именки се пишуваат со голема буква. За добрите познавачи на македонскиот јазик ова предизвикува негодување и непознавање на својот јазик. Не е ли тоа на некој начин и губење на сопствениот национален идентитет?

Оваа тема на прв поглед изгледаше како мошне едноставна и не така обемна. А потоа таа почна да бара селекција, бидејќи од само неколкудневено барање на неточна употреба, или најблаго кажано на злоупотреба на големата буква во македонскиот јазик, се отвори еден неисцрпен истражувачки корпус. Оттука, огласите и рекламите победија во натпреварот каде големата буква најчесто неправилно се употребува. Беше доволен само еден број на неделниот огласник „24 часа“, само едно возење по главните улици и крстосници во главниот град на државата и патемно фрлање на погледот врз билбордите коишто со своите живописни слики едноставни влечат на читање, за да се фокусираме на употребата на големата буква во реклами и во огласи.

Во 14. издание на Правописот на македонскиот литературен јазик подготвен од Б. Видоески, Т. Димитровски, К. Конески и Р. Угринова-Скаловска, а под редакција на Тодор Димитровски (Просветно дело, Скопје, 1999 година) третата глава е насловена како „Употреба на големата буква“. Во референците од број 81 до 104 дадени се основните принципи за употребата на големата буква. Оние што ги восприемаме уште од првиот училиштен ден. Како што веќе рековме, јазикот е жива материја и како таква таа се менува, па можеби оттука и проблемите со кои се соочуваме во секојдневната писмена комуникација, затоа што се чини примерите што се дадени во гореспоменатиот правопис не соодветствуваат на голем број примери од секојдневното општење. Така, на пример, останува дилемата дали денот на терористичките напади врз Соединетите Американски Држави – 11 септември 2002 година, којшто не само Американците туку и сиот свет го употребува како ден со идентитет, треба да се пишува аналогно на 1 Мај, значи со големо С – 11

Септември или пак да остане со мало *с*. Ова дилема е толку очигледна, особено во дневниот печат, што за да нема забуни, особено за почетниците во учењето на македонскиот јазик, најдобро е периодот од првата половина на кој и да е септември од 2002 година па наваму да се избегнува описно. За жал, со тоа проблемот нема да се реши.

Освен месеците редовна е и употребата на голема буква кај деновите. Пример, Princess Casino од Гевгелија во дневникот „Вест“ (17.02.2010 г.) нуди интересна и возбудлива кариера на интервју за вработување кое ќе се одржи во Среда 24, Четврток 25 и Петок 26 февруари 2010 година. Можеби во овој пример и не треба да сме многу строги, затоа што неговиот составувач барем месецот го напишал со мала буква.

Една од најчестите грешки во употребата на големата буква е именувањето според звање на почеток на ред. На пример, наместо *професор д-р* речиси без исклучок се пишува со голема почетна буква. И кога од составувачите на текстот, односно на најавата за предавање на гостинот професор од странство, се побара образложение зошто со голема буква кога правописот во тој поглед е јасен и дециден, одговорот е дека правописот не е консултиран затоа што немало потреба. Се поголем е бројот на книгите од стручна литература кои со својот импресум, пак ќе кажеме, без исклучок титулите на рецензентите ги пишуваат со голема буква. Притоа, не ретко лекторите или авторите се правдаат дека во тој случај употребата на голема буква е оправдана од причина што станува збор на нов ред. Ист е случајот и со употребата на големата буква при набројување во нови редови. Во тој контекст, во речиси сите огласи за работни места завршеното образование што се бара е напишано со голема буква, како и работното место. Пример, *фирма од Скопје има потреба од Сметководител со завршен Економски Факултет* („Дневник“ од 22.02.2010 г.)

Хаосот настанува кога се во прашање најави за гостувања на странски предавачи на универзитети, на симпозиуми, на семинари. Особено впечатлив на повеќе крстосници во главниот град на најголемите по димензии билборди во текот на април 2010 година беше најавата за *Менаџирање и Нетворкинг* на предавач од странство. Тука веќе се соочуваме уште со еден проблем – преводот. Освен што менаџирањето не е соодветно преведено на македонски јазик за којшто си имаме убав збор и освен што зборот е напишан со голема буква се чини дека запрепастува преписот во оригинал на *Нетворкинг* – и латиница и голема буква. Што е во согласност со англискиот правопис, но не и со македонскиот.

Ваквите најави најчесто одат со уште две големи и недопусливи грешки при употребата на големата буква. Тоа се местата на коишто ќе се одржат предавањата како и датите, односно месеците. На пример Скопскиот саем редовно се пишува како *Скопски Саем* со две големи букви, како и

Универзалната сала. Не постои концерт одржан од почетокот на годинава во Универзалната сала а во неговата најава и зборот *сала* да не е напишан со голема буква. „Грешката” *сала* да е со мала буква не постои. Една помалку?!

Што се однесува до датите, месеците секогаш се напишани со големи букви. Значи април е секогаш *Април*, мај е секогаш *Мај* итн. Но, исто така забележлива е и употребата во вакви огласи на сите големи букви во еден, односно во сите зборови. На тој начин составувачот ем ја решил дилемата што треба да оди со мала буква што со голема, ем ја акцентирал важноста на одржувањето на тој настан. Од овој тип огласи најмногу вниманието ни го задржа огласот за распишување стипендија за наредната учебна година на приватното училиште НОВА. Огласот излегуваше во текот на март и април во сите печатени медиуми, при што зборот училиште или гимназија во синтагмата Приватното училиште, односно Приватната гимназија секогаш одеше со голема буква. Се поставува прашањето дали една образовна институција акредитирана од Министерството за образование на Република Македонија смее да си дозволи таков пропуст во привлекувањето на млади кадри за нивно понатамошно образование, квалификувано како најпрестижно во државата. Или пак уште едно друго, уште пострашно, дали таму освен англискиот учесниците воопшто и колку го учат македонскиот јазик. Прашање, кое во ниедна друга земја не се ни дозволува да биде смислено, а камоли поставено.

Кога сме кај примери коишто ја привлекуваат помладата популација, онаа која е на возраст кога најмногу се учи јазикот, и кога наученото, или ненаученото, станува рутина, загрижувачки се рекламите за видео игрите, коишто, патем кажано, воопшто не се преведуваат на македонски, така што ние најверојатно сме една од ретките држави во Европа чиишто деца прво го пропишуваат англискиот, а потоа мајчиниот јазик, затоа што овие толку популарни детски видео игри во сите европски земји се или преведени или синхронизирани на матичниот јазик на државата. Но, да се навратиме сепак на она што веќе е преведено на македонски и што треба да привлече што поголем број деца. На пример, Јава игрите на флаер велат: Ти си високо позициониран Предатор. Многу малку од останатите Предатори... Предатор е општа именка и значи крволочен звер, грабливец. Во двете реченици и во еднинска и во множинска форма е напишана со голема почетна буква. И ако во сите нивоа што играчот ги постигнува во борба со другите предатори овој клучен збор е напишан со голема буква, дали за овие деца ќе се најде наставник по македонски јазик кој ќе успее да ги научи дека општите именки во македонскиот јазик се пишуваат со мала почетна буква.

Повторно, нема да се навраќаме на непостојниот превод на клучниот збор во оваа игра.

Текстови со релаксирачка содржина за повозрасните изобилуваат со неправилна употреба на големата буква. На пример, во каталогот на „Орифлеим“ понепреведените Foot care, Body care, Hand care, Hair Care следуваат, секако со голема буква, Крем за обновување, Маска за кожата за стапала, Лосион за тело, Шампон за коса и други. Ако сакате третман во ПроМедика Медикал Центар, освен големите букви на паното на влезот во центарот ќе ве дочекаат и големи букви на сите третмани што ги нудат за разубавување или пак за олеснување на животот, како што се: Епилација, Депилација, Лифтинг, Отстранување на капилари и вени... („Теа Модерна“ од 17.02.2010 г.). Ако сакате да го разубавите својот автомобил „Шпиц“ од 16.03.2010 г. нуди Авто Навлаки и Гумени Патосници. Во оглсникот „24 часа“ сите делови за автобомили што се нудат на старо и на ново, со мали исклучоци, се со големи букви. Овие огласи не подлежат на лектура од Редакцијата, затоа што ги преземаат такви какви што огласувачите ги поднесуваат за издавање. Тоа само укажува на фактот дека проблемот на оваа тема е многу поголем отколку што изгледа. И да можеме да „замижеме“ пред овие огласи, тоа секако не можеме пред огласите во јавните гласила коишто излегуваат од државни органи и институции. На пример, едно Соопштение на Катастарот изгледа вака: Се повикуваат сите граѓани кои имаат проблеми од областа на Катастарот, а се однесуваат на териториите на Општините Гази Баба, Илинден, Арачиново... во одделението за Урбанизам („Утрински весник“ од 19.02. 2010 г.). Во две именки погрешна употреба на големата буква. Истото се однесува на еден *Повик за кандидирање на кандидати за Прејседатели на Општинските комитети на Унијата на млади сили на ВМРО-ДПМНЕ* („Вест“ од 17.02.2010 г. За какви млади сили станува збор? Очигледно, дел од нив поим нема кога и каде се пишува голема буква.

Лилјана МИТКОВСКА

ЗА УПОТРЕБАТА НА СОСТАВИТЕ ОД ТИПОТ „МИТ УНИВЕРЗИТЕТ“

1. Вовед

Составите од типот *йоейой Радован Павловски, хойелой „Мејройол“, Универзийейой „Св. Кирил и Мејодиј“*, во зависност од теорискиот пристап, се сметаат или за релација на атрибуција (Минова-Ѓуркова (1994:205)) или за апозиција (Huddleston (1984:262)). Без разлика на тоа како ќе ги викаме, ги дефинираме како состави од две компоненти, А и Б, кои се однесуваат на ист ентитет, но секој од нив го определува до различно ниво. „Заеднички тие формираат поразвиена концептуализација на ентитетот.“¹ (Taylor (2002:235)). Овде ќе го користиме терминот „рестриктивна апозиција“². Во примерите што ги разгледуваме двете компоненти се именки, првата е општа именка што означува класа, а втората конкретен претставник на таа класа. Секоја од двете компоненти може да се употреби самостојно за означување на конкретниот референт, но употребата на името без определбата сугерира дека е општо познато за каков десигнат се работи.

2. Збороредот во составите со рестриктивна апозиција

Во македонскиот јазик, традиционално, најобично е општата именка во ваквите состави да стои пред сопствената именка, како што е обично за атрибутските модификации. Таа се пишува со мала буква, а, се разбира, сопствената со голема: *улица Илинденска, кеј Димитџар Влахов* (Правописот на македонскиот литературен јазик (1988: 38)). Меѓутоа, често општата именка станува дел од името (или се чувствува како дел од името – иако не е сосема јасно под кои услови се случува тоа), па тогаш важи правилото како за сите

¹ They combine to form a more elaborate conception of the entity. (Taylor (2002:235))

² *Integrated appositives* (Huddleston & Pullum (2002: 447))

комплексни имиња првиот збор да се пишува со голема буква, а останатите само ако се работи за име: *Академско културно-уметничко друштво „Кочо Рацин“*, *Фудбалски клуб „Вардар“*. Поради двојната можност која не се дефинира поконкретно, во правописот на ваквите состави се јавуваат поголеми варијации што индицира нестабилност на правилото и дава можности за субјективно толкување. На пр. паралелно се јавува: (1) голема буква на општиот назив и наводници (*Хошел “Континенитал”*), (2) мала буква и наводници (*хошелои “Континенитал”*), (3) голема буква без наводници (*Хошел Континенитал*) и (4) мала буква без наводници (*хошел Континенитал*).³

Најчесто во составите со рестриктивна апозиција првата компонента добива член ако синтагмата е маркирана по определеност (немаркирана е само кога се употребува самостојно како назив). Ретки се случаите кога целиот состав добива статус на сложена сопствена именка, како во називите на државите, на пр. Република Македонија/ Кина итн. па тогаш составот не добива определен член (*Прејстивници на Република Македонија ја посејува Република Кина*).

Она на што сакаме да обрнеме внимание овде е сè почестата појава на обратна линеаризација во ваквите состави. Имено, на сите нивоа среќаваме рестриктивни апозитивни синтагми во кои компонентата што го означува општиот поим стои зад името, како на пример *Сител телевизја, ЈИК банка, СП маркеј, МИТ универзитет*. Во тој случај, при маркирање по определеност, определениот член се додава на вториот елемент, што им дава на овие состави статус на сложени (*ХАСП сисемот, Њујорк универзитет*).

Ваквиот збороред во составите од типот на рестриктивна апозиција не е карактеристичен за македонскиот јазик, како што не се чести ни сложенките од именка + именка без формален показател („сложенки со непосредно сраснување“ Б. Конески (1978: 295); „срастенки“ кај К. Конески (2003:75)), освен некои од турско потекло, како на пр. *саајкула, џуџункесе*.⁴ Сметаме дека пресудно влијание тука има англиската конструкција. Прво, во последно време сме сведоци на наплив на сложенките од типот И + И, кои се јавуваат во комбинација со домашни елементи (*дијалог рамка, интернет библиотека, хит песна, предлог проект, веб страница*) или со целосно странски елементи (*интернет кафе, шошоу*) и со различни семантички релации меѓу

³ На интернет беа засведочени следните форми: *Државен Универзитет „Св.Кирил и Методиј, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, скопскиот државен универзитет св. Кирил и Методиј*.

⁴ Или некои од порано навлезени и веќе одомаќинети сложенки како *џез оркестар, рок група, диско клуб*.

елементите.⁵ Тоа создава услови сложените имиња полесно да се прифаќаат од македонските говорители.

Покрај тоа, во англискиот јазик пермутацијата кај составите со рестриктивна апозиција е скоро секогаш возможна, а во многу случаи и почеста (*Oxford University, Picaddilly Circus, Malibu Beach*), што доведува до создавање на сложено име, кое е инхерентно маркирано по определеност и со него обично не се јавува определениот член, додека во синтаксичките состави со општата именка пред сопствената членот е задолжителен: *New York City* но *the City of New York*. Првиот модел е далеку пообичен во современиот англиски јазик, особено кога се работи за називи на институции. Буквалните преводи од типот *Њујорк универзитијет* секако имаат влијание врз создавањето на вакви сложени имиња во македонскиот јазик.

3. Распространетост на моделот

Забележуваме дека кај некои типови институции ваквиот начин на именување станал сосема обичен, додека кај некои не се појавува. За пример ќе дадеме неколку од оние кај коишто се забележува значително навлегување на моделот на сложенка:

- 1) со називите на телевизиските куќи многу почесто среќаваме состави во кои името е на прво место (*Алфа Телевизија, А1 Телевизија*), а многу поретко се јавува обратниот редослед (*Телевизија „Алфа“, Телевизија Телма*).
- 2) Слична е ситуацијата со новите банки, каде што често не се јавува придавка како модификација: *Прокредит банка и ПроКредит Банка, Алфа Банка, ТТК банка, УНИ банка* е почесто отколку *Банкаџиа Алфа, банкаџиа ПроКредит*.
- 3) Постои видлива тенденција на навлегување на овој модел и кај називите на универзитети, каде што постои поголема варијација: *ФОН Универзитијет, МИТ Универзитијет, Њујорк универзитијет* наспрема *Универзитијет ФОН, Универзитијет Њујорк*.
- 4) Кај некои називи на марки: *СП маркеј, Кам маркеј, ѝа дури и Тинекс маркејџије* наспрема *Маркејџиој Тинекс, маркејџиој "КАМ"*, но само еден пример со *маркејџиој СП*.

Би можеле да се најдат повеќе поединечни примери од разни други категории (*ХАСАП сисџем, НБА лига, „Њу лук“ колекција*), но овде немаме за цел исцрпно илустрирање на сите постоечки примери. Сакаме да истакнеме

⁵ Истото се случува и во други јазици изложени на влијанието на англискиот јазик *Види* на пример кај Šobot (2006) за српскиот.

дека очигледно поподложни на моделот 'специфичен назив + општ назив' се оние состави во кои специфичниот назив е скратеница, особено ако е куса и/или не може да се интерпретира како прифатлив збор, било од фонетски или од лексичко-семантички причини (примерот со *СП маркејџ* е индикативен: само еден пример со редоследот *маркејџот СП*). Еден посебен пример е кога скратениците одат напред и од позиција на поседувач. На пример *ЈИЕ-Универзитетот* од *Универзитетот на ЈИЕ*, *УСКИМ-Завод за истражување на материјали* "Скопје" од *Завод за истражување на материјали "Скопје" на УСКИМ*. И овој модел претставува влијание од англискиот јазик поврзан со сложениците (спореи англиски *UN Security Council* – Советот за безбедност на ОН).

4. Статусот на општата именка

Како што се гледа од примерите, коишто се наведени како што се најдени во примерите на интернет, не постои изедначеност во однос на употребата на голема буква и наводници. Можеби некој поконкретен правилник што ќе биде достапен на интернет би можел да внесе повеќе униформност. Се гледа дека употребата на големата буква зависи од тоа дали составот се сфаќа како сопствено име или не (но не секогаш), иако според македонскиот правопис само првиот збор од називот се пишува со голема буква, а останатите само ако се лично име. И во тој однос се следи англискиот правопис во називи сите полнозначни зборови да се пишуваат со голема буква. Од тоа дали ќе го прифатиме целиот назив како лично име зависи и употребата на определениот член. Меѓутоа, не може едноставно да се даде конкретно правило за тоа, туку зависи од типот на институцијата.

Забележуваме дека кај телевизиските станици целиот назив најчесто има статус на сопствено име, па затоа и членувањето изостанува (пример 1 и 2).

(1) **А1 Телевизија** е првиот приватен електронски медиум во земјава.

(2) **Канал 5 Телевизија**, Скопје е домаќин на европското кошаркарско првенство за младинци.

Но тоа е случај и кога имаме обратен редослед, што се чини дека тоа е општо прифатено (пример 3).

(3) **Телевизија Телма** е основана во септември 1996 година.

Слична е ситуацијата и кај банките, како што покажуваат примерите (4) – (6).

(4) **ПроКредит Банка** е развојно ориентирана банка со целосен сервис на услуги

(5) **Алфа Банка АД Скопје** е формирана во 1993 година

(6) **Прокредит банката** отвори нова филијала во Скопје, ...

Се чини дека најнестабилна е ситуацијата кај називите на универзитетите. Кај повеќето говорители останува чувството дека се работи само за промена на редоследот на зборовите, но не и за издигнување на општата именка на ниво на дел од сопственото име. Така на пример името останува „ФОН“ без разлика дали класификацијата *универзитет* ќе дојде пред или зад него (*Универзитет ФОН* или *ФОН универзитет*). Меѓутоа, изгледа дека не сите говорители го имаат тоа чувство. Забележуваме дека кога општата именка е на прво место, најчесто се јавува членот во соодветен контекст (пример 7), а кога таа следи по името имаме варијација меѓу членување (пример 8) и нечленување (пример 9).

- (7) а. **Универзитетот ФОН** ќе додели сто целосни стипендии за додипломски студии, ...
б. Дали **универзитетот МИТ** е акредитиран
- (8) а. Денес потпишавме Меморандум за соработка со **ФОН Универзитетот** за ...
б. **МИТ Универзитетот** нуди нови услови за упис и студирање ...
в. Дали програмите кои се нудат на **Њујорк Универзитетот** Скопје се идентични со оние ...
- (9) а. Добредојдовте на страната на **МИТ Универзитет**.
б. Е-маил адресите може да ги подигнете од инфо пултот на **ФОН Универзитет**.
в. Дебатата се одржа во **ЈИЕ Универзитет** во Тетово ...

За утврдување на причините за ваквото варирање треба да се направи подетално испитување. Од аспект на темата во рамките на овој собир, прашањето што се поставува е дали ова да се прифати како варијација што зависи од субјектно сфатената улога на општата именка, или треба јазичните специјалисти да донесат свој став и соодветно да реагираат и да ја усмеруваат употребата.

5. Заклучок

Овде разгледаваме некои карактеристики на составите со функција на рестриктивна апозиција што означуваат називи на институции, во кои се чувствува силно влијание од моделот во англискиот јазик. Промената на збороредот во синтагмите може да повлече промена во статусот на општата именка во состав на синтагмата, а тоа од друга страна влијае врз употребата на членот. Влијанието на англискиот јазик е видливо и во правописот на вака преструктурираните синтагми, па тоа доведува до промена на целиот систем на правописни правила. Поради тоа македонистите треба да ги земат предвид и овие синтагми при дополнувањето на Правописот.

Користена литература

Видоески, Б., Т. Димитровски, К. Конески, К. Тошев и Р. Угринова-Скаловска (1988) *Правои́сои на македонскио́и ли́терату́рен ја́зик*. Скопје: Просветно дело.

Конески, Блаже (1978) *Грамаи́ика на македонскио́и ли́терату́рен ја́зик*. Скопје: Култура.

Конески, Кирил (2003) *Зборообразувањето во современио́и македонски ја́зик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (1994) *Сини́акса на македонскио́и си́ндарден ја́зик*. Скопје: Радинг.

Huddleston, Rodnes (1984) *Introduction to the Grammar of English*. Cambridge University Press.

Huddleston, Rodney & Geoffrey K. Pullum (2002) *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Taylor, John R (2002) *Cognitive Grammar*, Oxford: Oxford University Press.

Šobot, Bojana (2006) ‘Noun + Noun’ Compounds in Serbian under the influence of English. *Примењена лингвисти́ика, Linguistique appliquée* 7, Београд – Нови Сад, 275-283.

СИТУАЦИОНА И НОРМАТИВНА УПОТРЕБА НА ЛЕКСИКАТА СО СУБЈЕКТИВНА ОЦЕНА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Преку опсежна и продлабочена анализа на лексиката со субјективна оцена (деминутиви, хипокористици, аугментативи и пејоративи) можеме да ја утврдиме нејзината ситуациона и нормативна употреба.

Ексерпцијата на современата уметничка литература (романи, драми, поезија), на новинарски текстови, како и следењето на разговорниот стил овозможува реална слика на застапеноста и употребата на овој вид лексика. Таа, заедно со останатата експресивна лексика, е дел од неформалната комуникација што се случува при изедначени социјални улоги (особено меѓу младата популација), во домот и меѓу членовите на семејството, а се однесува на теми поврзани со секојдневниот живот, со семејните односи (особено со потомството), се однесува на физичките и психичките особини на луѓето, на храната, облеката, домот, покуќнината и живиот свет од опкружувањето. Субјективниот став отсутува во теми поврзани со обичаите, верата, болестите, времето и другите апстрактни теми.

Во сите словенски јазици, вклучително и во македонскиот, побројни и поразновидни се деминутивно-хипокористичните лексеми и форми во однос на аугментативно-пејоративните. Исклучок е само именувањето на психофизичките особини на луѓето.

Галовното обраќање има долга традиција кај македонскиот народ и е во честа употреба и денес со изобилство од форми. Дел од хипокористичните форми на обраќање ја посочуваат возраста, дел се однесуваат на роднинските врски, а некои воспоставуваат и социјални релации.

Галовното обраќање кон дете, особено кон детето како член на семејството, е често и неодминливо во секојдневната комуникација. Обраќањето кон дете од јазичен аспект исполнува две функции: експресивна и апелативна. Експресивната го потенцира личниот однос на говорителот, испраќачот на пораката кон слушателот (примачот) или кон содржината. Апелативната го става слушателот во центарот на пораката, го анимира

вниманието на примачот. Експресивната функција се остварува преку деминутивно-хипокористичните образувања, а апелативната преку вокативните форми во јазикот.

Деминутивно-хипокористичните образувања преку модификациони категории наметнуваат квантитативно-семантичка информација за малата димензија на нештата, во случајов на потомството на човештвото. Вокативните форми за дете во македонскиот јазик најчесто се однесуваат на роднинските врски и релации и емотивните односи со потомството. Новороденото дете има значајна ролја во животот на луѓето. Аугментативно-пејоративната номинација е речиси невозможна, освен во заштитно-обредни цели во кругот на семејството. Вообичаени се умалително-галовните форми како:

бебенце, бебуле, бебуленце, бейче; близначе/близначиња, врескаче, годиначе, гугалче хип. 'бебе што гуга', *гуганче; двегодиначе, двојче* дем. од двојка '1. бројот два 2. најниска преодна оценка во скала од 1 до 5 3. две новороденчиња од иста мајка при едно породување; близнаци 4. дијал. дем. од двајца', *дејџенце, дејџенцуле, дејџинка, дејџуле, дејџуленце, дејџулче; живаче* од живалец разг. 'доенче, цицалче', *живоланче 'рулче', живуланче, живулче; лазаче, максамче* од арх. максам 'цицалче, бебе', *младенче, ѓеленаче* (сп. Христо починал млад, од туберкулоза, додека синот Асен уште бил пеленаче), *ѓоајче* дијал. 'бебе, цицалче што се храни со млечно брашно, каша од брашно и шеќер и слична течна храна', *ѓовиваче, ѓовивче 'повиваче', ѓовојниче; ѓрваче* '1. дем. од првак, првенче 2. разг. хип. ученик од прво одделение', *ѓрвенче 'првородено, најстаро дете во семејството', ѓриновче; рулче* од рулек 'мало дете, пеленаче', *седмаче 'недоносено бебе, родено во седмиот лунарен месец', седумниче* од седмаче; *сугаренце* од сугаре 'последно родено дете, дете на постари родители', *сугарче; ѓројче*.

Чувството кон детето е неповторливо длабоко хумано, со соодветен одраз во јазикот и во случаите кога природата не го дарувала семејството со пород или го оставила со само едно дете: *единаче, единиче, единче* од единец 'единствено дете, единствен син на родителите', *ѓосинениче, ѓосинче*.

Ова се однесува и на затечените и донесените деца при втор брак: *ѓасѓорче, донесениче* од донесеник и донесеница 'чедо кое што мајката го донесла кога се премажила; доведено дете'. Хипокористичноста е запазена и во трагичноста: *мрѓвроденче, ѓосмрѓче*.

Добар дел од овие номинации се експресивни лексеми со доза на галовност: *доенче, едначка 'ќерка единка', едногојче, живуле 'рулче', исѓресок 'последно дете во бракот', најденче, наојче, недоновче, недоносче; новороденче, ѓосвоенче, ѓосвојче, ѓрооденче, цицалче*.

Чести се галовните лексеми во врска со возраста, социјалниот статус и субјективното гледање на луѓето: *бабе* (и сите дем. хип. деривати од баба),

беќарче, деде, девојче, ергенче, младоженче, момчок, сѿаричка, сѿарче, човечец, вдовичица, вдовичка, галениче, граѓанче, каданче, ѿријатѿелче, сираче, сираченце.

Забележително помалку има аугментативно-пејоративни форми, што се темели на традиционалното сфаќање на бракот и семејството и очекувањето од сопругниците да живеат во меѓусебна слога, искреност, верност, заемно почитување и да ги прифатат роднините на сопругникот како свои. Уште од антиката мажот и жената стекнувале посебен општествен статус. Мажот станувал глава на семејството, домаќин и татко. Жената „како родилка и мајка“ била носител на биолошката репродукција, имала значајна улога во одржувањето на семејството и воспитувањето на потомството (Ј. Макаријоска, 2007:72). Децата биле гордост и надеж на родителите. Затоа, можеме да кажеме дека аугментативно-пејоративните лексеми обично се однесуваат на 'лица според полот и возраста', а не на брачен другар, пород или друг роднина: *бабѿина, бабиѿиѿе, вдовичиѿиѿе, вдовчиѿиѿе, девојчиѿиѿе, дѿдиѿиѿе, женеѿана, жениѿиѿе*, и ретко: *золвиѿиѿе, јатѿрвиѿиѿе, свакиѿиѿе*.

Ваквата разлика во употребата на умалително-галовните форми во однос на увеличателно-погрдните уште повеќе доаѓа до израз кај лексемите во врска со храна. Субјективниот став за вкусот и примамливоста на храната го среќаваме во колоквијалниот јазик во кругот на семејството и со пријателите. Убедувањето на помалите деца да ја јадат домашната храна започнува со галовно-умалително именување на конкретното јадење (Сп. - *Ајде, мамино, касни си леѿче со сиренце.*). Понекогаш и во кулинарските рецепти објавени во печатот или во специјализирани книги и брошури може да се сретнат хипокористични форми. Често пати, оваа појава има и извесна дистинктивна функција.

Сп. Секоја *ѿорѿица* премачкајте ја со шлаг пена и посипете ја со рендана чоколада. Врз крушите рендаме морско оревче и наросуваме со мелени *каранфилчиња* и цимет.

Храната и пијалочите служат за задоволување на една од основните човекови потреби и често се поврзува со уживањето и задоволството во животот. Затоа, ретки се ситуациите во кои се употребуваат погрдни зборови: *водеѿина, водиѿиѿе, колбасиѿиѿе, лоиѿиѿе, ѿскуринка, сомунѿиѿе*.

Субјективниот став кон храната се одразува во колоквијалниот јазик, пред сѸ во жаргонот на младите, каде што е почеста аугментативно-пејоративната и другата експресивна лексика.

Лексиката со субјективна оцена често се користи за именувања од областа на животинскиот свет (животни, птици, риби, инсекти). Примерите од современото творештво, збогатени со народните песни и приказни илустрираат деминутивно-хипокористична и аугментативно-пејоративна употреба и во основното и во преносното значење.

Сп. *Пейлетио* имаше бело, тенко клунче, а на главата црвена кикиришка. Секој Велигден колеше по едно јагненце. *Прасенце* на мама, пак си гладно! Ме скроти како диво *ждребенце*.

Проширувањето на семантиката на називите на зоонимите и доразвивањето фигуративни значења, најчесто се однесува на човечките особини и е особено продуктивна во колоквијалниот стил. Дел од нив се користат за да означат 'лице што е глупаво како ...' (ова особено се однесува на лица од женски пол). Фигуративно, може да значи и 'лице што е како': жаба 'лигаво, одвратно', змија 'лошо, луто, подмолно'. Ваквите негативни особини дополнително можат да бидат потенцирани со помош на аугментативно-пејоративните форми (*краветина, свињетина, овчуринка, ирчишtie*). Сп. Стани веќе, *мрцино* една!

Нормите на однесување во општеството се отсликуваат во нормативната и ситуационата употреба на лексиката со субјективна оценка како значаен дел од јазикот, што е резултат на традицијата, обичаите и стереотипите од една и современите сфаќања од друга страна.

Литература:

Велковска С. 1996, *Метонимијата во разговорниот функционален стил*, Литературен збор, 1–2, Скопје, 13–18.

Гортан-Премк Д. 1997, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд.

Гортан-Премк Д. 2000, *О семантици и структури деривата*, Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji, Katowice, 40–45.

Иванова О. 1970, *Кон значењата на посесивима*, Литературен збор, XVI бр.1, Скопје, 24–28.

Јашар-Настева О. 1966, *За некои аспекти на збогатувањето на лексиката на современиот македонски јазик*, Македонски јазик, XVII, Скопје, 20–29.

Јованова-Грујовска Е. 1999, *За колоквијалната лексика во Толковниот речник на македонскиот јазик*, XXV научна дискусија на СМЈЛК, Скопје, 132–137.

Конески К. 1995, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје.

Кузнецова В. Э. 1982, *Лексикология русского языка*, Москва.

Макаријоска Л. 2007, *Студии од историската лексикологија*, Скопје.

Марков Б. 1969, *Наставки со експресивно значење кај именките*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет, кн.21, Скопје, 245–300.

Спасов Љ. 1987, *Од семиотиката и лингвистичката анализа на македонските поговорки (врз материјал од збирката на Констанин М. Пејкович)*, Предавања на XIX СМЈЛК, Скопје, 99–102.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО САЛОНИТЕ ЗА УБАВИНА

Во минатото водата била основното средство за одржување на хигиената на телото, за тоа сведочат и римските и турските бањи, финските сауни, различните видови капалишта. Водата освежува и дава влажност на кожата, но тоа не е доволно да се отстрани нечистотијата, мрснотијата. Тоа е причината за појавата на средства за одржување на хигиената, козметички препарати во кои се појавиле пред се сапуните, маслата и солите за капење, пудрите за тело, шампони, препарати за интимна нега, кремове за бањање за тело итн.

Во минатото лексиката што ја опфаќала козметологијата или хигиената и одржувањето на телото, на деловите на телото, разубавувањето се сведуvalo на мал број средства. Денес за нив најчесто ги употребуваме наредните термини и лексеми: **препаратите за тело** - се користат за хигиена и за нега на телото (масла за капење и соли за капење);

масла за капење - препарати што ја чистат кожата темелно; **пенливи масла за капење** - се ставаат во водата за капење при што се добива обилна, стабилна и мирислива пена која го чисти, освежува, дезодорира и го парфимираат телото;

маслени масла за капење - го парфимираат телото и дејствуваат врз кожата за време и по капењето;

соли за капење - се ставаат во водата за да се смекне, да се обои и да се парфимира водата;

сапун - средство што се раствора во вода и се користи за одржување на хигиената (тоалетен сапун, течен сапун, глицерински сапун итн.);

шампон - препарат што има широка примена за личната хигиена, се користат за одржување на хигиената на косата, но и за одржување на негата на телото, се мачка, па потоа се остранува со вода;

пудри - препарат, прашок што ја апсорбираат влагата од телото (течна пудра, камена пудра);

гел - средство за хигиена кое не дава чувство на сувост и не ја иритира кожата;

спреј - дава свежина и пријатен мирис на телото;

спреј (лак) за коса – распрскувач што се користи за градење на формата на косата, дава сјај и цврстина и постојаност на формата.

хигиенски шамивчиња – влажно шамивче направено од хартија за една употреба со цел да даде свежина;

кремови за бањање - козметички препарати за нега на телото („купки“), (мирисливи, лековити, кремови за бањање кои ја подобруваат циркулацијата, кремови за бањање за сува кожа, топли и ладни кремови за бањање и др.).

кремови и гелови за туширање – препарати што се користат при капење - туширање при што телото се изложува наизменично на топла и студена вода која истекува под млаз.

Во денешни современи услови одржувањето на хигиената, негата на телото, има сосема поинакви размери. Секојдневно се појавуваат нови форми кои се развиваат во нова филозофија на живеење, па оттаму она што се употребувало во минатото како средство за хигиена или како начин на разубавување влегува во една профитна дејност во која како корисници се појави дел од машката популација. Овде ќе се задржам само на еден мал дел што го опфаќа прашањето за употребата на македонскиот јазик во салоните за убавина.

Во потрагата за поатрактивно именување на просторите каде што се врши дејноста што ја опфаќа оваа проблематика наидовме на различни именувања:

Студио за убавина, Куќа на убавина, Козметички салон, Салон за убавина, Салон за разубавување и сл. Исто така се јавуваат комбинирани дејности, па имаме Салони за масажа, каде што се шири дејноста со различни можности, а тие отвораат простор за појава на нова лексика поврзана со негата на телото.

Одделно прашање од јазичен аспект е именувањето на фирмите што извршуваат ваква дејност, на пр. мал е бројот што се ориентираат кон македонско именување мотивирано, честопати, од името на сопственикот или на некој негов близок (**Мое студио – Дадар, Зока, Ири, Кети, Људмила, Катерина, Тања** и сл.) многу поголем број се фирмите кои употребуваат туѓа лексика при именувањето, во заштитниот знак на латиница и според јазикот од каде што потекнува именувањето, а во другиот дел на кирилица (со и без соодветна транскрипција):

Ајтет АС, АМОН-РА, Анима, Анелли, Аура, Бејби, Бјути, Бјути Тренд, Боди Перфект, Венус, Вива Бјути, Висаж, Витасол, Галлант, Голд Тач, Елеганс, Елит, Емпајар Салонс, Селебрети (со надгледба на нокти –

свилени, лиени, акрилни, гелни и со третмани со топло уље и вулканско блато), Ин стајл, Мајами сан, Менхетен – Бјути центар, Пасаж СПА Пер Леи, Престиж лукс, Релакс, Релакс Ин, Рехабилитациони Гаги, Сикрет оф Бјути, Силует СМ, Силуете, Уна Перла итн. Значи едно шаренило од именувања, овде ги даваме онака како што се означени, некаде тие се јавуваат и со латинско писмо, но во заштитниот знак, инаку се регистрирани со кирилично писмо.

Размислувајќи што да избирам за овој собир вниманието го насочив само кон еден дел од целиот овој спектар на употребата на различни термини и изрази во областа на современите начини за нега на телото и за одржување на убавината. Тоа е појавата на СПА – центрите.

Тие се замислени по примерот на „градските бањи“ присутни низ Западна Европа, а нивната историја може да не врати во античко време и во начините на одржувањето на хигиената преку постоењето на бањи, капалишта и сл. Во денешно време се развила СПА филозофија, како начин на живеење, филозофија на живеење, одржување сеопшта - ментална хигиена, наедно преку враќање кон природата и со користење препарати од природно потекло: лековити билки, сол и кал од Мртвото Море, морски алги, алое вера, етерични масла итн. Именувањата што се поврзуваат со СПА филозофијата развија еден поголем дел од синтагми како што се: **СПА-третман, СПА-терапија, СПА-центар, СПА-салон, СПА-студио, СПА-хотели, СПА-пакет.**

Толкувањето на сите овие термини се заокружува со толкувањето на СПА што е акроним (скратеница) од латинскиот термин „SANUS PER AQVAM“ што значи - здравје преку вода (до здравје преку вода). Почнувајќи од тоа дека водата е живот, дека сè се развило од неа, дека таа ја одржува рамнотежата во организмот, ја носи енергијата, ја менува енергијата. Во основата сето тоа значи дека се истакнува значењето на ревитализацијата на физичкиот и менталниот систем кај човекот. Секој од наведените термини на посреден или на преносен начин се поврзува со пропагирање на еден опуштен и позитивен начин на живеење, а тоа го гради тој кохерентен однос во јазикот што ги поврзува клучните делови (здравје, убавина, опуштање, релаксација) сето спакувано со луксуз. Сето тоа пред нас го поставува проблемот со другата лексика што ја среќаваме што е насочена кон различни видови кремове, гелови, шампони, препарати, течни и цврсти супстанции што се користат при изведувањето на овие третмани (толкувани како ритуали), потоа лексиката што го опишува нивниот состав нивното дејство.

Видовите и составот на наведените препарати јазично се изразува најчесто со именски групи, непредикативни синтаксички единици, од различни структури (независни со појава на модификатор, детерминатори и зависни од име), ориентација во овој случај е центарот што ја насочува информацијата кон лексика од областа на козметологијата, на пр.: *миризливи*

кремови за бањање, лековити кремови за бањање, кремови за бањање; кремови за бањање за сува кожа, солени кремови за бањање, етерични масла. хидрантни маски, хидрантни кремови, екстракти од чаеви (од нане, од лаванда, од борова смола) итн.

Станува збор за едно богатство од лексика, првиот наш интерес беше во употребата на **крема (крем, млеко, масло) и купка (гел, шампон, течен сапун)**. Обично за кремките за лице се употребува лексемата помада (вид козметичко средство). Оваа лексема е многу раширена во практиката, во почетокот сите лосиони, кремови, млека, масла во козметологијата се подведуваа под **помада**, особено преку појавата на именски групи од типот: **помада за лице, помада за тело, помада за раце, помада за нозе**, (сите тие јазично претставени преку именските групи зависни од име; потоа **ноќна помада, дневна помада, хидрантна помада, комбинирана помада, витаминска помада** (именски групи со различни модификатори). Помадата постапно во различни намени го отстапуваше својот простор на млеката за тело, кремките за сончање, лосиони и сл.

Извоив 4 најнови **третмани** за кои јазично се одело кон атрактивна употреба на туѓа лексика како што може да се види и од изразите со СПА, некои од нив несоодветно употребени (нема присуство на водена терапија), значи третманите и терапиите се испреплетуваат и добиваат нова димензија.

1. Herbal dream (Хербал дрим) - ритуал со билки.

Лековитите билки во минатото се користеле за подготовка на препарати за нега на лицето и на телото. Благодетите на жалфијата ослободуваат од токсини, рузмаринот овозможува враќање на енергијата, маслото од маточина преку пилингот и мекото мирисно пакување дава мека и мазна (глатка) кожа.

2. Fruity lifting power (третман со овошје).

Витамините (А, С, Е) и минералите (цинк, магнезиум, калуим) од овошјето (рибизла, јаболко, грозје, калинка) ја хидрираат кожата, особено ја закрепнуваат по употреба на солариуми или кај прекумерната изложеност на сонце. Пенливиот ензимски пилинг, хранливо овошно пакување (од свежо овошје и кремови состојки ја прават кожата ревитализирана (возобновена) и затегната.

3. Shadiva of India – ајуреведски третман.

Ajurveda – древна индиска традиција на лекување со природни елементи (масла, лековити билки) за хармонизација на душата, телото и умот

Миризлив пилинг (масло и зачини) во комбинација со хималајска сол

Авјанда - масажа (врв на овој третман) - студено цедено масло од сензуален сусам, соја, маслини (загреани); се почнува од главата. Маслата ја детоксифицираат кожата, ја хранат, ја закрепнуваат и ја хидрираат (воденат, влажнат).

4. Cool Bodystyle – студен третман на телото.

Моќ и благотворност од морските длабочини. Ги закрепнува стапалата, ги смирува проблематичните вени и капилари на нозете, го обликува телото и го ослободува од целулит и од токсини; лесен, постојан пилинг со кој се ослободува вишокот од вода; маѓесно, волшебено пакување врз база на бор и див костен, се користи антицелулитен гел на стапалата (студен освежувачки гел кој ја отстранува акумулацијата на лимфните течности во телото).

Бројот на терапиите се зголемува, па имаме аромотерапија, фитотерапија итн. Лексиката што се употребува е комбинација од термини, па се појавуваат изрази како што се: хидро-масажа, парна масажа (сауна, бања и „купатило“), СПА-масажа, СПА-третман, СПА-пакет, СПА - нега на тело, СПА – новитети, СПА - козметички третман; пилингот, депилацијата, витаминските маски и коктели, маникирот и педикирот се одамна познати, но како нови се јавуваат: ултразвучната кавитација, виртуелната мезотерапија, антистрес третман на лице, express lift третман.

Комбинацијата од овие терапии и третмани се познати како пакети; со тоа кон лексемата **пакет** се додава една нова димензија.

Бројот и можностите се навистина големи:

1. СПА антистрес

хидромасажа со хромотерапија,
антистрес масажа,
масажа со кристали

2. СПА енерџи пакет

хидромасажа,
енергетска масажа со масло од портокали,
енергетски третман на очи

3. СПА детоксикација пакет (SPA detox paket)

бања (купка) на пареа со аромотерапија,
термо пакување со морска кал за детоксикација,
пилинг врз база на морски минерали

4. СПА-релаксирачки пакет (SPA relax)

хидромасажа,
бања на пареа,
relax аромомасажа

5. СПА Hedonist paket

хидромасажа со хромотерапија
кралска масажа (со 4 раце),
кавијар третман на лицето

6. СПА nirvana paket

масажа со вулкански камења,

scentao – третман на лицето со вулкански камења,
пакување на дланките (рацете)

7. СПА целодневен пакет

хидромасажа,
морски пилинг,
антистрес масажа на телото
антистрес третман на лице,
масажа во јапонска фотелја

8. СПА чоколаден пакет

масажа на телото со топло чоколадо,
третман на лице со чоколадо,
пакување на раце со чоколаден крем

9. Golden СПА пакет

пилинг на тело со морски алги и минерални соли
пакување со златна маска (од златни алги)
масажа со златен крем

Прашањето за употребата на стандарднојазичната норма во оваа сфера бара поголемо внимание. Голем дел од оваа лексика е неадаптирана, без фонетска транскрипција и без транслитерација. Комбинираната употреба на кирилицата и на латиницата е присутна секаде. Повторно се поставува како неопходно, неспорно потребно да се води грижа уште при влезот на ваквата лексика во македонскиот јазик. Има повеќе начини да се привлече вниманието, најнесоодветен е кога тоа се прави преку употребата на туѓи зборови, изрази или кратенки на кои не им го знаеме значењето.

Користена литература

Толковен речник на македонскиот јазик, том 1, 2, 3, 4, Институт за македонски јазик, Скопје (2003, 2005, 2006, 2008), редакција: К. Конески, С. Велковска, Ж. Цветковски.

Кирил Конески, Правописен речник на македонскиот литературен јазик, Скопје 1999.

Забелешка - при изработката се користени рекламните материјали достапни во скопските козметички салони, рекламни летоци во дневниот печат и сл.

ОКОЛУ НОРМИРАЊЕТО НА НЕКОИ ПОНОВИ ЈАДЕЊА ВО МАКЕДОНСКАТА КУЈНА

Определувајќи се за оваа тема, решивме да се задржиме на една мала листа на лексеми коишто ни се наметнаа прелистувајќи ги десетината броеви од списанијата *Храна и вино*, *Софра*, *Арџи кујна*, но и едно пообемно издание - *Современ гојувач (3200 рецепции и совети)* од група автори, публикувано од Издавачкиот завод Југославија-Белград и НИП „Нова Македонија“ во далечната 1967 год. Овој *Гојувач* ни се чинеше особено интересен и корисен зашто како јазичен советник и терминолог се јавува Благоја Корубин. Изданиево ни помогна во надминувањето на првата стапица што си ја поставивме самите со насловот на оваа статија. Ова се однесува на синтагмата „понови називи на јадења“. Имено, јазичните појави и состојби тешко е временски да се доуточнат, а особено таква егзактност не смееме да бараме кога е во прашање лексиката. Особено, ако таа е од областа на кулинарството каде што позајмувањата од јазик во јазик, од една кујна во друга е нагласено, тогаш тоа е уште една потврда на претходниот став. Токму овој момент ни го расветли изданието *Современ гојувач* од 1967 год. каде што ги сретнавме поголемиот број од нашите „понови називи на јадења“. Наместо оваа синтагма поточно би се изразиле кога би рекле дека се работи за „нетрадиционални јадења прифатени во македонската кујна“ Во продолжение се задржуваме на лексемите: **асџик**, **буриџос**, **њоки**, **кнедла**, **крокеј**, **раѓу**, **џурнедо**; **мињон** и **мафини**.

Лексемата **асџик**, (по потекло од францускиот јазик), не е забележана во Правописниот речник, како ни во *Тријомниот речник на македонскиот јазик* и во *Толковниот речник на македонскиот јазик*. Но, секако не без причина. Имено, во македонскиот јазик функционираат дури две рамноправни лексеми со исто/слично значење, и тоа: *џача* и *џивџија* (и двете од турскиот јазик). Значи, прифаќањето на **асџик** не било нужно кога во јазикот веќе функционирале други лексеми

што се познати од одамна, а што се дел од именувањата на традиционалните јадења на македонска почва. Но, тука не завршува патот на лексемата *асѝик*. Таа се чини дека ќе се развива во друг правец, односно можно е нејзино навлегување во системот на македонскиот јазик, но со значење на 'згустен пивтиест сок', но 'од растително потекло, згуснат со помош на инстант желатин, а не од варење на коски т.е. од коскена срж'.

Лексемата *буриѝос*, (по потекло од шпанскиот јазик), е присутна во традиционалната мексиканска кујна. Во *Гоѝвачоѝ* од 1967 год. оваа лексема не ја сретнавме. Во нашиот ексцерпиран материјал ја сретнавме во именувањето на јадењето *„Пилешки буриѝос“*, а понатаму во контекст ја среќаваме *„... ѓи сечкаме на долѓнавесѝи ѝарчиња и со нив ѓи декорираме Пилешкиѝе буриѝоси“*. Значи, лексемата се јавува како именка од машки род, а образува и регуларна множина.

Лексемата *њоки*, (по потекло од италијанскиот јазик), се јавува со значителна зачестеност во рамките на материјалот што беше наш извор за ексцерпција. Еднинска форма од *њоки* не сретнавме, односно се јавува секогаш во множинска форма. Ги забележавме следните називи на јадења: *„Иѝалијански њоки“*, *„Злаѝни њоки“*, *„Њоки од косѝени“*, *„Зелени њоки“* итн. Непостоењето на еднинска форма го поврзуваме со фактот дека ова јадење се состои од повеќебројни делови што се формираат од една смеса-тесто, па оттаму и наложувањето на множинската форма. Друг момент е постоењето на други лексеми, кои барем во дел од значењата, ако не и потполно, се поклопуваат со значењето на лексемата *њоки*.

Тука мислиме на лексемите *кнедла* и *крокеѝ*. И првата лексема, (по потекло од германскиот јазик), и втората лексема, (по потекло од францускиот јазик), се адаптирани и функционираат во системот на македонскиот јазик. Пр.: *„Баварска суѝа со кнедли“*, *„Печени кнедли со сирење“* и слично. Оваа лексема е забележана во *Правоѝисниоѝ речник* и во *Толковниоѝ речник на македонскиоѝ јазик*, и тоа како: *„кнедла, мн. кнедли ж. Мало ѝркалезно ѝарче од сварено или ѝржено ѝесѝо“*. Лексемата *крокеѝ* е потврдена во *Правоѝисниоѝ речник*, со помалку изразена честота, но со регуларна промена во рамките на категоријата род и број.

Во прилог на разгледувањето на овие три лексеми во продолжение наведуваме два примера од нашиот ексцерпиран материјал. Пример 1: *„... комѝириѝе иѝѝо ѓи вариѝе за њоки, ваљушки или кнедлички, сеедно кое име ќе ѓо земеѝе за овие мали и вкусни додаѝоци...“*; пример 2: *„... доколку наѝравиѝе њоки, (на)месѝо да ѓи вариѝе, (ако) ѓи ѝржиѝе или ѓи ѝанираѝе во брашно, јајце и ѝрезла,*

тјогаши добиваат **крокеџи**". Овие примери сликовито зборуваат за делумното преклопување на значењата на лексемите *њоки*, *кнедла*, *крокеџи*, а донекаде ја објаснуваат второстепената позиција на првата лексема (*њоки*) во однос на другите две лексеми. Се чини дека лексемата *њоки* навлегува во нашиот лексички систем, но не е докрај адаптирана. Оваа состојба изгледа трае подолг период, зашто и Благоја Корубин се обидел за *њоки* да предложи (заради завршокот *-и*) друга лексема - **ноклички** за којашто сметал дека полесно ќе си го најде своето место во системот, но очигледно дека тоа не се случило.

Лексемата **раџу**, (по потекло од францускиот јазик), означува „вид јадење од дробено месо со сос“, адаптирана како збор со специфичен завршок *-у*, како и ред други туѓи зборови во македонскиот јазик. Забележана е во *Правописниот речник* и во *Тријомниот речник на македонскиот јазик*, како именка од среден род, со акцент на првиот слог од крајот (*раџу*, *раџушо*). Но, и покрај очекувањето состојбата со оваа лексема да е стабилизирана, сепак во нашиот материјал најдовме на примери од типот: „Свински **раџу**“, „Говедски **раџу**“, но малку подолу во рецептот се вели: „... кога месото и зеленчукој ќе омекнат **раџушо** е *гоштво*“. Оваа состојба укажува на мешање на машкиот со средниот род кај оваа лексема.

Слична е ситуацијата и со лексемата **шурнедо**, (по потекло од францускиот јазик), којашто влегува, според завршокот, кај именките од среден род, со акцент на вториот слог од крајот. Во врска со оваа лексема сретнавме примери од типот: „Шпанско **шурнедо**“, но и „Јунешки **шурнедо** во сос од шампињони“. Значи, повторно има варирање на родот машки род / среден род.

Во продолжение, ќе ги разгледаме лексемите *мињон/-и* и *мафини* што спаѓаат во групата на десерти. **Мињон**, (по потекло од францускиот јазик), е лексема со широка употреба. Иако, не е забележана во *Правописниот речник* и во *Толковниот речник на македонскиот јазик*, се чини дека во литературата од областа на кулинарството нејзината употреба е стабилизирана. Непотврденоста на оваа лексема во речниците на македонскиот јазик е поради фактот што оваа лексема е од туѓо потекло и има 3 значења: **1.** *мал, мил, нежен*; **2.** *миленик, љубимец* и **3.** (кул.) *ситни колачи*. Токму значењето под т. 3 е она коешто се одомаќинило и функционира во јазикот наспроти другите две значења. За стабилизирањето на употребата на лексемата *мињон* освен нејзината регуларна парадигма (како именка од машки род) сведочи и проширувањето на нејзиното значење, (горенаведеното под т. 3). Имено, освен примери од типот „Пейермин **мињони**“ и „**Мињони** со карамел“, сретнавме и ваков пример: „Чајно џечиво, **Мињон**“ - каде што во

рецептот јасно се гледа дека не се работи за ситни колачи, туку за колач кој по печењето се сече на правоаголници и се прелева со растопено чоколадо, па крајниот резултат од подготовката на десертот наликува на *мињони*.

Последна, ја разгледуваме лексемата **мафини**, којашто во последните години особено ја има зачестено употребата, со прогресивна тенденција и за во иднина. (Во *Гошвачоџи* од 1967 год. нема *мафини*.) И оваа лексема се јавува претежно во множинска форма, со слична јазична ситуација како кај лексемата *њоки*, т.е. формално истиот завршок *-и* кај туѓиот збор е еднаков со завршокот *-и* за множината во македонскиот јазик, па се поклопува со фактот дека и *мафиниџи* се подготвуваат повеќе одеднаш (со точно определен број и место во еден плех за подготвување, специјален само за тој вид слатки). Но, сепак, покрај примерите од типот: „**Мафини со кафе**“, „**Мафини со овошен јоџурџи**“, „**Мафини со јагоди и цимеџи**“, забележавме и еден единствен, но поинаков пример: „ ... *На секој мафин сџаветџе ... 1 лажичка мармалад*“ - значи еднинска форма од лексемата. Тоа е сигнал кој зборува дека оваа лексема, полека, но, сигурно си го отвора патот во системот на македонскиот јазик.

Она што можеме на крајот да го заклучиме е следново: Лексиката којашто пред себе го носи обележјето *кулинарсџиво* и покрај нејзината честа и стабилизирана употреба, потешко, или подобро да кажеме подолготрајно, е нејзиното прифаќање во јазичниот систем за разлика од лексеми од други сфери на употреба, на пример од политиката. Нашето мнение е дека, тоа е резултат на, условно речено, „важноста“ на лексиката односно на сферата на која припаѓа за целокупното живеење на еден народ, на една држава, на едно општество.

УПОТРЕБАТА НА *ОДНОСНО* ВО СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во административниот јазик се забележува употреба на *односно* во неколку значења од кои се изделува значењето на *соодветно*. Но во современиот стандарден јазик, посебно во новинарскиот стил *односно* се среќава со значење многу различно од *соодветно* што внесува забуна кај слушателот или читателот. Така, не многу одамна, еден политичар ја кажа следната реченица: *Шансиите на македонските граѓани за добивање азил во Брисел се никакви, односно рамни на нула*. Се наметнува прашањето зошто тука употребата на *односно* звучи необично? Со други зборови - кои се семантичките својства на *односно* што ја прават оваа употреба проблематична? Оттука произлегува главната цел на авторот на ова излагање: да определи дали *односно* е полисемична лексема и ако е така да ги издвои сите значења на *односно*.

Во толковните речници на македонскиот јазик *односно* се дефинира како модален збор со значење 'со други зборови, поинаку кажано, т.е.' со пример: *Тој дојде сам, односно без семејство*. (ТРМЈ, 2006: 487), или како прилог со значење на 'со други зборови, поинаку кажано' (Мургоски 2005: 503).

Тргнуваме од логичката структура на *односно* со претпоставка дека *односно* покажува однос на вклучителна дисјункција кој симболички се претставува како $p \vee q$ (Панзова 1996: 175). Ако во еден исказ се поврзуваат две дејства (кои од практични причини ќе ги наречеме елемент А и елемент Б) со вклучителна дисјункција исказот е вистинит и со елементот А и со елементот Б. Следи пример од Панзова со вклучително *или*:

Ќе се зајинишеш на нашата група ако положиш грамаѓинка или теорија на лингвистика.

Во исказот постои истоветност меѓу два јазични елементи А и Б. Елементот А е дел од исказот *p*; *односно* сигнализира дека А може да се замени со Б без да се смени вистинитосна вредност на исказот *p*. Елементите А и Б најчесто имаат форма на именски синтагми, но може се појават и други

фрази па и цели реченици. Синтаксички, *односно* ја зазема позицијата меѓу двата елементи.

За да дадеме одговор на поставените прашања собравме двеста примери од весници, правни документи и текстови од интернет. Примерите ги класифициравме во неколку групи според значењето на *односно*. Класификацијата ја спроведовме според два семантички параметра:

- (а) дали двата елемента имаат ист или различен референт
- (б) дали елементите поврзани со *односно* се истоветни или слични

Издвоивме четири значења на *односно*, од кои главното е вклучителна дисјункција. Тоа се разликува од второто и третото значење (избор) по тоа што поврзаните елементите се однесуваат на ист референт. Четвртото значење – конјункција – е спротивно на првото, дисјункција; но од друга страна и двете значења ги обединува првиот параметар бидејќи и во двете значења поврзаните елементи имаат различни референти. Второто и третото значење на избор се разликуваат од другите два по првиот параметар: двата елементи се однесуваат на ист референт. Во склоп на секоја група значења постои и подгрупа чии примери се одликуваат со некоја промена во еден од параметрите што доведува до проблематична или погрешна употреба на *односно*. Тие се дадени во примерите обележани со (а).

1. Релација на вклучителна дисјункција (*соодветно, или/и*).

(1) Пријавата за домашни *односно* странски гости се набавува во книжарница.

(1а) Дали искреноста *односно* спонтаноста е секогаш една цена и една вредност?

2. Релација на избор меѓу истоветни елементи (*и. е., со други зборови*)

(2) Овие алги произведуваат три вида токсични материи, *односно* хепатотоксини.

(2а) Но моралната *односно* духовната (господова) правда секогаш е извршна.

3. Релација на избор меѓу слични елементи (*прецизирање: илустрачно*)

(3) Сега се подготвуваат и други песни за Влатко Илиевски, *односно* за неговиот албум.

(3а) Автомобилот добил низа нови технологии, унапредена механика, *односно* зголемена безбедност. (*а со штоа*)

4. Релација на конјункција меѓу слични елементи (сврзникот и)

(4) Бостон и Лејкерси израмнија против Орlando, *односно* Хјустон.

(4a) Шест белградски анархосиндикалисти *односно* нивни симпатизери се ослободени од обвинението за нешто што не го направиле.

Подолу следи анализа на четирите значења на *односно* со примери од корпусот.

1. Основно значење на *односно*: вклучителна дисјункција (*соодветно, или/и*).

Односно врзува два потполно соодветни елементи. Двата елемента (А и Б) посочуваат на различни референти кои делат иста предикација ($A \neq B$). *Односно* изразува дека Б може да го замени А, бидејќи изборот меѓу А и Б не ја менува вистинитоста на исказот, не е важно дали А или Б.

Пријавата врз основа на личната карта односно пасошот на гостинот.

Барање за олеснување односно ослободување на данок врз основа на договорите за одбегнување на двојно оданочување.

Но важно за релацијата на вклучителна дисјункција елементите да бидат семантички компатибилни – да се однесуваат на еден ист функционален аспект од дејството кој може да се пројави и со А и со Б така што нивната заменливост не ја менува вистинитоста на исказот:

Слична аргументација може да се изнесе и во поглед на ексклузивноста на користењето на државно, односно локално име.

Еве како не треба да изгледа односно функционира вашата веб-страница.

Примарното *односно* често се користи во административниот стил.

Во зависност од зголемувањето односно намалувањето на вредноста на уделот на фондовите соопствениците на уделите би добиле соодветно повеќе или помалку удели од фондоите што презема.

Комисијата ја доставува жалбата односно приговорот, со придружните списи до првостепенитиот орган на одговор.

За секое од испитните прашања или задачи наставникот односно испитникот комисија е должен пред почетокот на испитот да го определи минимумот односно максимумот на поени што го носи одговорот на тоа прашање.

Посебноста за посредување се води пред Комисија за посредување формирана од министерот за економија односно министерот за здравство министерот за образование и наука односно министерот за труд и социјална политика.

1.1. Нејасна соодветност (А и Б не се семантички соодветни).

Како поттип на вклучителното дисјунктивно *односно* се среќава *односно* со значење на непотполна соодветност меѓу елементите А и Б. Ако се замени А со Б се менува вистинитоста на исказот, и во тој случај употребата на *односно* е проблематична. Подолу се дадени два примера. Во првиот *односно* се употребува двапати што покажува дека истиот збор може да се најде во две различни функции во истата реченица. Со значење на нејасна соодветност е потцртаното *односно* што ги поврзува елементите *алијанса* и *безбедносен концепт* кои, иако се однесуваат на различни референти, не се взаемно заменливи бидејќи не поседуваат функционална соодветност.

Нема во светот изолирана држава, односно не постои држава што не е зависна од една или од друга алијанса, односно безбедносен концепт.

Ослободувањето на народот, односно воспоставувањето суверена, демократска држава, од иста перспектива е политички акт без секаква цел.

2. Релација на избор меѓу истоветни елементи

(*т. е., со други зборови*)

Ова значење на *односно* означува дека меѓу истоветните елементите (А=Б) кои посочуваат на ист референт постои импликација на взаемна заменливост (*или*).

Назив односно лично име и седиште односно адреса на примачот на лични податоци...

Сите симбиоти односно микроорганизми со кои живее во симбиоза...

Односно изразува избор меѓу елементите А и Б така што вториот елемент го дообјаснува првиот како негова парафраза или синоним. Со тоа *односно* изразува целосна истоветност на елементите што ги врзува во релација избор.

Примери:

За в.д. декан, односно в.д. директор може да биде избрано односно назначено лице кое ги исполнува условите за избор на декан односно директор.

Ако сите љубител на луто, може да додаде луто пилерче, чили, односно феферонка.

Во летната сезона односно месеците јули и август, темпериатурата достигнува до 30С.

Во редот „Вкуно“ се внесува збирот во денари, односно збирот од колона 1.

Во вториот ден од илитувањето, односно на 21 април започна реализирањето на нашата програма.

Главната прослава во... е деној пред Божиќ, односно Бадник.

Причината за падот на Византија - дали тоа беше економски односно финансиски крах.

Од вкупно 920.512 активни лица, во првиот квартал годинава вработени биле 600.593, односно 65,2 отсто.

Во ова употреба синонимот на *односно* е *то е сѝ*. Блаже Конески (1987: 545) го вклучува *то е сѝ* во модалните зборови кои сигнализираат за текот на мислите: на пример, освен тоа, впрочем со кои „се постигаат различни нијанси во начинот како се развиваат мислите, како се изведуваат една од друга“.

2.1. Непотполна истоветност ($A \approx B$)

Во корпусот има примери во кои меѓу двата елемента А и Б не постои апсолутна синонимија. Тоа доведува до проблематична употреба на *односно* така што парафразирање со *или* е исклучено. Така во првиот пример, елементот А (*секретар*) и елементот Б (*вработен во ова институција*) не мора да се однесуваат на ист референт и затоа употребата на потцртаното *односно* е нејасна.

Имено, во него како претставник на „установата“ е избран Разме К, *односно* секретарот на СВП, односно вработен во оваа институција.

Во другите примери двата поврзани со *односно* елементи посочуваат на ист референт, со тоа што вториот параметар – истоветност или голема сличност меѓу двата концепта – не е исполнет. Во следните примери *широкоградосѝ* не мора да се преклопува со значење на прифаќањето на луѓе со различно мислење, ниту пак *љубовистивост* со волјата за осознавање на нови хоризонти, или пак *мешањето* со присуство на модернистички техники.

Односѝ кон новиот државен грб говори за нашата тесноградосѝ, односно широкоградосѝ, односно за тоа дали сакаме да ги прифатиме како свои сограѓани и оние кои мислат поинаку од нас или не сакаме.

Љубопитство на овој поет, односно неговата волја за осознавање нови хоризонти...

Рековме, филмот „Прашина“...експлицитно ѝ припаѓа на пост-модерната естетика, односно на оној нејзин сегмент наречен модерна во постмодерната, поради мешањето, односно значителното присуство на модернистички техники.

3. Релација на избор меѓу вклучително слични елементи (прецизирање: појасно)

Двата елемента се однесуваат на ист референт меѓу кои постои релација на сличност. Вториот елемент е семантички поширок од првиот така што може да се концептуализира дека вториот концепт се содржи во првиот (А > Б, Б во А) така што се создава импликација дека вториот елемент го надополнува, прецизира значењето на првиот елемент:

Во поднебјето на Мариово, односно Градешница, се одгледуваат и се засијавуваат оние култури на кои климата и другите природни одлики се поволни.

Друга активност која ние конкретно ја спроведуваме односно се обидуваме да ја реализираме е запитување на дел од учениците од ромска националност.

Која е можноста за остварување право на старосна пензија и кога, односно под кои услови може да се оствари право на старосна пензија.

Ако првиот елемент е значително поширок од вториот, замената на едниот со другиот семантички се блокира:

Значи, хрватскиот народ, односно неговиот демократски претставник, претседателот Туѓман, го конзумира своето право да се издигне над законот.

Во следниот пример концептот на доаѓањето по пат на сила е поширок од концептот на револуција бидејќи насилно преземање на власт може да се оствари и со државен удар или други средства.

Тие многу рејко доаѓаат на власт со помош на демократски средства, најчесто до власта доаѓаат по пат на сила односно револуции.

Други примери:

Верските заедници, односно религиозните групи се слободни во вршењето на верските работи и верските обреди.

Бројката на регистрирани кривични дела, односно бројката на поднесени кривични пријави и завршени случаи бележи пораст.

Во првиот бран, односно првите две недели од укинувањето на визната бариера, интересот за патување во ЕУ земјите бил зголемен за 30 проценти.

Посако, односно за над 10% зголемување ќе имаат деловните објекти меѓу кои и градинките и училиштата...

Времето било нормално за тоа годишно време, односно немало дожд или магла.

Иницијално *односно*: *Односно* на почетокот на реченицата служи да означи сумирање на кажаното во претходната реченица, слично на фразата *со други зборови*. Во оваа функција *односно* ги надминува реченичните рамки и се употребува на ниво на текст.

Но оваа теорија појфрли во тоа да ја предвиди сегашната криза. Односно малку успева да ја објасни еуфоријата следена од песимизам.

Тој сега е економски термин кој се однесува на неупреливиот и неконзистентен елемент во економијата. Односно, укажува на нашиот необичен однос со нејасноста и двосмисленоста или несигурноста.

3.1. Нејасна сличност меѓу елементите

Во корпусот има примери во кои не е јасна инклузивната сличност на А во Б. Релацијата изразена со *односно* добива каузална импликација на последица (*а со тоа, при тоа, со други зборови, всушност, што значи*).

Примери:

Ќе не убедуваат дека борбата против криминалот и корупцијата е репресија и дека е селективна, односно дека полицијата се употребува за зајворане на нивните слободоумни усти. (бидејќи...)

Затоа, истакнете ги вредностите, покажете дека сите оворени за секакви авантури и задоволства, односно не им робувајте на предрасудите. (и на тој начин)

Мојшвиот за тоа е еден единствен да не се разочара противниот пол, односно да побуди чувство на неспособност кај него. (и заради тоа)

Ви се препорачува да дејствувате енергично, да покажете што умеете, односно да ја преземете судбината во свои раце. (и така)

4. Релација на конјункција меѓу слични елементи (сврзникот *и*)

Конјуктивното *односно* семантички е оддалечено од основното значење на избор (која подразбира дисјункција) па затоа не се среќава често. Со релација на конјункција *односно* врзува два елемента кои посочуваат на различни референти (А и Б). Иако меѓу елементите А и Б не постои потполна истоветност, тие изразуваат функционално слични концепти. Така, во следниот пример, *односно* врзува именски синтагми што се посочуваат на два проекти кои се слични меѓу себе по тоа што и двата се одвиваат на исто место.

Проекти Инијервенција во фекална канализација односно вадење на кабел од кабловска од барака на ЗУАС долж бул. Партизански Одреди до хотел Карпош.

И во другиот пример поврзаните елементи (*илаџа* и *пензија*) се поврзуваат со релација на сличност по функција, додека во последниот не е јасно дали *односно* е конјунктивно (*тврди делови* и *осири делови*) или дисјунктивно (*тврди* и *осири делови*).

Констипирани 148 случаи на неправилно утврдување право на илаџа, односно пензија.

Доколку има камења или други крујни тврди, односно осири делови се осипрануваат.

4.1. Релација на конјункција меѓу различни елементи (проблематична)

Се чини дека употребата на *односно* во оваа функција е проблематична, и не се прифаќа од сите говорители. Елементите А и Б се однесуваат на два различни семантички некомпатибилни партципанти на релацијата. Оттука значењето на *односно* ги содржи и двете можни релации: дисјункција и конјункција што за некои говорители е нелогично. *Односно* тука сугерира дека се работи за ист референт што доведува до забуна бидејќи замената на елементот А со Б ја менува вистинитоста на исказот. Честопати таквото *односно* се среќава во новинарски наслови кои се редуцирани реченици со дисјунктивното *односно* (*соодветно*), како во следниот пример:

Парното поскачува за 3%, односно за 7,5% (од: Поскапо, односно за над 10% зголемување ќе илаќаат деловните објекти меѓу кои и градинките и училиштата.)

Примери:

По победите над Бугарија, односно Полска, Русија и Италија обезбедија место меѓу четириите најдобри во Пекинг.

Колибриите (кошаркарките) гоштуваат со Скопје односно Битола. (во наслов)

Бензините од ноќеска на полноќ поскачуваат за половина денар, односно денар.

Со одлуката се врши зголемување на рафинерските и на малопродажните цени на нафтениите деривати во просек за 1,83 односно за 1,18 отсто.

Заклучок

Забелешката на Конески (1987: 545) дека модалните зборови како *што* *еси* сигнализираат за текот на мислите е многу важна бидејќи укажува на

фактот дека тие се однесуваат на доменот на текстот а не на доменот на реалниот свет. Во оваа статија покажавме дека *односно* во сите негови четири значења има функција на реченичен или текстуален оператор што изразува два вида логички односи:

(а) дисјункција (и поретко на конјункција) меѓу два елемента со различни референти и (б) избор меѓу два истоветни или слични елементи што се однесуваат на ист референт.

Цитирани извори

Конески, Блаже. 1987. *Грамајтика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

Мургоски, Зозе. 2005. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Панзова, Виолета. 1996. *Универзитетска грамајтика и македонскиот јазик*. Скопје: Епоха.

ТРМЈ- *Толковен речник на македонски јазик* (том 3). 2006. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Еленка СТОЕВСКА-ДЕНЧОВА

ЗА ИМЕНУВАЊЕТО НА 'МЛАД, НЕЖЕНЕТ МАЖ' ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во прилогот ќе се задржиме на неколку лексеми што се во врска со роднинската терминологија, кои означуваат 'млад, неженет маж', проследувајќи ја нивната употреба во стандардниот јазик и правејќи споредба со употребата во дијалектите.

За оваа тематска област од македонската лексика се определевме тргнувајќи од премисата дека роднинските односи имаат длабоки историски корени, називите за сродство спаѓаат во основниот лексички (речнички) фонд на јазикот и треба да се очекува лексемите од таа област на синхрониски план да ја одразуваат старата етапа од развојот на македонскиот лексички состав. Овие називи се вклучуваат во општиот фонд на дијалектната лексика и тоа во оној дел кој е најмалку подложен на промени.

Нашето внимание ќе го задржиме на лексемите: *момче, младич, дечко, ерџен, бекар* и *јунак*, кои во македонскиот стандарден јазик се употребуваат при номинацијата на 'млад, неженет маж'. Во ТРМЈ нормативна вредност им е дадена на лексемите *момче, младич* и *дечко*, а останатите називи *ерџен, бекар* и *јунак* се со назнака арх. или разг.

Анализата на дијалектниот материјал од картотеката на проектот *Македонски дијалектѝен аѝлас* укажува на некои посебности, специфичности на овие називи, што беше мотив да се зафатиме со нивна обработка.

Лексемата *момче* е со најчеста употреба; за оваа лексема во ТРМЈ (III, 158) се дадени повеќе значења: 1. Дете од машки пол. 2. Лице од машки пол во преодна возраст од детство кон зрелост. 3. Младич, млад маж; ерген. 4. Свршеник, младоженец. 5. (разг.) Сопруг, маж. Во македонските дијалекти називот *момче* има општомакедонски ареал; познат е во сите македонски говори; се среќава во неколку различни фонетско-фонолошки варијанти (*момче, момчѐ, мумчѐ, мѐмча*). Во некои говори се употребува напоредно со *ерџен* или *бекар*, а таа нивна коезистенција значи дека овие лексеми функционираат како синоними.

Скок смета дека овој збор етимолошки припаѓа на серијата на детски редупликации, како *мама*, *дада* и сл. Освен во српскиот и хрватскиот јазик, каде се јавува со неколку значења (сп.: **momak** 1. mladić, 2. mladoženja, 3. sluga, 4. šegrt, kalfa, 5. vojnik Skok II, 453), постои уште и во бугарскиот јазик, исто така со неколку значења (сп.: **момче**, вж. **момък** 'млад неженен мъж, младеж', нар. 'младоженец', диал. 'момче за прислуга, ратай' БЕР IV, 230); во другите словенски јазици оваа лексема не е позната. Формата *момче* која е карактеристична за македонскиот јазик, всушност, е деминутивна форма, но деминутивното значење се неутрализира.

Значењето на лексемата *младич* во ТРМЈ (III, 145) е 'Млад човек, момче'. На дијалектен план дистрибуцијата на називот *младич* е погуста во северните говори (Кривопаланечко, Кумановско, Скопско, Тетовско, Гостиварско), но се среќава спорадично во одделни пунктови и во други говори (Дебарско, Струшко, Охридско, Ресенско, Кичевско, Прилепско, Битолско, Велешко) без да формира било какви ареали; во голем дел од говорите оваа лексема воопшто не се употребува.

Етимолошките речници укажуваат дека оваа лексема се развила од придавката **млад**, општословенски збор со прасловенска форма **maldъ*, **moldъ*, чие основно значење било 'којшто нема многу години'. Во словенските јазици се могубројни изведенките од овој збор; една од нив е и лексемата *младич* (сп.: срхр. *mladić* Skok II, 439; буг. *mlàdич* 'младеж, млад човек; младоженец'; *mlàdич* диал. 'млад човек' БЕР IV, 150-152). Значењето 'млад маж' се содржи и во изведенката од истата основа (**maldъ*, **moldъ*) *младенец*, која е застапена во повеќето словенски јазици (сп.: буг. **младенец** новородено дете; остар. малко невръстно дете-момче; нешто ново в кџшти – дете, животно, стсл. *младеньць* 'дете, момче'; срхр. *mlădѣнац* 'младенец; младоженец', словен. *mladénec*, *mladenič* застар., рус. *младенец* 'дете до 7 години', укр., белорус. *младенец*, чеш. *mládenec* 'младеж, юноша; ерген; шафер', словач. *mládenec* 'младеж, момък; ерген, неженен', пол. *młodzieniec*, горлуж. *mlodźenc*, долуж. *mložēnc* од праслов. **maldenъsъ*, **malděъsъ* изведено од **maldъ* 'млад' БЕР IV, 153).

Лексемата *дечко* во ТРМЈ (I, 440) е дадена со три значења 1. Момче, потпораснато машко дете. 2. (разг.) Момчак, младич, млад маж. 3. (жарг.) мн. дечки, во обраќање кон непознато лице. Лексемата *дечко* е навлезена широко во македонскиот јазик и во денешнава јазична ситуација е пофреквентен еквивалент на наследениот назив *момче*. Се работи за лексема од словенско потекло, изводенка од општословенскиот збор *deīue* (*dijet*). Скок зборот *дечко* (*dečko*) го определува всушност како хипокористик од *dijet* образуван со суфиксот -

ко (-ko) со значење 'силен, јак човек, јунак' (сп. и чеш. *děcko* = пол. *dziecko* < *dětsko*. Skok I, 402-403).

Несомнено е влијанието на српскиот јазик за прифаќањето и ширењето на лексемата *дечко* во македонскиот јазик.

Во дијалектите оваа лексема не е регистрирана; во неколку пункта нотиран е називот *деџе* (Глобочица – Струшко, Ранци, Липинци, Емборе – Кајларско, Горенци, Марковени – Костурско и Пустец – Мала Преспа).

На дијалектен план особено интересни се формите *деџиџиџар* (регистрирана во два пункта: Огут – Кривопаланечко и Крецово – Кукушко) и *диџиџиџар* (нотирана во Мутулово – Кукушко). Овој назив е во директна врска со старословенската форма *dětišťь*, чиешто првично деминутивно значење се изгубило, за да се рашири на повеќе значења, меѓу кои и 'млад човек' (Skok I, 402-403).

Оваа лексема го потврдува фактот дека народниот јазик (дијалектите) во себе чуваат ред архаични јазични особености и дека нивното проучување може да даде одговор на многу прашања во врска со историскиот развој на македонскиот јазик и да даде некои насоки во неговиот развој.

Лексемата *ерџен*, која во ТРМЈ (I, 604) е со назнака (арх.) и со две значења 1. Младо момче, неженето. 2. Маж што не е женет., е заемка од турскиот јазик (*ерџен*, *ерџенин* < тур. *ergen*; мотивирано од тур. *erček* 1. машко, 2. мажјак (птица), од тур. *erkek* 'маж' Škaljić, 269).

Во семантичката содржина на овој збор на прв план е значењето 'неженет', а значењето 'млад' е на втор план (*ерџен* може да се однесува и на возрасен, стар маж кој не е женет; значењето го детерминира придавката *сиџар* – *сиџар ерџен*).

Од аспект на фреквенцијата називот *ерџен* не е многу чест во дијалектите. На македонското говорно подрачје регистрирани се неколку фонетско-фонолошки и морфолошки (зборообразувачки) варијанти (*ерџен*, *ерџџен*, *ерџен*, *ерџенин*, *ерџенин*, *ирџџен*, *ерџенче*, *ерџџенче*, *ирџџенче*). Почеста е неговата употреба паралелно со називот *момче*, а пунктовите каде што е регистриран како единечен назив се избројани.

Лексемата *беџар*, која во ТРМЈ (I, 131) е дадена со назнака (разг.) и со значење 'неженет човек, момче, ерген', е заемка од турскиот јазик. Скок зборот *беџар* го определува како турцизам од арапско потекло (*bēčār* –āra 1. *неженет*, 2. *војник за илаџа*, Soldner, 3. *бескуќник, кој скиџа и живее од надница*, 4. *расиџник, џиџаница*.; се среќава во сите балкански јазици: буг. *бекјар(ин)*, *бекјарлак*, ром. *becher*, арб. *bečār*, нгр. *мтекиџис*, цинц. *bichiar*, *bichiarliche*. Skok I, 130; сп. и: *bēčār* –āra (pers.) 1. *неженет*, *момче*; *самец*, *без семејство*. 2. *бекриџа*, *манџуџ*, *лола*. < тур. *bekâr* (č.

bèkjār) 'неженет, момче' < перс. *bikār* (*bī-kār*) 'без работа, безработен' Škaljić, 127).

На дијалектен план називот *бекар*, со варијантата *бекарче* се среќава спорадично, првенствено паралелно со називот *момче*, но во одреден број пунктови е регистриран како единствен назив за означување на 'млад, неженет маж'.

Иако турцизмите *ерџен* и *бекар* се архаизирани, сепак тие сè уште опстојуваат во секојдневната комуникација, но со различна зачестеност.

За лексемата *јунак* во ТРМЈ (II, 437-4348) се дадени повеќе значења 1. Тој што е храбар, смел. 2. Носител на дејство, лик во лит. дело. 3. (разг.) Млад човек. 4. (разг.) Син, внук.

Во етимолошките речници лексемата *јунак* е третирана како изведенка од општословенската и прасловенска придавка *junъ* (од ие. корен **iei-* 'млад') образувана со суфикс *-ак* (*-āk*); во повеќето словенски јазици се изгубила заради хомонимијата со придавката *mlād*; зачувана е само во некои изведенки (*junost* = *junota* 'mladost', *junoš* = *junuš* 'mladić' и сл. Skok I, 785) (сп. и Младенов, 700: юнъ *ѣрил. м.* стар.; стб. юнъ, рус. юный.../ юнакъ *сонш. м.р.*; от кор. на стб. юноша, рус. юноша...; словен. *junák*, м. рус., срб.-хрв., пол. *junak*; општослов. **jun-* срод. с лит. *jáunas*, лет. *jauns*, нем. *jung* 'млад', лат. *juvenis*...).

Ќе заклучиме дека во македонскиот јазик за именување на 'млад, неженет маж' се употребуваат лексеми од словенско потекло (*момче*, *младич*, *дечко*, *јунак*), кои доминираат и во дијалектите, додека заемките (турцизмите) *ерџен* и *бекар* се архаизираат и нивната употреба е сè поограничена.

Називот *момче*, одамна утврден и нормиран збор во македонскиот јазик, во развојниот процес на јазикот како да му го отстапува местото на називот *дечко*.

Литература:

Трубачев О.Н., *Истѳорія словянских ѳерминов родсѳива и некаѳѳорых древнейших ѳерминов общесѳивенноѳо сѳѳроя*, Москва 1959.

ТРМЈ: Толковен речник на македонскиот јазик, I-IV, Скопје 2003-2008.

БЕР: Български етимологичен речник, I-VI, София 1971-2002.

Младенов: Младеновѳ С., Етимологически и правописенѳ речникѳ на българския книжовенѳ езикѳ, София 1941.

Скок: Skok P., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV, Zagreb 1971-1974.

Škaljić A., Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo 1989.

СОДРЖИНА

Снежана ВЕЛКОВСКА

Основниот лексички фонд на македонскиот
јазик и идентитетот 7

Ленка ТАТАРОВСКА

Светот како име, - Јазикот, Името, Идентитетот 13

Људмил СПАСОВ, Борче АРСОВ, Александар Љ. СПАСОВ

Македонскиот јазик и македонскиот идентитет 27

Васил ДРВОШАНОВ

Македонскиот идентитет на Гораните изразен преку јазикот 37

Лидија ТАНГУРОВСКА

Традицијата, идентитетот и идентитетот на македонскиот јазик 51

Симона ГРУЕВСКА-МАЏОСКА

Јазичната норма и идентитетот 57

Јованка ДЕНКОВА

Губењето на идентитетот во македонската научно-фантастична
книжевност за деца и млади 63

Блаже РИСТОВСКИ

Македонската стандарднојазична норма денеска..... 69

Живко ЦВЕТКОВСКИ

Уште нешто за конгруенцијата 75

Јаворка МАРИНКОВИЌ (Врање), Борислав ПРВУЛОВИЌ (Врање)

Диференцијална граматика – припрема и употреба -
Иновативни пристап у настави матерњег језика на
дијалекатском језичком подручју 79

<i>Виолеџа НИКОЛОВСКА</i>	
Нормата и македонската наука за јазикот	95
<i>Ана ЛАЗАРОВА-НИКОВСКА, Љубица КАРДАЛЕСКА</i>	
Јазичен пуризам и јазична глобализација врз конкретни примери од современиот македонски јазик	101
<i>Билјана МАЛЕНКО</i>	
Јазичната компетенција кај децата од рана возраст	113
<i>Марија ЛЕОНТИЌ</i>	
Стандарднојазичната норма на македонскиот јазик и транскрипцијата на турските лични имиња	121
<i>Лилјана ПАНДЕВА</i>	
Употребата на големата буква во реклами и во огласи	133
<i>Лилјана МИТКОВСКА</i>	
За употребата на составите од типот „МИТ универзитет“	139
<i>Елена ЈОВАНОВА-ГРУЈОВСКА</i>	
Ситуациона употреба на лексиката со субјективна оценка	145
<i>Снежана ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА</i>	
Македонскиот јазик во салоните за убавина	151
<i>Катица ТОПЛИСКА-ЕВРОСКА</i>	
Околу нормирањето на некои понови називи во македонската кујна ..	157
<i>Елени БУЖАРОВСКА</i>	
Значењето и употребата на <i>односно</i> во стандардниот македонски јазик	161
<i>Еленка СТОЕВСКА-ДЕНЧОВА</i>	
За именувањето на „млад, неженет маж“ во македонскиот јазик..	171

За издавачоџи:
д-р Веселинка Лаброска, директорка

*

Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“ – Скопје

*

Компјутерска подготвока и печат:
2-ри Август С – Штип

*

Тираж:
300 примероци